

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Νοέμβριος 2005 • τεύχος 138 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Νοέμβριος 2005
τεύχος 138 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε να

αναγράφεται τό όνομα του

καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

Γιά τούς συνδρομητές του

έξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324

0174 048

SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Άθήνα 11472

Κωδικός: 1572

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,

Άθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Βασίλης Ζουναλής, ΔΕΗ: ώδίνες «άπελευθέρωσης»	5
Άγγελος Έλεφάντης, «Ό Τουρκος είναι Τουρκος»	8
Κατερίνα Λαμπρινού, Καταναλωτικές άποδράσεις	9
Μαρίνα Κόντη, Φοβού τούς Δαναούς καί Ντόρα φέροντες	11

Άγγελος Έλεφάντης, Άνανεωτική Άριστερά: τέρμα; Όχι δέβαια	15
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Σύρριζα στό κενό	19
Νικόλας Α. Σεβαστάκης, Εύημερισμός: λίγες σκέψεις για τή σύγχρονη «φιλοσοφία τής ζωής»	23
Έλένη Άνδριάκαινα, Άπό τό ξεμάγεμα στό ξαναμάγεμα του κόσμου;	29
Γιώργος Μαργαρίτης, Για τήν ένοπλη αντίσταση στόν Β΄ παγκόσμιο πόλεμο	36
Μιχάλης Σκομβούλης, Λούκατς και Άλτουσέρ	41

Γιάννης Σταυρακάκης, Ψυχανάλυση, γλώσσα και κοινωνικός δεσμός	45
--	----

Έξώφυλλο: Γιώργος Ίακωβίδης, *Γιαγά και έγγονή*, 1886
(άπό τό λεύκωμα πού κυκλοφορεί στό πλαίσιο τής άνα-
δρομικής έκθεσης έργων του ζωγράφου, ή όποία πρα-
γματοποιείται στην Έθνική Πινακοθήκη άπό 14.11.2005
έως 30.1.2006)

ΔΕΗ: ὠδῖνες «ἀπελευθέρωσης»

Ἡ κρίση πού ξέσπασε στή ΔΕΗ, μέ πρῶτα θύματα τόν μέχρι πρό-
τινος πρόεδρό της Γιάννη Παλαιοκρασσά καθώς και τήν αξιοπιστία τῆς
νεοδημοκρατικῆς ἐπαγγελίας γιά ἀποτελεσματική καταπολέμηση τῆς
διαπλοκῆς, τροφοδοτεῖται κυρίως ἀπό τό μέλλον παρά ἀπό τό παρελ-
θόν. Εἶναι προϊόν τῆς ἐπερχόμενης «ἀπελευθέρωσης» τῆς ἀγορᾶς ἐνέρ-
γειας σέ συσκευασία διαπλοκολογίας.

Ὁ Γιάννης Παλαιοκρασσάς ἀπεπέμφθη καταγγέλοντας πολλά καί διά-
φορα. Ἄναφερόμενος στά φαινόμενα διαπλοκῆς ἰσχυρίσθηκε πώς τά
«ἔπιασε χειροπιαστά» στή ΔΕΗ. Χωρίς, δυστυχῶς, ἀποτέλεσμα μιά καί
οἱ μεθοδεύσεις καθώς καί ὁ ἐναντίον του πόλεμος ἀπό τό καταστημένο
τῆς ΔΕΗ ἀλλά καί ἀπό τό ἀρμόδιο ὑπουργεῖο Ἀνάπτυξης κρατοῦσαν
δεμένα τά δικά του χέρια.

Δέν εἶμαι σέ θέση νά υἱοθετήσω ἤ νά ἀπορρίψω τίς καταγγελίες τοῦ
Παλαιοκρασσά. Δέν μπορῶ, πάντως, νά κατανοήσω καί τούς λόγους
γιά τούς ὁποίους ὅλα τά ἄλλα μέλη του Δ.Σ. τῆς ΔΕΗ κράτησαν
ἔντονα ἀρνητική στάση ἀπέναντί του (παρά τό ὅτι αὐτά τά μέλη ἐπε-
λέγησαν ἀπό τό κόμμα του), ὅπως δέν μπορῶ νά κατανοήσω καί τή
διαλλακτική στάση πού κράτησε στό Δ.Σ. κατά τή συζήτηση τῶν πι-
θανῶν ζημιῶν τῆς ΔΕΗ ἀπό τίς συμβάσεις, τούς φακέλους τῶν ὁποίων
εἶχε ἤδη στείλει ὁ ἴδιος στόν εἰσαγγελέα. Ἄδυνατῶ, ἐπίσης, νά χωνέ-
ψω τή σιωπή του γιά τήν ἐπερχόμενη «ἀπελευθέρωση» τῆς ἀγορᾶς
ἐνέργειας, γιά τό πῶς βλέπει τό ρόλο τῆς ΔΕΗ μελλοντικά, γιά τό
φυσικό ἀέριο, γιά τίς ἀνανεώσιμες πηγές ἐνέργειας καί λοιπά συναφῆ
θέματα.

Δέν γνωρίζω ποιές εἶναι οἱ σχέσεις τοῦ Παλαιοκρασσά μέ τόν κ. Κο-
πελοῦζο, ἕναν ἀπό τούς κύριους ἀνταγωνιστές τοῦ κ. Μυτιληναίου,
αὐτοῦ πού ἀπέσπασε τό 70% τῶν προμηθειῶν τῆς ΔΕΗ ἀπό τό 2000
μέχρι σήμερα. Οἱ κακές γλῶσσες λένε πώς ὁ Παλαιοκρασσάς ἤθελε νά
σπάσει τήν κατεστημένη διαπλοκή Μυτιληναίου-ΔΕΗ γιά νά βοηθηθεῖ
ὁ Κοπελοῦζος. Ἄλλες γλῶσσες λένε πώς ἤθελε, πράγματι, νά ἐξυγιάν-
νει τίς προμήθειες τῆς ΔΕΗ.

Ἐξυγίανση, ὅμως, τῶν προμηθειῶν τῆς ΔΕΗ δέν σημαίνει ἀπλῶς τήν
κατάργηση τῆς παντοδυναμίας τοῦ ὁποιοῦδήποτε ὑπόπτου διαπλοκῆς
Μυτιληναίου, οὔτε τήν ἀντικατάστασή του ἀπό τόν ριγμένο Κοπελοῦζο

(ριγμένο ἐπειδὴ πῆρε μόνον τό 0,5% τῶν προμηθειῶν τῆς ΔΕΗ στό ἴδιο διάστημα). Ἐξυγίανση δέν σημαίνει νά κοπεῖ ἀπλῶς τό λάδωμα καί ἡ ὑπερτιμολόγηση. Σημαίνει κάτι πολύ περισσότερο: ἐπαρκῶς τεκμηριωμένη ἀπόφαση γιά τήν ἀνάγκη τῆς κάθε συγκεκριμένης ἐπένδυσης ἢ/καί προμήθειας κι ὄχι γιά κάποια ἄλλη. Σημαίνει, ἐπίσης, προκαταβολική ἔνταξη τῶν ἐπί μέρους ἐπενδύσεων/προμηθειῶν σέ ἕνα ἐπαρκῶς τεκμηριωμένο πρόγραμμα γιά τό δέον γενέσθαι στόν τομέα τῆς ἐνέργειας στό προβλεπτό μέλλον. [Πρόγραμμα-εἰσήγηση στήν κυβέρνηση, δημόσια συζήτηση αὐτοῦ, λήψη ἀποφάσεων μέ δημοκρατικό τρόπο].

Δυστυχῶς, οὔτε ὁ τέως πρόεδρος τῆς ΔΕΗ μίλησε αὐτή τή γλώσσα, οὔτε ὁ ἀρμόδιος ὑπουργός Ἀνάπτυξης, οὔτε συνολικά ἡ κυβέρνηση, οὔτε οἱ λοιπές δημοκρατικές δυνάμεις. Ἡ ρητορεία τῆς διαπλοκολογίας, οἱ φωνασκίες, ἡ σκανδαλολογία, οἱ παραπομπές καθαρώς πολιτικοοικονομικῶν θεμάτων στήν ἀρμοδιότητα τοῦ εἰσαγγελέα, ἀλλά καί ἡ πεισματάρικη ὑπεράσπιση τοῦ *status quo* (ἀκριβέστερα τῶν ἐπί μέρους *status quo*, ὅπως εἶναι ἡ ἐπιμονή παραγωγῆς ἠλεκτρικῆς ἐνέργειας μέ βάση τόν λιγνίτη ἢ τό πετρέλαιο, ἡ ΔΕΗ νά μείνει ὡς ἔχει καί λοιπά), δέν ὀδηγοῦν παρά ἀπό τό κακό στό χειρότερο.

Ἡ ἐπερχόμενη «ἀπελευθέρωση» τῆς ἀγορᾶς ἐνέργειας, ἔτσι ὅπως μεθοδεύεται ἐρήμην τῆς κοινωνίας καί τῶν θεσμῶν της, δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι μιά «ἀπελευθέρωση» ἐντός εἰσαγωγικῶν, μιά κατ' ἐπίφασιν ἀπελευθέρωση. Ἀπελευθέρωση αὐτῆς τῆς ἀγορᾶς, ἀντάξια τοῦ ὀνόματός της, σημαίνει τή δική μας ἀπελευθέρωση ἀπό τίς δουλεῖτες τῆς ΔΕΗ (ἀναφέρω, ἐνδεικτικά, τά μπλάκ ἄουτ, τή διασπάθιση δημοσίου χρήματος, τήν οἰκολογική ἐπιβάρυνση ὀλόκληρων περιοχῶν), σημαίνει προϊούσα εἰσαγωγή ἐναλλακτικῶν καί δῆ ἀνανεώσιμων πηγῶν ἐνέργειας, σημαίνει θεσμοθέτηση πολυετοῦς ἀπόσβεσης τῶν ἐπενδύσεων καί διαφανή κοστολόγηση (ἄς μή ξεχνᾶμε πῶς πρόκειται γιά βασικότατη ἀνάγκη), σημαίνει θεσμοθέτηση συγκεκριμένων διαδικασιῶν κοινωνικοῦ ἐλέγχου.

Δυστυχῶς, δέν γίνεται λόγος γιά μιά τέτοια ἀπελευθέρωση. Ἄντ' αὐτῆς καί ἐπ' εὐκαιρία τῆς πρόσφατης κρίσης στή ΔΕΗ μαθαίνουμε πῶς ἡ ἐπερχόμενη «ἀπελευθέρωση» τῆς ἀγορᾶς ἐνέργειας θά ἀνοίξει δουλειές 12 δισ. εὐρώ στά ἐπόμενα χρόνια (ποσό 15πλάσιο τῶν προ-

μηθειῶν τῆς ΔΕΗ τὴν τελευταία πενταετία!), ὅτι τὰ τοκοχρεωλύσια τῆς χρηματοδότησης αὐτῶν τῶν ἔργων —εἴτε πρόκειται γιὰ ἀντικαστά-
ταση/ἐκσυγχρονισμό μονάδων τῆς ΔΕΗ, εἴτε πρόκειται γιὰ νέες μονά-
δες παραγωγῆς πού θά ἀνατεθοῦν σέ ἰδιῶτες— θά εἶναι τέτοια πού θά
ἐπιφέρουν ὑπέρμετρα αὔξηση τῆς τιμῆς τῆς κιλοβατώρας, μαθαίνουμε
πὼς ὁ ρόλος τοῦ χρηματιστηριακοῦ τζόγου συνεχῶς θά διευρύνεται (στό
χρηματιστήριο θά προστρέξουν καί οἱ νέες ἐταιρεῖες, ὅπως ἔκανε ἤδη
ἡ ΔΕΗ· ὑπενθυμίζω πὼς σημαντικό σημεῖο τριβῆς μεταξύ ὑπουργῶν
καί Παλαιοκρασσᾶ ἦταν καί ἡ πτώση τῆς τιμῆς τῆς μετοχῆς τῆς
ΔΕΗ), μαθαίνουμε ὅτι θά εἶναι μία «ἀπελευθέρωση» νεοφιλελεύθερης
κοπῆς ὅπου τὸν πρῶτο λόγο θά ἔχουν τὰ συμφέροντα τῶν μετόχων
τῶν ἐταιρειῶν παραγωγῆς, διανομῆς καί ἐμπορίας τῆς ἐνέργειας κι ὄχι
ἡ κοινωνία καί οἱ θεσμοί της.

Δέν εἶναι δυνατό νά προεξοφλήσουμε σήμερα τό τί ἀκριβῶς μᾶς πε-
ριμένει. Ἡ ἐμπειρία, πάντως, μᾶς κυβέρνησης πού ἂν κι ἀπέσπασε ἀνε-
τη κοινοβουλευτική πλειοψηφία μέ λάβαρο τὴν κάθαρση κατάφερε νά
αὐτοδιαψευθεῖ λοιδορούμενη εἴτε ὡς συμβιβασθεῖσα μέ τὴ διαπλοκή εἴτε
ὡς χιμαιροκυνηγός της, ἡ ἐμπειρία ἐνός ΠΑΣΟΚ πού ἀντί πολιτικῆς
παράγει θόρυβο, ἡ ἐμπειρία ἐνός Συνασπισμοῦ τῶν ρηχῶν διαπιστώσεων
τοῦ τύπου «οἱ διαπλεκόμενες πολιτικές εὐθύνονται γιὰ τὰ προβλήματα
στή ΔΕΗ καί στίς ΔΕΚΟ» καί ἐνός ΚΚΕ πού ἀπλῶς λέει κάτω «τό
ἀντιστασιακό πρόσωπο τῆς “ἀπελευθέρωσης” καί ἡ Ε.Ε.», ἡ ἐμπειρία τῆς
θεματολογίας τῶν ΜΜΕ, κοντολογίς ἡ ἀπουσία ὀλοκληρωμένων θέσεων
γιὰ τό ζήτημα, δέν προοιωνίζονται καλά πράγματα.

Μία ἀπελευθέρωση τῆς ἀγορᾶς ἐνέργειας, ἀντάξια τοῦ ὀνόματός της
(ὅπως περίπου τὴ σκιαγράφησα) εἶναι καί καλόν καί ἐπίκαιρον πράγ-
μα. Ὅσοι τό πιστεύουμε, ὅσοι ἔχουμε κάτι θετικό καί συγκεκριμένο νά
ποῦμε, ἀξίζει νά τό δημοσιοποιήσουμε.

Βασίλης Ζουναλῆς

Υ.Γ. Διαβάζω στήν Αὐγή (08.12.05) πὼς ὁ πρόεδρος τοῦ Συνασπι-
σμοῦ ζήτησε νά κατατεθοῦν στή Βουλή ὅλες οἱ συμβάσεις τῆς ΔΕΗ
ἀπό τό 2000 ὡς σήμερα. Ὡστε νά προκύψει τί; Πάντως ὄχι αὐτό πού
λείπει: μιά κάποια ἄξια λόγου ἀριστερή πολιτική θέση γιὰ τό δέον γε-
νέσθαι στήν ἐνέργεια.

«Ὁ Τοῦρκος εἶναι Τοῦρκος»

«Ψήνεται» ἡ ἀγορά 30+10 F16 ἐξ Ἀμερικῆς καί πάνω ἀπό 150.000 ἀτομικά τυφέκια παραγγέλλονται στή Γερμανία. Μόνο γιά τά ἀεροπλάνα τό κόστος 2,5 δις. δολάρια. Αὐτά σέ ἐποχή οἰκονομικῆς ὑφους, ὑπέρμετρης ἀνάπτυξης τοῦ δημοσίου χρέους, μείωσης τῶν δημοσίων ἐπενδύσεων, περιστολῆς τοῦ κοινωνικοῦ κράτους, ἀνεργίας, ἀκρίβειας καί τά τρία κακά τῆς μοίρας μας.

Δικαίως, ὅπως καί παλιότερα, ἡ Ἀριστερά καταγγέλλει αὐτή τήν ἄμετρη αὔξηση τῶν στρατιωτικῶν δαπανῶν γιατί, κοντά στά ἄλλα, φαλκιδεύουν τήν εὐημερία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, στρέφονται ἐναντίον του.

Μόνιμη ἡ ἀπάντηση τῶν κυβερνήσεων ΠΑΣΟΚ καί Ν. Δημοκρατίας: οἱ στρατιωτικές δαπάνες, οἱ νέες παραγγελίες πανάκριβων ὀπλικῶν συστημάτων προορίζονται γιά τό ὑπέρτατο ἀγαθό τῆ διασφάλιση τῆς ἀμυνας τῆς χώρας. Ὁδυνηρό πράγμα οἱ ἐξοπλισμοί, πλὴν ἱερό. Καί τό θέμα λήγει χάρη στόν ὀγκόλιθο τῆς κοινοβουλευτικῆς δύναμης τῶν 2 κομμάτων.

Ἄλλά τί σκέφτονται αὐτοί οἱ κοινοβουλευτικοί ἄνδρες, οἱ γυναῖκες καί ἡ κυβέρνησις; Τί τά θέλει τόσα πανάκριβα ὄπλα ἡ Ἑλλάδα; Ποιόν ἐχθρό θά ἀντιμετωπίσει μέ αὐτά;

Δέν εἶναι χαζοί ὅλοι αὐτοί οἱ στρατηγοί, οἱ διπλωμάτες, τά ἐπιτελεῖα, οἱ διαχειριστές τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Δέν μπορεῖ νά θέλουν ἕνα τέτοιο τρομερό ὀπλοστάσιο, ἔτσι στό βρόντο. Τό ὀξυδερκές τους βλέμμα πρέπει νά ἔχει ἐντοπίσει ἕναν ἐχθρό, τοῦ ὁποῦ τῆς βουλιμικῆς καί ἐπεκτατικῆς βλέψεις μπορεῖ ἡ Ἑλλάδα νά ἀποτρέψει, μόνον ἂν ἔχει περισσότερα F16, ἄρματα, τυφέκια, βεντέτες κ.λπ.: τόν Τοῦρκο.

Παλιότερα ὑπῆρχε ἡ ἀνάγκη ἀντιμετώπισης τοῦ ἀπό βορρᾶν κινδύνου, τοῦ σλαβοκομμουνισμοῦ (καί τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ). Μ' αὐτόν τελειώσαμε. Ἐνα πολύ μικρό μέρος τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Ἑλλάδας μπορεῖ νά διαλύσει ἐντός εἰκοσιτεσσάρων ὡρῶν τούς συνασπισμένους στρατοῦς Βουλγαρίας, FYROM, Ἀλβανίας, ἂν ὑποθεθεῖ ὅτι ὑπῆρχε τέτοιος ἐπιθετικός συνασπισμός τῶν βορείων γειτόνων, ὑπόθεση πού κανεῖς δέν κάνει πλέον. Ἀπομένει ὁ Τοῦρκος, πού ἐποφθαλμιᾷ, πού ἐπιβουλεύεται κ.λπ. Μά ὑπάρχει στά σοβαρά τέτοιος κίνδυνος ἀπό τήν Τουρκία ὥστε νά χρειάζεται αὐτή ἡ πανάκριβη πανοπλία;

Ἔτσι κρίνουν οἱ στρατέγχοι, ἡ πολιτική καί ἰδεολογική τους ἡγεσία. Μήπως ὅμως πέρα ἀπ' αὐτή τήν ἰδεολογία ὑπάρχει καί κάποια ἄλλη ἰδεολογικότερη ἰδεολογία πού ἐξωθεῖ τήν Ἑλλάδα νά συναγωνίζεταί ἀπό ἐξοπλιστική ἄποψη τό Ἰσραήλ;

Δυστυχῶς ὑπάρχει. Καί εἶναι ἀπολύτως χιμαιρική: ἐκλαμβάνουν καί ἀναλύουν τήν κατάστασι τῆς Τουρκίας ὡς μιᾶς κοινωνίας στά πρόθυρα τῆς διάλυσης: ἕξι ἑκατομμύρια Ἀλεβίτες πού δέν δέχονται ἄλλο τήν καταπίεσι τοῦ τουρκικοῦ κράτους, 15 ἑκατομμύρια Κοῦρδοι αὐτονομιστές, ἄλλες μειονότητες, κρυπτοχριστιανοί, κρυπτοαρμένιοι, Τσερκέζοι μαζί καί ἡ πάμφτωχη μάζα τῶν Τούρκων προλεταρίων πού τρέχουν στή Γερμανία ἢ ζοῦν γιά ἓνα κομμάτι ψωμί, παραδοσιακοί καί ἐκσυγχρονιστές, κεμαλικοί καί ἰσλαμιστές, ὅλοι αὐτοί μαζί ἔχουν βάλει τούς δυναμίτες τους στά θεμέλια τοῦ τουρκικοῦ κράτους καί τῆς τούρκικης κοινωνίας. Ἡ Τουρκία ἐν διαλύσει, ἔτοιμη νά ἐκραγεῖ, καί μόνον ὁ милитарιστικός ἐπιθετισμός μπορεῖ νά τή σώσει ἀλλά κι αὐτός προσωρινά, ὅταν κι ἐμεῖς μέ τά φοβερά μας ἐξοπλιστικά προγράμματα καί παραγγελίες τοῦ στραπατσάρουμε τήν πρώτη του ἐμπόλεμη ἐκδήλωσι. Κι ὅ,τι ἀρπάξουμε ἐπί τῆ εὐκαιρία. Ἔτσι «σκέφτονται» τά ἐπιτελεῖα μας. Ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς «σκέψης» ὁ ἑλληνικός λαός, παραδοκῶντας γιά τήν ἱστορική εὐκαιρία, πρέπει ἀγόγγυστα νά πληρώνει. Καί θά πληρώνει γιά πάντα, ὅσο θά ἐπικροτεῖ αὐτούς τούς τρομερούς στρατέγχοι τῆς ἐξοπλιστικῆς πολιτικῆς, τῆς διπλωματίας καί τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, τῶν ὁποίων ἡ «σκέψις» συμπυκνώνεται στό ἐξ ἀνάκαθεν ρητόν «ὁ Τοῦρκος εἶναι Τοῦρκος».

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Καταναλωτικές ἀποδράσεις

Δέν ξέρω γιά τίς χῶρες τῆς καθ' ἡμᾶς ἀνατολῆς, ὅμως σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τήν Ἑλλάδα μποροῦμε νά ποῦμε μέ σχετική βεβαιότητα ὅτι ἡ ἐποχή τῶν ὑπαίθριων ἀγορῶν, τῶν παζαριῶν, τῶν γιουσουρούμ ἔχει παρέλθει ἀνεπιστρεπτί καί, ἐδῶ καί καιρό, ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἀπό τήν παραδοσιακή βόλτα στίς βιτρίνες καί τά καταστήματα τῶν ἐμπορικῶν τετραγῶνων καί δρόμων τῶν πόλεων. Τά τελευταῖα χρόνια ὡστόσο, τό στοίχημα, ἂν καταλαβαίνω καλά, εἶναι ἡ ἀλλαγῆ τῆς νοοτροπίας τῶν ἐλλήνων καταναλωτῶν μέ τή δημιουρ-

γία ἑνὸς νέου εἴδους ἐμπορικῶν κέντρων, «διεθνῶν προδιαγραφῶν», ὅπως ἀποκαλοῦνται, σέ μιά ὄχι καί τόσο προσφιλή διάλεκτο. Πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἕνας τέτοιος πολυσυζητημένος χῶρος, ἐγκαινιάστηκε στό Μαρούσι· πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια ἕνας ἀντίστοιχος κάπου στοῦ Ρέντη, ἐνῶ κάνα τεσσάρι ἀκόμα, ἂν δέν ἀπατῶμαι, ἀναμένεται νά ὀλοκληρωθοῦν τοὺς ἐπόμενους μῆνες, σέ περιοχές εὐκόλα προσβάσιμες ἀπ' τὰ μέσα μαζικῆς μεταφορᾶς.

Οἱ νέοι αὐτοὶ πολυχῶροι δέν ἀπευθύνονται σέ ἐργαζόμενους γονεῖς πού τρέχουν μέ τὴν ψυχὴ στό στόμα νά προλάβουν τὰ πάντα, ὅποτε ἕνας χῶρος πού θά συγκέντρωνε ὅλα τὰ μαγαζιά μαζί καί θά διέθετε ἐπιπλέον χῶρο στάθμευσης ἐνδεχομένως νά τοὺς προσέφερε τὴν πολυτέλεια τῆς ἐξοικονόμησης χρόνου. Κάθε ἄλλο, ἀφοῦ τό σκεπτικὸ τῆς δημιουργίας τους στηρίζεται ἀκριβῶς στό ἀντίθετο, στήν τεχνολογία τοῦ ξοδέματος —πέραν τῶν χρημάτων— καί ἐλεύθερου χρόνου. Πέρα ἀπὸ τό μέγεθος ἄλλωστε, αὐτό εἶναι πού τοὺς διαφοροποιεῖ ἀπὸ τὰ συμβατικά ἐμπορικά κέντρα τῆς προηγούμενης δεκαετίας.

Στὴ λογικὴ αὐτὴ, λοιπόν, τὰ νέα ἐμπορικά κέντρα διαθέτουν ἐστιατόρια, καφετέριες, γυμναστήρια, κινηματογράφους, σούπερ μάρκετ, πισίνες, αἴθουσες ψυχαγωγίας γιὰ παιδιὰ καί ἐφήβους. Ὅπως προσφάτως ἔμαθα μάλιστα στό ἐμπορικὸ κέντρο τῆς Θεσσαλονίκης στεγάζεται καί ἐκκλησία προκειμένου τό χριστεπώνυμο καταναλωτικὸ κοινὸ νά ζεῖ καί πνευματικῶς, ὄχι μόνο χυδαῖα ὑλιστικῶς καί νά πετάγεται μιά στιγμοῦλα νά ἀσκῆσει τὰ καθήκοντά του μέ τὰ νέα ψώνια παραμάσχαλα. Τό σύνολο τῶν προσφερόμενων ὑπηρεσιῶν πρὸς τέρψιν καί κατανάλωση εἶναι σχεδιασμένο γιὰ νά τραβᾷ τό ἐνδιαφέρον καί τῶν πιὸ ἀπαιτητικῶν ἐπισκεπτῶν ὅλες τίς ὥρες τῆς μέρας. Πρόκειται δηλαδή γιὰ μιά πόλη, ἐν προκειμένῳ κάτι σάν πόλη-θέρετρο πού στόχος εἶναι οἱ Ἀθηναῖοι ἢ οἱ Θεσσαλονικεῖς νά περνοῦν τὰ Παρασκευοσαββατοκύριακά τους. Μιά πόλη ἐπιπλέον μᾶλλον οὐδέτερη, πού σχεδόν θά μπορούσε νά βρισκεται ὅπουδῆποτε στόν κόσμο (ἴσως κάτι σάν τὰ ἀεροδρόμια πού εἶναι ὅλα ἴδια μεταξύ τους), ἀφοῦ τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐμπορικῶν κέντρων καταλαμβάνουν φέρμες πολυεθνικῶν ἐταιρειῶν.

Τό στοίχημα εἶναι τὰ ἐμπορικά κέντρα νά γίνουν τρόπος ζωῆς. Νά ἀποτελέσουν τόν νέο τυποποιημένο, ἐμπορευματοποιημένο, «δημόσιο»-ιδιωτικὸ χῶρο μικροαστικῆς θαλπωρῆς, ὅπου ὅλοι χωροῦν πλήν τῶν ζητιάνων καί τῶν τσιγγάνων. Στὴν Βρετανία ὑπάρχουν ὀλόκληρες γενιές ἐφήβων πού ἔχουν περάσει ἄπειρες ὥρες, ἔχουν σχεδόν γαλουχηθεῖ μέσα σέ τέτοιου τύπου ἐμπορικά κέντρα. Τό θέμα εἶναι τόσο ἐκτεταμένο ὥστε ἀποτελεῖ ἕνα ἰδιότυπο κοινωνικοπολιτισμικὸ φαινόμενο καί τὰ παιδιὰ αὐτά, στά ὁποῖα τὰ κέντρα κα-

λύπτουν τήν ἀνάγκη ὑπαρξῆς ἐνός τόπου ἀναφορᾶς γιά τήν παρέα, ἐνός τόπου συνεύρεσης καί ἐκκοινωνισμοῦ, νά ἀποκαλοῦνται «τυφλοπόντικες τῶν ἐμπορικῶν κέντρων», μέ τόν ἀστεϊσμό πού δημιουργεῖ ἡ ὁμομηχία τῶν λέξεων «malls moles» (mall: ἐμπορικό κέντρο, mole: τυφλοπόντικες).

Δέν ξέρω τί θά γίνει στή συνέχεια, πρὸς τό παρόν ὅμως τό στοίχημα πάει καλά. Τίς πύλες τοῦ ἐμπορικοῦ κέντρου στό Μαρούσι πέρασαν τίς πρῶτες μέρες τῆς λειτουργίας του 150.000 ἄνθρωποι. Γιουρούσι κανονικό, μέ λίγα λόγια. Καί δέν ξέρω ἐπίσης πῶς εἶναι δυνατόν ὅλοι νά παραπονοιοῦνται γιά ἀκρίβεια καί ἀνεργία, ἀλλά τά ἐμπορικά κέντρα νά ἀποδεικνύονται ἐπικερδεῖς ἐπιχειρήσεις, ἀκόμα καί ἂν τό μεγαλύτερο μέρος τῆς κατανάλωσης μεταφερθεῖ ἐκεῖ, ὁ τζίρος τῶν μικρομεσαίων ἐμπόρων μειωθεῖ, ἀκόμα καί ἂν μερικές χιλιάδες νοικοκυριά χρεωθοῦν μέχρι τόν λαϊμό. Ἐκεῖνο πού δέν μπορῶ νά φανταστῶ ὅμως εἶναι ὅτι τόσοι πολλοί ξοδεύουν τό χρόνο τους κάνοντας αὐτιστικές βόλτες σέ προκάτ 185.000 τ.μ. Ἡ οὐσία, πάντως, βρίσκεται ὄχι μόνον στόν ὑπερκαταναλωτισμό στόν ὁποῖο εἰσάγουν αὐτά τά Κέντρα, ἀλλά σέ ἕναν τρόπο ζωῆς ὅπου ἡ «ἀγορά» εἶναι ἤδη ἕνας «ὀλοκληρωμένος» τρόπος ζωῆς. Μέσα στό «Κέντρο» δημιουργοῦνται οἱ καταναλωτικές ἀνάγκες, ἀπό τίς πιό ἀπλές καί ὑλικές ὡς τίς πλέον ἄυλες καί πνευματικές, ἕνας τρόπος ζωῆς πού ἡ κατανάλωση γίνεται τό ἐπίκεντρό του.

Κατερίνα Λαμπρινοῦ

Φοβοῦ τούς Δαναούς καί Ντόρα φέροντες

Καί ὅμως. Ἔχουμε τήν καλύτερη δήμαρχο τοῦ κόσμου! Ἡ Ντόρα Μπακογιάννη κατέκτησε τήν παγκόσμια διάκριση τῆς world mayor ἀνάμεσα σέ 550 συνυποψηφίους. Κριτήριο γιά τήν ἐπιλογή ἦταν ἡ συνεισφορά στήν εὐημερία τῆς πόλης καί ἡ ἀποτελεσματική ἀντιμετώπιση τῶν ἀναγκῶν τῶν πολιτῶν. Τούς τίτλους ἀπονέμει ἐτησίως ὁ ὄργανισμός City Mayors πού ἐδρεύει στό Λονδίνο.

Μέ ὑπερηφάνεια διάβασα αὐτή τήν εἶδηση. Δέν εἶναι καί λίγο, ἡ δήμαρχος τῆς πόλης σου νά παίρνει τέτοιον τίτλο. Τῆς καλύτερης τοῦ κόσμου! Ὑπ' αὐτή τήν ἔννοια, θά εἴμαστε τουλάχιστον ἡλίθιοι, ὡς δημότες Ἀθηναίων, νά

θέλουμε νά τήν ἀλλάξουμε. Πῶς εἶναι δυνατόν νά ξαναβροῦμε ἕναν πιο καλύτερο, τόπ τῶν τόπ δήμαρχο;

Ὡστόσο, ἄν καί θά φανῶ ὀλίγον στριμμένη, θά πρότεινα νά προσεχθοῦν ἀπό τή βραβευμένη δήμαρχο μας ὀρισμένες λεπτομερειοῦλες οἱ ὁποῖες —παρ' ὅλα αὐτά— ταλανίζουν, θεωρῶ, τούς δημότες, κάνοντάς τους τή ζωή πατί-νι — εἶναι πού εἶναι...

1. *Χῶροι πρασίνου:* Ἄς γελάσω. Ἡ κ. Μπακογιάννη σέ πρόσφατη ἐκπομπή στήν TV παρότρυνε τούς δημότες νά βάλουν φυτά στίς βεράντες καί τίς ταράτσες τους. Κι ἐμεῖς τό λέμε, χρόνια τώρα, ἀπό τό περιοδικό. Μερικοί τό κάνουν, ὅμως τό ἔκαναν καί πρίν τήν προτροπή· εἶναι αὐτοί πού ἀλλιῶς ὁ λαός τούς λέει καί μερακλήδες ἢ μερακλοῦδες. Ἄντε καί μπήκαμε στή λογική τῆς ποιοτικότερης ζωῆς ἢ ἐπηρεαστήκαμε ἀπό τό μεράκι, πού ὡς σαράκι —μέ τήν καλή ἔννοια— μᾶς ἄλλαξε τά μυαλά.

Τί γίνεται μέ τούς, χρόνια πολλά τώρα, ἐπαγγελλόμενους χώρους πρασίνου; Ἐγῶ βλέπω —ἴσως ἐπειδή φοράω γυαλιά, ἐνῶ ἡ Ντόρα πάλι ὄχι— ὅτι ὅπου γκρεμίζεται κάτι, χτίζεται κάτι ἄλλο τάχιστα· τό μόνο πράσινο εἶναι ἴσως κάποιος φυστικί τοῖχος στό ἐσωτερικό τοῦ γιγαντονεόδμητου.

2. *Πεζόδρομοι:* Οἱ δρόμοι τῶν πεζῶν. Πράγματι, τά τελευταῖα χρόνια ἔχουν γίνει πεζοδρομήσεις, ἰδίως στό λεγόμενο ἱστορικό κέντρο. Ἡ ὁδός Διονυσίου Ἀεροπαγίτου, οἱ πέριξ δρόμοι τοῦ Θησείου, Μοναστηρακίου, Πλάκας, ἡ ὁδός Ἐρμοῦ κ.λπ. ἔγιναν ὁμορφοί πεζόδρομοι, ἰδανικοί γιά βόλτα. Μόνο ὅμως ἐκεῖ πού δέν ὑπάρχουν μαγαζιά. Γιατί ἐκεῖ πού ὑπάρχουν, δηλαδή στούς περισσότερους ἀπ' αὐτούς τούς δρόμους, τά μαγαζιά κατέλαβαν μέ τά τραπέζο-καθίσματά τους σχεδόν τό μισό τοῦ φάρδους τοῦ πεζοδρόμου. Γιά τό ὑπόλοιπο μισό κονταροχτυπιῦνται οἱ πεζοί, καί οἱ κάτοχοι παντός εἶδους ὀχήματος, ὅπως καί οἱ πλανόδιοι μικροπωλητές πού ἀπλώνουν τήν πραμάτεια τους ἐπί τοῦ πεζοδρόμου. Τό ποιός θά ἐπικρατήσει, ἐλπίζω νά λυθεῖ τάχιστα ἀπό τή βραβευμένη μας δήμαρχο.

3. *Τά πεζοδρόμια καί ἡ ἐλεύθερη διάβαση τῶν πεζῶν (sic):* Θλιβερή ἱστορία, ἱστορία ἀπ' αὐτές πού θά μπορούσαν νά ἐμπνεύσουν νεο-τραγωδούς. Ἄς πάρω ἕνα παράδειγμα, ἀπό αὐτά πού βρίσκονται στήν ἐπικράτεια τοῦ δήμου Ἀθηναίων καί τυχαίνει νά τά γνωρίζω, καθόσον μένω ἐκεῖ. Παγκράτι. Ἄχ, αὐτό τό Παγκράτι! Μέχρι καί τραγούδια φτιάχτηκαν γιά χάρη του. Λεωφόρος Ὑμηττοῦ. Ἐπί δημαρχίας τῆς κ. Ντόρας Μπακογιάννη τά μαγαζιά τῆς μιᾶς πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ, δηλαδή οἱ καφετέριες, τά καφέ-μπάρ, οἱ πιτσαρίες, τά σουβλατζίδικα, τά γλυκατζίδικα καί παντός εἶδους μαγαζιά ἀναψυ-

χῆς ἀποφάσισαν, ἐνόψει Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων, νά σουλουπωθοῦν ἀφενός, καί νά κλείσουν ὅλο τό φαρδύ πεζοδρόμιο ἀφετέρου, μέ σκεπαστές κατασκευές. Ἀποτέλεσμα: νά διαπλασιαστεῖ ὁ χῶρος τους κι ἐκεῖ πού ἔχεις ἓνα μαγαζί, ξαφνικά βρίσκεσαι μέ δύο (μιράκολο!). Ἔτσι, λοιπόν, τό ἐν λόγῳ πεζοδρόμιο μετατράπηκε σέ μιά στενότατη λωρίδα, ἡ ὁποία —ἰδιαίτερα τά σαββατοκύριακα— καταλαμβάνεται, ἀκόμη κι αὐτή, ἀπό τούς νεαρῆς ἡλικίας θαμῶνες, οἱ ὁποῖοι οὐδόλως διαμαρτύρονται, βεβαίως, ὅταν βλέπουν (σπανίως) νά περνάει καί κανένας πεζός. Διότι ὁ πεζός, ἐπειδὴ πλέον δέν μπορεῖ νά περάσει ἀπό τίς συμπληγάδες τῶν κέντρων ψυχαγωγίας, ἐπιλέγει νά πάει ἀπ' τήν ἄλλη πλευρά τοῦ δρόμου, στό ἀπέναντι πεζοδρόμιο, σ' ἐκεῖνο πού βρίσκονται τά ἐμπορικά καί πού τό βράδυ μεταμορφώνεται, αὐτό καί, ἰδιαιτέρως, τό μικρό πεζοδρομημένο κομμάτι τῆς ὁδοῦ Τιμοθέου, σέ ὑπαίθριο πάρκινγκ.

Ἐνας πανέμορφος πεζάδρομος τοῦ Παγκρατίου, ἐπίσης, ἡ ὁδός Β. Λάσκου, ἐκεῖ πού βρίσκεται καί ἡ καθολική ἐκκλησία, ἔχει γίνει κανονικό, κανονικότατο πάρκινγκ πρό πολλοῦ· ἐκεῖ δέν μπορεῖς νά περπατήσεις οὔτε τό πρωί οὔτε τό βράδυ, οὔτε ποτέ. Οἱ κάτοικοι τῶν πολυκατοικιῶν, ἐκεῖ γύρω, θεωροῦν ὅτι ἡ καλή τους δήμαρχος ἔκανε τόν πεζοδρόμο γιά νά παρκάρουν τά αὐτοκίνητά τους καί, βεβαίως, οὔτε λόγος γιά περπάτημα. Ἔτσι οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς βολτάρουν, ἐάν εἶναι ἐπίμονοι, στό Ἄλσος Παγκρατίου —καί ὄχι βράδυ, γιατί βγαίνουν βόλτα καί οἱ ἐπιδειξίες καί οἱ ὀφθαλμολάγνοι (ἄλλιῶς μπανιστηρτζῆδες)— ἢ μαθαίνουν νά ἐλίσσονται ὡς φίδια στά πεζομηχανο-αὐτοκίνητο-μαγαζοδρόμια. Γιά τά σκουπίδια δέν θά μιλήσω· ἄλλωστε ἄλλες πόλεις στόν κόσμο εἶναι πιό βρώμικες ἀπ' τή δική μας...

4. Φρού φρού κι ἀρώματα. Ἐκεῖ συνεχίζουμε νά εἴμαστε πολύ καλοί. Οἱ ἐκδηλώσεις τοῦ Δήμου γιά τά διάφορα γεγονότα πού μᾶς συνέβησαν, π.χ. Ὀλυμπιάδα (133.600.000 εὐρώ ξοδεύτηκαν σέ 19 μῆνες!), ἀλλά καί μᾶς συμβαίνουν, π.χ. Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά καί λοιπές γιορτές, εἶναι ὅσο γίνονται πλουσιότερες. Τό ἴδιο γινόταν καί ἐπί δημαρχίας Ἀβραμόπουλου. Μόνο πού, βεβαίως, ἡ βραβευμένη μας δήμαρχος οὐδεμία σχέση ἔχει —καί εὐτυχῶς— μέ τήν ἀτυχή περίπτωση Ἀβραμόπουλου, πού ἐπί δημαρχίας του αὐτό πού φάνηκε, πέρα ἀπό τήν καταχρέωση τοῦ Δήμου, ἦταν τά περίφημα κάγκελα μέ τά ὁποῖα θωράκισε ὅλους τούς κεντρικούς δρόμους.

Σχόλιον τελικό: Ὁχι ὅτι ἐμεῖς θά τά κάναμε καλύτερα. Λέμε τώρα...

Μαρίνα Κόντη

ΑΝΑΝΕΩΤΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ: ΤΕΡΜΑ;

—ὄχι βέβαια—

του Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Εἶδες νά μαδοῦν τήν κότα
κι ὁ ἀέρας νά συνεπαίρνει τά πούπουλα;
Ἔτσι πάει τό ἔθνος...

Δ. Σολωμός, *Ἡ γυναίκα τῆς Ζάκυθος*

Σιγόβραζε βέβαια, ἀλλά ὅπως συνήθως σέ κάθε κρίση, ξέσπασε ἀπότομα. Κι ὅπως συνήθως και τούτη ἡ κρίση ξέσπασε ψευδώνυμα. Μιά νέα ἔριδα ἐδίχασε τούς ἀριστερούς τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς. Αὐτή τή φορά μέσα στόν Συνασπισμό, ἀλλά κι ἔξω ἀπ' αὐτόν, ἄλλοι ὑποστήριξαν τήν ὑποψηφιότητα στό δῆμο τῆς Ἀθήνας τοῦ Μιχάλη Παπαγιαννάκη κι ἄλλοι τοῦ Ἀλέξη Τσίπρα, ὑποψηφιότητα πού ἐντέλει ὑπερίσχυσε, καί μέ μεγάλη πλειοψηφία, στήν τελευταία συνεδρίαση τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συνασπισμοῦ.

Τίποτε δέν εἶναι πιό φνσικό, καί μάλιστα σέ ἕνα κόμμα ὅπως ὁ ΣΥΝ, ἀπό τό νά ὑπάρχουν διαφορές ἀπόψεων. Δέν ἐμφανίστηκε ἄλλωστε γιά πρώτη φορά σημαντική διαφωνία. Εἶναι ὡστόσο ἐντυπωσιακό ὅτι ἐνῶ ὄλο αὐτό τό φθινόπωρο τό περάσαμε μέσα σέ μεγάλη καταχνιά κι ἀντάρα κανεῖς, μά ἀπολύτως κανεῖς, τουλάχιστον ἀπό τούς ἐσωκομματικά ἐνεχομένους, δέν κατήγγειλε τόν Παπαγιαννάκη ὡς τό στέλεχος μέ τίς ἀπαράδεκτες ἀπόψεις γιά τά τοῦ δήμου τῆς Ἀθήνας καί κανεῖς, μά ἀπολύτως κανεῖς, δέν ὑποστήριξε ὅτι ὁ Τσίπρας ἦταν ὁ φορέας τῶν σωτήριων γιά τά δημοτικά πράγματα ἀπόψεων. Καί, ἀντίθετα —πράγμα πού εἶναι σχεδόν ταυτολογικό— δέν εἰπώθηκε ὅτι εἴχαμε νά κάνουμε μέ δύο διαφορετικές πολιτικές ἀπόψεις γιά τήν Τοπική Αὐτοδιοίκηση, ὅποτε ὁ καθένας βουλευόμενος θά προέκρινε ἐκεῖνον τόν ὑποψήφιο πού θά ταίριαζε μέ τίς πολιτικές του ἀπόψεις. Καί, γενικά, δέν ἦταν λίγοι ἐκεῖνοι πού καί στούς δύο ὑποψηφίους ἐβλεπαν δύο ἰκανά στελέχη τοῦ Συνασπισμοῦ πού τό καθένα μέ τόν τρόπο του θά ἐκπροσωποῦσε ἐπάξια τό κόμμα καί γενικότερα τήν παράταξη τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς. Μέ δύο λόγια, μεγάλη ἡ πολιτική ἀναταραχή μέσα κι ἔξω ἀπό τόν ΣΥΝ, ἀλλά κουβέντα γιά τόν Δῆμο τῆς Ἀθήνας. Ἄλλο ἦταν τό ἀντικείμενο τῆς κρίσης πού κατέληξε στή γνωστή ἔριδα. Γι' αὐτό, λοιπόν, μιλοῦσα πιό πάνω γιά καταχνιά κι ἀντάρα πού σκέπασε καί τούτη τήν κρίση. Τό γεγονός ὅμως ὅτι τά ζητήματα καί οἱ διαφορές δέν εἶναι εὐθέως καί σαφῶς

ὀνοματισμένα δέν σημαίνει ὅτι πλέουμε σέ πελάγη πλήρους ἀδιαφάνειας. Ἔχουν γνωστοποιηθεῖ ἀρκετά στοιχεῖα πού ἀγγίζουν ἔμμεσα τό θέμα κι ἔτσι, διά τῆς μεθόδου τῆς ὁσφρήσεως, ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι νάί μέν πρωτογενῶς, τουλάχιστον, δέν ὑπάρχει θέμα ἀντιδικίας προσώπων, ὡστόσο οἱ διαφορές εἶναι πολλές, σοβαρές καί καταστατικῆς φύσεως.

Ὅρισμένες ἀπ' αὐτές τίς διαφορές, πολύ σοβαρές μάλιστα, ἄπτονται τῶν ὀργανωτικῶν ἀντιλήψεων καί πρακτικῶν πού χώρισαν τά μέλη καί στελέχη τοῦ ΣΥΝ σέ ἐντελῶς διακριτές καί ἀντίπαλες παρατάξεις. Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ὁ πρόεδρος τοῦ ΣΥΝ προέβαλε —καί ἐπί 8 μῆνες— τήν ὑποψηφιότητα Παπαγιαννάκη, στή συνέχεια τήν πήρε πίσω καί, παραγνωρίζοντας τήν πλειοψηφία τῆς καταστατικῶς ἀρμόδιας Νομαρχιακῆς Ἐπιτροπῆς Ἀθηνῶν, ὑπέβαλε στήν Κ.Ε. τοῦ ΣΥΝ τήν ὑποψηφιότητα Τσίπρα σίγουρα δέν λαμπρύνει τίς δημοκρατικές παραδόσεις τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς. Ὅπως, ἐπίσης, τό γεγονός ὅτι δέν ρωτήθηκε καμιά Πολιτική Κίνηση τοῦ κόμματος γιά ἕνα τόσο σοβαρό θέμα εἶναι κάτι πού μοιάζει νά ῥχεται ἀπό ἐκεῖνες τίς ζοφερές ἐποχές κομματικῆς ζωῆς κατά τίς ὁποῖες, ὅπως εἶπε κάποιος μιά φορά, «οἱ τέσσερις νόμοι τῆς διαλεκτικῆς συνοψίζονται στήν τακτική τοῦ σᾶς τά παμε, μᾶς τά πατε, σᾶς τά ξαναλέμε». Ἀλλά δέν θ' ἀσχοληθῶ ἐδῶ μέ τά διαδικαστικά: τό ἄρθρο τοῦ Νίκου Κοταρίδη καί Νίκου Θεοδοσκᾶ στό «Ἐνθέματα» τῆς *Αὐγῆς* (27.11.2005), εἶναι πολύ διαφωτιστικό καί ἀποκαλυπτικό γιά τά ζητήματα αὐτά. Καί τό συμμερίζομαι ἀπολύτως.

Τά ζητήματα αὐτά ὅμως εἶναι ἐνδοκομματικά, κι ἐπομένως νομιμοποιοῦνται νά μιλοῦν γι' αὐτά μόνο τά μέλη καί τά στελέχη τοῦ ΣΥΝ μέσα ἀπό τίς προβλεπόμενες διαδικασίες καί πρακτικές. Σέ ἐμᾶς, τούς ἐκτός, δέν πέφτει λόγος. Ἐγώ τουλάχιστον ἔμαθα νά τή σέβομαι αὐτή τή στάση καί δέν μ' ἀρέσει καλυπτό-

μενος στό άπυρόβλητο και τό άνεύθυνο τής «άνενταξίας» νά μιλά για τά έσωτερικά του κόμματος. Μου άρκει νά συζητώ τήν πολιτική και τή δράση, προς τά έξω, του ΣΥΝ για τήν όποία μου πέφτει λόγος, όπως σε κάθε πολίτη και μάλιστα αριστερό. Ύπάρχει ώστόσο μία διάσταση του θέματος που όχι μόνο μου επιτρέπει αλλά και μου επιβάλλει νά μιλά και για τά έντός του κόμματος τεκταινόμενα. Πρόκειται για μία διάσταση που υπερβαίνει κατά πολύ τήν προσωπική στάση του οιοδήποτε και σηματοδοτεί μία πολύ γενικότερη κατάσταση, δομική τής άνανεωτικής Άριστεράς.

Δέν μπορώ εδώ νά συνοψίσω σε πέντε-δέκα άράδες τά καθέκαστα μιας σαραντάχρονης ιστορίας. Είναι γνωστό όμως ότι ή άνανεωτική Άριστερά προέκυψε, τό 1968, από τή διάσπαση του ΚΚΕ. Άπό εκείνη ώστόσο τή διάσπαση δέν προέκυψε μόνον τό σοβιετόφιλο ΚΚΕ από τή μία μεριά και τό ΚΚΕ έσωτερικού από τήν άλλη, αλλά και μία κατηγορία μελών και στελεχών τής ιστορικής Άριστεράς που όνομάστηκαν *άνέντακτοι*. Οι άνέντακτοι ήταν και παρέμειναν αριστεροί, δέν προσχώρησαν σε κάποια άλλη όργανωση ούτε δημιούργησαν κάποια δική τους. Κι ενώ κοινή τους στάση ήταν ή απόρριψη, τότε και τά επόμενα χρόνια, και των δύο κομμουνιστικών κομμάτων, ώστόσο παρόλο που κομματικώς ήταν άνέστιοι, οι πιο πολλοί απ' αυτούς παρακολούθησαν με διάφορους τρόπους τή μοίρα και τήν πολιτική πορεία του ΚΚΕ έσωτερικού κι άργότερα του ενιαίου Συνασπισμού. Με αυτήν τήν πολιτική ευαισθησία πορεύτηκαν, χωρίς νά όργανωθούν, εκτός από μία μικρή κατηγορία αριστερών, προερχόμενων κυρίως από τό ΚΚΕ έσωτ., που, τελικά, συγκρότησαν τήν ΑΚΟΑ ή εντάχθηκαν σε κάποιες οικολογικές κινήσεις. Και ήταν ενεργοί αυτοί οι άνέντακτοι αριστεροί πολίτες. Συνεργάστηκαν με τήν άνανεωτική Άριστερά σε βουλευτικές εκλογές, σε ευρωεκλογές, σε συνδικαλιστικές όργανώσεις, σε πολιτιστικές κινήσεις, σε οικολογικές κινήσεις, σε δημοτικές κινήσεις και δημοτικές εκλογές, σε κινήσεις πολιτών, σε εκδοτικές προσπάθειες. Κρατούσαν πάντα τόν άνέντακτο χαρακτήρα τους, δραστήριοι κι ύπόφοροι σε νέες ιδέες, σε νέους πειραματισμούς. Θα μπορούσα νά ύποστηρίξω ότι αυτό τό μη όργανωμένο κομμάτι αριστερών ήταν εκείνο που, μαζί με τους όργανωμένους, σχημάτιζαν τήν ενεργό μάζα, τόν σκληρό πυρήνα τής άνανέωσης ως πολιτικού και ιδεολογικού ρεύματος. Οι δυνάμεις αυτές, οι όργανωμένες και οι άνοργάνωτες, θα άποτελέσουν τήν άφετηρία και τό έφαλτήριο συνάμα για τήν άνάπτυξη του κόμματος τής άνανέωσης μέσα στην κοινωνία. Μικρή ή μεγαλύτερη αυτή ή άνάπτυξη έξαρτιόταν και από τους άνέντακτους, απ' αυτά τά οιοει μέλη. Οι άνέντακτοι δηλαδή ήταν και είναι δομικό στοιχείο τής άνανεωτικής Άριστεράς. Γενικεύοντας κάπως, αλλά όχι αυθαίρετα, στό 3% του εκλογικού σώματος που τά τελευταία χρόνια ψηφίζει τόν ΣΥΝ στις βουλευτικές εκλογές, πέρα από τους όργανωμένους, ένα μεγάλο μέρος είναι άνέντακτοι εκ τής άνανεωτικής Άρι-

στεράς. Δέν είναι όπαδοί. Αυτοί λοιπόν οι ψηφοφόροι, που ψάχνουμε νά τους βρούμε στις εκλογές, δέν ανήκουν σε τάσεις, μειοψηφίες και πλειοψηφίες σαν κι αυτές που επιχωριάζουν στόν όργανωμένο ΣΥΝ. Άλλά αυτούς ποιός τους ρωτάει;

Όπως καταλαβαίνει ο καθένας, αλλά και ξερεί από τις προσωπικές του εμπειρίες, οι άνέντακτοι δέν είναι όλοι τό ίδιο πράγμα. Ό βαθμός σύνδεσης με τις κομματικές όργανώσεις και τους ανθρώπους του κόμματος είναι γενικά πολύ χαλαρός. Οι άνέντακτοι συνήθως ενεργοποιούνται με δική τους πρωτοβουλία πάνω σε συγκεκριμένα αντικείμενα δράσης. Και εν πάση περιπτώσει έμφοροούνται από τις ιδέες τής άνανεωτικής Άριστεράς, είναι τά «παραγνωρισμένα» παιδιά ενός άνώτερου θεού. Καθώς δέ οι πιο πολλοί είναι προϊόντα μικρότερων ή μεγαλύτερων διασπάσεων, που δέν κατέληξε όμως σε έθελούσια άπόταξη, οι άνέντακτοι είναι τά ζωντανά τραύματα τής πορείας τής άνανεωτικής Άριστεράς, με έντονη τή συνείδηση μιας ιστορικότητας στην όποία και οι ίδιοι μετέχουν και από τήν όποία δέν άφίστανται.

Τήν ύπαρξη μιας μεγάλης μερίδας άνέντακτων αριστερών κληρονόμησε και ο ΣΥΝ, που με τή σειρά του εκαλλιέργησε κι αυτός. Δηλαδή, δεδομένου ότι οι άνέντακτοι δέν ήταν μία μορφή άπόταξης, αλλά πολλές περιπτώσεις κριτικής στάσης προς τόν επίσημο φορέα τής άνανεωτικής Άριστεράς, μιας κριτικής στάσης που έφτανε ως τήν πολιτική και όργανωτική άμφισβήτηση, ως εκ τούτου και ο σημερινός Συνασπισμός έχει στά αριστερά του ή τά δεξιά του σημαντική δύναμη αριστερών, πολλαπλάσιων των όργανωμένων, με τους όποιους ή σχέση είναι βαθύτατα δυσλειτουργική αλλά και πολιτικά συντροφική. Θα μπορούσε νά χαρακτηριστεί ή σχέση αυτή με τή λαϊκή ρήση «μαζί δέν κάνουμε και χώρια δέν μπορούμε». Όθεν και τό μεγάλο πρόβλημα: τί θα γίνει με τους άνέντακτους, των όποιων ή «παραγωγή» συνεχίζεται μέχρι σήμερα;

Θά μπορούσα νά πώ ότι ο ΣΥΝ, όπως και παλιότερα τό ΚΚΕ έσωτ., αντιμετωπίζει τό πρόβλημα διά τής άποσιωπής. Κι όταν μιλάει για ένότητα τής Άριστεράς δέν έννοει θεραπεία του τραύματος που δημιούργησε τους κατά καιρούς άνέντακτους – ίσως γιατί θεωρεί ότι αυτούς τους έχει στην τσέπη, ίσως όμως γιατί ή θεραπεία αυτής τής στρεβλής σχέσης θα άνεσυρε στην επιφάνεια «οικεία κακά». Όποτε ως ένότητα τής Άριστεράς άπομένει ένα κενού περιεχομένου ήθικολογικό κήρυγμα ή έξαντλείται σε μία προσπάθεια συνεργασίας με αριστερούς προερχόμενους από άλλους ιδεολογικούς όρίζοντες, όπως οι διάφορες μορφές ενναλλακτισμού, αριστερισμού, κινηματισμού, κουλτουραλισμού, έσχάτως δέ και ριζοσπαστισμού.

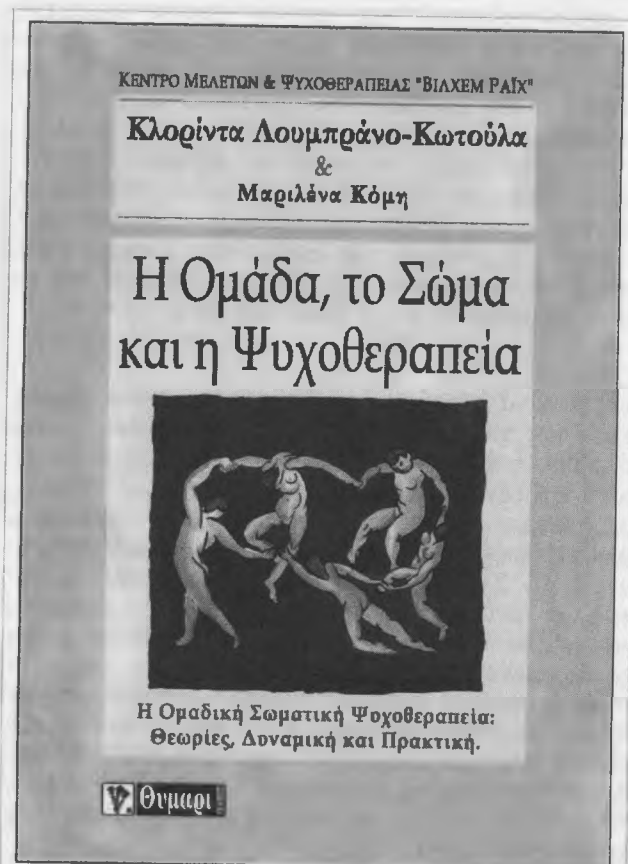
Η προσπάθεια δέ προσέγγισης με τά ρεύματα αυτά προσοίδει και στόν ΣΥΝ, με τόν τρόπο τής προσομοίωσης, χαρακτηριστικά ανάλογα, με άποτέλεσμα τήν πλήρη ιδεολογική του άλλοίωση ως ρεύματος τής άνανεωτικής Άριστεράς.

Ὡς ρεύματος τῆς ἀνανεωτικῆς Άριστερᾶς; Μά ὑπάρχει τέτοιο πρόβλημα; Ἡ ἀνανεωτικῆ Άριστερά (καί ἡ διάσπαση τοῦ ΚΚΕ τό 1968) ὑπῆρξε στή βάση δύο, κατ' ἀρχήν, προβλημάτων: 1ο τήν ιδεολογική καί ὀργανωτική ὑπαγωγή τοῦ ἑλληνικοῦ κομμουνιστικοῦ καί ἀριστεροῦ κινήματος στήν ΕΣΣΔ καί τό ΚΚΣΕ, 2ο τήν ἀνάγκη ἀνάδειξης μιᾶς ἡγεσίας γιά τό κίνημα πού θά προέκυπτε ἀπό τίς δυνάμεις τοῦ κόμματος μέσα στήν Ἑλλάδα καί στή βάση δημοκρατικῶν κομματικῶν διαδικασιῶν. Ἄν τό δεύτερο πρόβλημα ἦταν ἡ ἀφετηρία γιά τήν ἀνάδυση τοῦ ἀνανεωτικοῦ ἐγχειρήματος καί κινήματος, ἡ ἴδια ἡ δυναμική του ἀνέδειξε καί τό πρῶτο ζήτημα ὡστε ἡ κριτική πρὸς τόν Ὑπαρκτό Σοσιαλισμό καί εἰδικά τή Σοβιετική Ἐνωση τοῦ Μπρέζνιεφ νά δυναμιτίσει τό σύνολο τῶν προβλημάτων. Προσδευτικά ἡ ἑλληνική κομμουνιστική ἀνανέωση, τό ΚΚΕ ἔσωτ., ἐν προκειμένῳ, ἐπαιρνε τίς ἀποστάσεις τῆς πρὸς τόν Ὑπαρκτό, μέχρι πλήρους ἀπορρίψεως, ταυτιζόμενη κατὰ κάποιον τρόπο μέ τό γενικότερο ιδεολογικό ρεῦμα τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης πού ὀνομαστῆκε εὐρωκομμουνισμός. Ἄρκουντως γνωστά ὅλα αὐτά καί ἀρκοῦντως, πλέον, ξεχασμένα. Πάντως ἀπ' αὐτή τή διπλή κριτική προέκυψε τό σύνολο τῶν ἀνανεωτικῶν ιδεῶν γιά τό κόμμα, γιά τή δημοκρατία, τήν Εὐρώπη, τή σχέση μέ τίς μάξες, τήν αὐτονομία τῶν μαζικῶν κινήματων, τά ἔθνικα θέματα, τόν δημοκρατικό δρόμο πρὸς τόν σοσιαλισμό, τή γενικότερη ἀνάλυση τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας καί ιστορίας. Ἡ ἀνανέωση, παρ' ὅλες τίς ἀσάφειές τῆς καί τίς ἀντιφάσεις τῆς, ἦταν ἓνα πραγματικό κίνημα ἀνανέωσης τῆς πολιτικῆς στό χῶρο τῆς Άριστερᾶς. Ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς διαδικασίας αὐτῆς ἦταν οἱ ὀνομασθέντες ἀνέντακτοι, πού γίνονταν ἀνέντακτοι διότι ἡ ἐπίσημη ἀνανέωση γιά πολλούς δέν ὑπηρετοῦσε σωστά τό ἀνανεωτικό κίνημα. Στήν ἄλλη μεριά ἡ ἀνανέωση «προκαλοῦσε ἀνατριχίλα» κατὰ τήν ἔκφραση τοῦ μακαρίτη Χαρίλαου Φλωράκη. Στήν ἄλλη μεριά ἓνα ἦταν τό κόμμα, ἓνας ἦταν καί ὁ σοσιαλισμός, ὁ Ὑπαρκτός καί μεταξύ αὐτῶν «μέγα χάσμα ἐσθήρικται».

Τά προβλήματα αὐτά «ξεπεράστηκαν». Ἐπαψε νά ὑπάρχει ὁ Ὑπαρκτός, κανεῖς δέν ὀμνύει στόν Μπρέζνιεφ. Ἐπομένως; Ἐπομένως ἡ διάσπαση τοῦ 1968 ἐπαψε νά ὑπάρχει. Ἡ ἀνανέωση δέν ἔχει λόγο ὑπαρξης, ὁ λόγος τῆς εἶναι κεντροαριστερός. Ἄλλωστε ἀπ' αὐτή προέρχονται κάθε τόσο ὀμάδες ἢ στελέχη πού τά βρῖσκουν μέ τό ΠΑΣΟΚ, λένε.

Εἶναι ὁμως ἔτσι τά πράγματα; Γιά τήν πλειοψηφία, μετά τό τελευταῖο συνέδριο τοῦ ΣΥΝ, ἐπικράτησε ἡ ἄποψη ὅτι ἔτσι ἔχουν τά πράγματα: ἀνανέωση τέρμα. Πού καί πού ἀναφέρεται μόνο τό ὄνομά τῆς, ὅπως τό ὄνομα τῶν μακαριστῶν στά εὐχέλαια περί τεθνεῶτων τά ψυχασάββατα. Τό θεμελιώδες καί θεμελιωτικό δημοκρατικό πρόταγμα στό κόμμα ἰσοῦται μέ τήν καζουιστική τῶν τάσεων, ἐνῶ ἡ δημοκρατία στήν κοινωνία καί τόν πολιτικό βίο ὀρίζεται ὡς ἀμεσοδημοκρατι-

κή. Ἄρκει ὅλα νά σκεπάζονται ἀπό τό στέγαστρο τῆς ἀντιπαγκοσμιοποίησης, ὅποτε οἱ ἐνοικοῦντες ὑπό τήν σκέπη του δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι «ριζοσπαστικοί». Ἐπονται ξόρκια καί καταγγελίες. Οὐδεὶς ὀμιλεῖ περί ἕτερο-παγκοσμιοποίησης (alter-modialisation) διότι ἔτσι εἰκάζεται ὅτι ξαναμπαίνει ἀπό τό παράθυρο ἡ νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, ὁ μεταρρυθμισμός, τουτέστιν ἡ κεντροαριστερά. Ἄλλωστε ἡ ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις περιπεσοῦσα διαχείριση τῆς ἀνανεωτικῆς προοπτικῆς δίνει μπόλικα «ἐπιχειρήματα», κι ἀντίθετα ἓνα πλατύ πνεῦμα –τόσο πλατύ ὅσο ὁ ὀρίζοντας– προσημῖνει συνεχῶς κι ἀδιαλείπτως μιά κάποια, ἔστω καί προσχηματική ἐνότητα μέ τίς δυνάμεις τοῦ ΚΚΕ –καθόσον ἀριστεροὶ εἶναι κι αὐτοί, ἀντινεοφιλελεύθεροι καί ταξικά συνεπεῖς. Μπορεῖ αὐτός ὁ στόχος νά θεωρεῖται ἀπώτερος, ὀραματικός, ὄντολογικός, καί ἐπομένως ἐνοικεῖ σέ κάποιο μεταφυσικό ὑπερέπεραν ἐκεῖ ὅπου τά πράγματα καί τούς ἀνθρώπους διαχωρίζει ἡ μαχηαῖκή ἰδέα τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ, ἐκεῖ πού ἂν δέν εἶσαι μέ τό θεό εἶσαι μέ τό σατανά. Ἡ ἐνότητα εἶναι τοῦ θεοῦ. Πῶς ἄλλιῶς ἄλλωστε, ἀφοῦ ὁ σατανάς εἶναι διάβολος, αὐτός πού διαβάλλει, πού φέρνει τή σύγκρου-

ση, τήν ἀμάχη, τή διάσπαση, ἐνῶ ἡ ἐνότητα εἶναι ἀγάπη καί εἰρήνη, τίποτε δέν μᾶς χωρίζει, ὅλοι σ' αὐτήν προσβλέπουμε. Ἐκτός ἀπό τούς αἰρεσιάρχους.

Ἄφου, λοιπόν, ἀναγορεύτηκε ἡ ἐνότητα ὡς τόπος τοῦ καλοῦ ἐπρεπε νά φύγουν ἀπό τή μέση ιδέες ὅπως ἡ ἀνανέωση ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν γεννήθηκε ἀπό τή διάσπαση. Μαζί μέ τήν ἀνανέωση, πού παραμένει ἀνάμεσα μας, χωρίς τά νοήματά της, ἐκεῖνα πού εἶχε προσλάβει κι ἐκεῖνα πού θά μπορούσε νά καλλιεργήσει, πρέπει νά ἀποδυναμωθοῦν πολιτικά καί ὅσοι τή διατηροῦν ἀκόμα ζωντανή, ὡς διακύβευμα, στόχο, συνεχῆ προοπτική. Αὐτό τό ζήτημα ἔθετε καί τό ἄρθρο τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου στόν προηγούμενο Πολίτη (τεῦχ. 137, «Συνασπισμός: ἡ αὐτοκτονική ἐπιλογή»). Ὅτι δηλαδή οἱ σημερινές διακηρύξεις τοῦ ΣΥΝ γιά τήν «ἐνότητα ὅλης τῆς Ἀριστερᾶς δέν εἶναι παρά ἀναίρεση τοῦ ιστορικοῦ συμβολαίου διά τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἡ παράταξη τῆς Ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς καί διά τοῦ ὁποίου ἐνεγράφη στήν ἐλληνική πολιτική σκηνή καί κοινωνία».

Ἐκεῖ, λοιπόν, ἔρχεται ὁ Μιχ. Παπαγιαννάκης πού ἀνεξάρτητα ἀπό τίς συγκεκριμένες πολιτικές του θέσεις, «δεξιές», «κεντροαριστερές» ἢ «ἀριστερές» καί ἐπικαλεῖται μετά παρησίας τή συνέχιση τῆς ἀνανέωσης. Μέσα στή συγκεκριμένη συγκυρία, ὁ ὑποψήφιος Μιχ. Παπαγιαννάκης, ἀκριβῶς ἐπειδή ἐπικαλεῖται τήν ἀνανεούμενη ἀνανέωση, κι ἀκριβῶς ἐπειδή πολλοί, πάρα πολλοί ἀριστεροί ἔστω καί ἀνέντακτοι, ἐπικαλοῦνται ἀκόμα τήν ἀνανέωση, κι ἀκριβῶς ἐπειδή ὡς ὑποψήφιος δήμαρχος Ἀθηνῶν «ὑπάρχει ὁ κίνδυνος» τήν ἀποψή του νά τήν ἐνισχύσει σημαντικά μέ ἓνα ἀξιόλογο ποσοστό ψήφων πού θά ὑπερέβαινε τά καθιερωμένα, γι' αὐτό πρέπει νά φύγει ἀπό τή μέση. Ὅχι ὁ ἴδιος ὡς πρόσωπο ἀλλά τό θάρρος ἐκείνης τῆς λαϊκῆς ἐτυμηγορίας πού θά προέκρινε τόν Παπαγιαννάκη καί δι' αὐτοῦ τή συνέχιση τῆς ἀνανέωσης. Ἐπιχειρήματα μπορούσαν νά βρεθοῦν μὴν δέν ἦταν ἄλλωστε γιά τό Σχέδιο Εὐρωσυντάγματος ὑπέρ τοῦ ΝΑΙ;

Ὅφειλα νά ἐκφράσω ὅσα ἔγραψα πύ πάνω, κυρίως διότι, ὅπως καί τόσοι ἄλλοι, ἐνῶ δέν εἶμαι ἐνταγμένος στό ΣΥΝ, ἡ ὑπόθεση τῆς ἀνανέωσης συνεχίζει νά μέ ἀφορᾶ καί δέν ἔπαυσε νά εἶμαι στρατευμένος σ' αὐτήν, πάνε τέσσερις δεκαετίες τώρα. Ἄπ' αὐτή τή σκοπιά, ἄλλωστε, συνεργάζομαι, ὅσο τό μπορῶ κι ὅπου καλοῦμαι, μέ τόν Συνασπισμό, ὅπως καί τόσοι ἄλλοι ἄλλωστε. Κι ἂν ἀναφέρθηκα στούς ἀνέντακτους ἀριστερούς ἦταν γιά νά ὑπενθυμίσω ὅτι ὑπάρχουν κι αὐτοί, ὄχι σάν παραπονούμενα ἀποπαιδία μᾶς παλιᾶς καί ξεπερασμένης ιστορίας ἀλλά ὡς ἐνεργοί ἀριστεροί, ἀγωνιστές πού ἀγωνιοῦν συνεχῶς τί θά γίνει μ' ἐκείνη τήν ὑπόθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Μιά μεγάλη ὑπόθεση πού μᾶς ἔφτιαξε ὅλους ὡς ἀριστερούς καί πού δίνει νόημα, οὐσία καί προοπτική στήν ὑπαρξη τῆς Ἀριστερᾶς, τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς.

Θ. Αραμπατζής – Κ. Γαβρόγλου (επιμ.)

Ο ΑΪΝΣΤΑΪΝ ΚΑΙ Η ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η δημιουργία και η εδραίωση της Ειδικής Θεωρίας της Σχετικότητας έχουν αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής ιστορικής έρευνας. Οι ιστορικοί των φυσικών επιστημών έχουν διερευνήσει, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα ερωτήματα: Ποια ήταν τα προβλήματα που απασχολούσαν τους φυσικούς του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα; Πώς συνέβαλαν άλλοι φυσικοί στη δημιουργία της Ειδικής Θεωρίας της Σχετικότητας; Ποια ήταν η προβληματική του Αϊνστάιν που τον οδήγησε στην διατύπωση της θεωρίας; Ποιες φιλοσοφικές, πολιτισμικές και τεχνολογικές επιρροές μπορεί να διακρίνει κανείς στη σκέψη του Αϊνστάιν; Τί αντιδράσεις συνάντησε η Ειδική Θεωρία της Σχετικότητας και πώς καθιερώθηκε στην κοινότητα των φυσικών; Ποιες ήταν οι ιδιαιτερότητες της πρόσληψης της θεωρίας σε διαφορετικές χώρες; Αυτά είναι και τα ερωτήματα στα οποία επιχειρεί να απαντήσει η παρούσα συλλογή, που ξεκινά με ένα κείμενο των επιμελητών σχετικά με την ιστορική και ιστοριογραφική προβληματική γύρω από την Ειδική Θεωρία της Σχετικότητας, συνεχίζει με το αυτοβιογραφικό κείμενο του ίδιου του Αϊνστάιν, και συμπεριλαμβάνει τα κλασικά πλέον άρθρα των ιστορικών των επιστημών Gerald Holton, Stanley Goldberg και Peter Galison.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

ΣΥΡΡΙΖΑ ΣΤΟ ΚΕΝΟ

του Γιάννη Παπαθεοδώρου

«Πώς πέσαμε, σύντροφε, μέσα στο λαγούμι του φόβου;
Δέν ήταν τής δικής σου μοίρας, μήτε τής δικής μου τὰ
γραμμένα,
ποτές μας δέν πουλήσαμε μήτε αγοράσαμε τέτοιαπραμάτεια»

Γιώργος Σεφέρης, *Η μορφή τής μοίρας*

1. Τό σύμπτωμα

Η πρόσφατη διαφωνία στον ΣΥΝ, σχετικά με την ανάδειξη της υποψηφιότητας για τό δήμο τής Αθήνας, έφερε στό προσκήνιο τής πολιτικής συζήτησης ένα σημαντικό ιδεολογικό πρόβλημα, πού υπερβαίνει τά συνήθη παράπονα, τίς πολώσεις και τούς καθγάδες τών έσωκομματικών συγκρούσεων. Δέν έννοώ, βέβαια, τό «διαδικαστικό» πρόβλημα τής απόφασης πού προέκρινε τόν Άλέξη Τσίπρα έναντι του Μιχάλη Παπαγιαννάκη ούτε τή ρητορική πού συνόδευσε τίς έπιλογές αυτές (ή «κινηματική» λύση Τσίπρα, ή «δεξιά» λύση Παπαγιαννάκη). Δέν έννοώ, επίσης, ούτε τίς διαφαινόμενες και κάπως έσπευσμένες πρωτοβουλίες του ΣΥΡΙΖΑ για τήν ανασυγκρότηση ενός νέου οργανωτικού φορέα τής ριζοσπαστικής Άριστεράς, πέρα και έξω από τίς θεσμικές λειτουργίες πού προβλέπουν τά όργανα και τό καταστατικό του ΣΥΝ. Δέν έννοώ, τέλος, ούτε τίς θυμικές εκρήξεις του Άριστερου Ρεύματος πού διατυμπανίζει τήν αρχή τής «πλειοψηφίας» ως μοναδικό και αποκλειστικό κριτήριο του πολιτικού διαλόγου και τών κομματικών αποφάσεων. Όλα αυτά είναι προβλήματα αλλά δέν είναι «τό πρόβλημα» αποτελούν συμπτώματα μιās ευρύτερης διεργασίας στό έσωτερικό ενός χώρου, πού έχει αρχίσει πλέον συστηματικά νά αναζητᾶ νέες ιδεολογικές συνάψεις προκειμένου νά όρίσει τό πολιτικό του στίγμα, υποκύπτοντας συχνά, μέσα στή διασύνη του, στους παλαιούς και νέους κομματικούς πειρασμούς. Τό θέμα, ώ-

στόσο, πού θά άξιζε νά συζητήσουμε δέν έξαντλείται στή διαχείριση τής έσωκομματικής τάξης και νομιμότητας (γεγονός μάλλον άδιάφορο για τούς άνένταχτους άριστερους ψηφοφόρους), ούτε καν στήν πολιτική στρατηγική για τήν αυτοδιοίκηση (όπου ή ηλικιακή ανανέωση ως κριτήριο αυτοδιοικητικής ικανότητας συναγωνίζεται έπάξια σέ «πολιτικό νόημα» τόν φολκλορισμό τής παλαιότερης υποψηφιότητας Γλέζου!). Στήν ουσία, αυτό πού έχουμε νά συζητήσουμε είναι ή «τύχη» τής ανανεωτικής Άριστεράς, ως ιστορικού και διακριτου ρεύματος πολιτικών ιδεών και ιδεολογικών προταγμάτων, μέσα σέ μιᾶ συγκεκριμένη συγκυρία, στήν όποία παρακολουθοῦμε καθημερινά τή διολίσθηση και τήν έκτροπή ενός χώρου σέ κατευθύνσεις και λογικές ξένες ως πρὸς τό ανανεωτικό έγχείρημα.

Θά ήταν καλύτερο, βέβαια, αυτή ή συζήτηση νά γινόταν σέ ένα πιό εϋνοϊκό κοινωνικό περιβάλλον για τήν Άριστερά γενικότερα και τόν Συνασπισμό ειδικότερα, ένόψει μάλιστα τών επικείμενων δημοτικών εκλογών, αλλά μερικές φορές τίς συγκυρίες δέν τίς επιλέγουμε: «μᾶς βρίσκουν στό δρόμο». Η συνθηματική «φυγή πρὸς τά εμπρός», άλλωστε, πού διατύπωσε ό Άλέκος Άλαβάνος για νά δικαιολογήσει τίς πρόσφατες αποφάσεις τής Κεντρικής Έπιτροπής είναι αρκετά ένδεικτική για αυτό τόν δύσκολο δρόμο, στον όποιο καλείται νά βαδίσει ό ΣΥΝ, και μαζί του όλοι όσοι συνέδεσαν τήν ψήφο τους και τή συντροφικότητα τους με αυτόν. Κι επειδή, ή έκφραση τής κριτικής και τής γνώμης για τούς άριστερους πολίτες δέν τε-

λειώνει με την εκπλήρωση του δημοκρατικού τους καθήκοντος κάθε τέσσερα χρόνια, είναι ίσως πιο παραγωγικό να συζητήσουμε δημόσια για τό αν και κατά πόσο αυτή η «φυγή προς τα εμπρός», νοούμενη ως ιδεολογικοπολιτική πραγμάτωση της «άριστερης στροφής» στο χώρο του ΣΥΝ, ανταποκρίνεται στα σύγχρονα αίτήματα της άριστερης παρέμβασης στην κοινωνία. Άλλά ως πάροουμε τά πράγματα με τή σειρά, ξεκινώντας με τό βασικό ερώτημα: Ποιά είναι ή κατάσταση σήμερα;

2. Η άριστερή στροφή και ή μεταφυσική τής ενότητας

Η άναζήτηση και ή διαφύλαξη τής ενότητας τής Άριστεράς, σταθερό ιδεολογικό αίτημα όλων λίγο-πολύ τών τάσεων και τών κειμένων που προέκυψαν από τό τελευταίο Συνέδριο, παραμένει κεντρικό χαρακτηριστικό τής ιδιοσυστασίας του Συνασπισμού, στην παρούσα φάση του. Δέν είναι τυχαίο ότι ακόμη και μετά τήν πρόσφατη κρίση όλες οι τάσεις ξόρκισαν «τό κακό» στο όνομα τής ενότητας, επιβεβαιώνοντας με σωφροσύνη ότι ένας δύσκολος γάμος ίσως είναι προτιμότερος από ένα εύκολο διαζύγιο. Πράγματι, αυτή ή «οικογενειακή» ορθολογικότητα φαίνεται νά είναι προσωρινά λειτουργική, αλλά δέν θεραπεύει πάντοτε τά οικεία κακά. Και αυτό συμβαίνει, επειδή, στην τρέχουσα πολιτική ρητορική όλων τών τάσεων, ή ενότητα τής Άριστεράς εμφανίζεται περισσότερο σαν ένα άλλοθι και λιγότερο σαν ένα συγκροτημένο θεωρητικό και πρακτικό πολιτικό πρόταγμα, δοκιμασμένο μέσα στην ίδια τήν κομματική ζωή. Έτσι, για τό Άριστερό Ρεύμα, ή πολυπόθητη «ένότητα», έχει γίνει συνώνυμη τής ίδιας τής «άριστερης στροφής», ή όποια έπιχειρεί νά μετατρέψει μιá εκλογική συμμαχία (τέτοια ήταν ή κοινοβουλευτική έκφραση του ΣΥΡΙΖΑ) σε κεντρική και ιδεολογική και πολιτική πλατφόρμα τής σύγχρονης ανανεωτικής και ριζοσπαστικής Άριστεράς. Σύμφωνα με αυτή τήν αντίληψη, τό κόμμα όφείλει νά «διαχυθεί» μέσα στα κινήματα, στις συνομαδώσεις, στις έτερόνομες και κατακερματισμένες άριστερές ομάδες, με στόχο τήν ευρύτερη συγκρότηση του λεγόμενου «τρίτου πόλου» τής Άριστεράς. Ο στόχος αυτός, θεμιτός σε ένα βαθμό, όφείλει, ωστόσο, νά αναμετρηθεί με ένα πολύ κρίσιμο ζήτημα, που συνήθως παρακάμπτεται ή αποσιωπάται: Με ποιά μορφή παρουσίας και δομή λειτουργίας μπορεί και πρέπει ένα κόμμα νά μετασχηματιστεί ώστε νά πάρει τή μορφή ενός πολυσυλλεκτικού «άστερισμού»; Τό ζήτημα, βέβαια, δέν είναι οργανωτικό είναι κυρίως ιδεολογικό. Είναι, άραγε, πολιτικά παραγωγικό για ένα κόμμα νά λειτουργεί ως «όλοποιητική στιγμή» τών έπιμέρους κινήματων ή οργανώσεων, ή μήπως αυτή άκριβώς ή λειτουργία ύπονομεύει όχι μόνο τήν ταυτότητα του κόμματος αλλά και τήν ίδια τήν άυτονομία τών κινήματων; Η κομματική ενό-

τητα τής Άριστεράς δέν μπορεί νά προκύπτει μέσα από μιá άθροιστική διαδικασία, αλλά από μιá πολιτική στρατηγική συμπλησιασμού τών άριστερών συλλογιοτήτων με ιδεολογικό στόχο και περιεχόμενο. Άς αφήσουμε, λοιπόν, τά «ταιρότα» τής μαχητικής δράσης για νά ξαναγυρίσουμε στη συγκολλητική ούσία τής ιδεολογίας.

Νομίζω πως τό έγχείρημα τής άριστερόστροφης «συρριζοποίησης» του ΣΥΝ έμφανίζει δύο βασικά προβλήματα. Τό ένα άφορά τήν ίδια τή σχέση του κόμματος με τά κινήματα. Η λογική τής έλεγχομένης και έπιλεκτικής άντιπροσώπευσης τών άυτενεργών κοινωνικών κινήματων, στο πλαίσιο τής άριστερης στροφής, οδηγεί στη σταδιακή θεσμική άπορρόφηση τής ζωντανής κοινωνικής δυναμικής από τήν ιδιότυπη κομματική μηχανική τής έννομάτωσης. (Άνάλογο, άλλωστε, είναι και τό φαινόμενο που συρρικνώνει τή «συμμετοχική δημοκρατία» και τήν «κοινωνία τών πολιτών» στη συνεδριακή γραφειοκρατία τών «έπιτροπών» του Έθνικού Συμβουλίου του ΠΑΣΟΚ). Οι πολιτικές αυτές έπιτείνουν τή θεσμική κρίση τής άντιπροσώπευσης τών κινήματων και τών οργανώσεων, εμφανίζοντας τήν προστατευτική κομματική όμπρέλα ως έχέγγυο «κοινωνικής ευαισθησίας» και ριζοσπαστικής δράσης.

Τό άλλο πρόβλημα άφορά τό ζήτημα τής «πολιτικής γνώσης και έμπειρίας», που προκύπτει μέσα από τή σύγχρονη «κινηματική» Άριστερά. Δέν χρειάζεται νομίζω νά θυμίσω τήν παλαιότερη παθολογία τής Άριστεράς γύρω από τίς έθνοτικές, έμφυλες, και πολιτισμικές διεκδικήσεις τών έπιμέρους κοινωνικών κινήματων, καθώς και τίς άναγωγιστικές διακρίσεις που έπιβάλλονταν άνάμεσα σε «πρωτεύοντα» (δλ. ταξικά) και «δευτερεύοντα» κινήματα: εύτυχώς, ή περίοδος που ή Άριστερά έβλεπε τούς λευκούς και τούς νέγρους εργάτες άπλώς ως «εργάτες» πέρασε άνεπιστρεπτι. Στη θέση τής παλαιότερης «ταξικής» άφαίρεσης, ωστόσο, εμφανίζεται σήμερα μιá καινούργια άφαιρετική μυθολογία: ή μυθολογία του κινηματικού «πλήθους» ενός κατακερματισμένου και «άσύντακτου» πολιτικού ύποκειμένου, τό όποιο, όντας τό ίδιο σύμπλωμα τής παγκοσμιοποίησης, καλλιεργεί τίς ποικίλες «ιδεολογίες τής διαφοράς», χωρίς νά αφήνει κανένα περιθώριο για μιá ευρύτερη κοινωνική ήγεμονία: μικρές «τοπικές νίκες» και οι μερικευμένες κατακτήσεις τών κινήματων άντικατέστησαν τήν όποιαδήποτε δυνατότητα για τή συγκρότηση ενός άριστερού συλλογικού ύποκειμένου με έναλλακτική πρόταση έξουσίας. Η νεο-ουμανιστική συνθηματολογία τής άντιπαγκοσμιοποίησης («οί άνθρωποι πάνω από τά κέρδη», «ένας άλλος κόσμος είναι έφικτός») είναι άρκετά ένδεικτική για τή νέα άκαθόριστη μυθολογία τής κινηματικής Άριστεράς: όταν ό άσκητικός άνθρωπισμός περί τής «άλλοτρίωσης» συνοδεύεται με τήν άσαφή ρητορική περί εκείνου του «άλλου κόσμου», τότε ή Άριστερά γίνεται συνώνυμη με τόν κοινωνικό έξωτισμό και τήν πολιτική γραφικότητα. Δέν είναι τυχαίο ότι ακόμα και σήμερα, που τά

κινήματα βαδίζουν άργα αλλά σταθερά στην κατεύθυνση της «έτερο-παγκοσμιοποίησης» (altermodialisation), στην Ελλάδα ή κάθε κινηματική ντουντούκα που σέβεται τον εαυτό της φωνάζει τό θροντερό «άντι», σέ όλους τούς τόνους καί τίς αποχρώσεις.

Τό άκούμε συχνά καί από επίσημα κομματικά χείλη: τό κόμμα όφείλει νά γίνει τό ήχειό αυτής της βουερής κοινωνικής διαμαρτυρίας. Οί τακτικές, όμως, πού ακολουθούνται ως τώρα, στην άριστερή στροφή του ΣΥΝ καί στην κομματική συναναστροφή του μέ τόν ΣΥΡΙΖΑ καί τά κινήματα, είναι οί τακτικές της διάχυσης, της άπορρόφησης, καί της διολίσθησης: τακτικές πού άπλως μετατρέπουν τόν ΣΥΝ-ΣΥΡΙΖΑ σέ ένα πολυσυλλεκτικό κόμμα λαϊκιστικού τύπου, μέ άσαφή ιδεολογικά χαρακτηριστικά καί καχεκτική κοινωνική παρουσία, καθ' όσον δέν καταφέρνει νά έχει έναν άξιοπρόσεκτο πολυσυλλεκτισμό αλλά άπλως τόν διακηρύσσει. Πρόκειται για έναν άντεστραμμένο άριστερό λαϊκισμό πού, μέ άφορμή την άνάλυση της «δύσκολης» συγκυρίας καί στο όνομα της άκτιβιστικής πολυφωνίας φαντασιώνεται ένα εύρύχωρο μπλόκ δυνάμεων πού θά καλύπτει όχι μόνο τά νέα κοινωνικά κινήματα αλλά άκόμα καί χώρους μέ έγνωσμένο δογματικό παρελθόν καί παρόν (ΚΚΕ), κάτω από τό κοινό πρόταγμα της άντιπαγκοσμιοποίησης, καί του θορυβώδους μετώπου έναντιόν του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού καί ιμπεριαλισμού. Από αυτή την άποψη, ή άριστερή στροφή δέν είναι τίποτε άλλο παρά ή ύλοποίηση μιās διαχειριστικής αντίληψης για την Άριστερά, τόν κόσμο της καί τά κινήματά της: μιās αντίληψης πού καλλιεργεί την περιθωριακή ταύτιση της Άριστεράς μέ μιιά φωνή αντίστασης καί διαμαρτυρίας, μέ μιιά έξω-θεσμική κραυγή άπόγνωσης για την κοινωνία των άνισοτήτων. Τό περίφημο κάλεσμα για τόν «έπαναπατρισμό» της Άριστεράς στον «φυσικό» κοινωνικό της χώρο άπλως ύποβιάζει μιιά σύνθετη πολιτική διαδικασία συνάντησης μέ την κοινωνία σέ μιιά ύποχρεωτική καί άναγωγιστική «πληθειοποίηση» του κοινωνικού της δυναμικού. Όσοτόσο, τό DNA της Άριστεράς δέν είναι ούτε ό «έργατισμός», ούτε ό «κουλτουραλισμός». Τέτοιου είδους βιολογικές μεταφορές περί έπανανακάλυψης κάποιων άπολεσθέντων δήθεν άριστερών κυττάρων ή ό άφελής δικανικός λόγος περί της «πολυπολιτισμικότητας» μετατρέπουν τή σύνθετη κοινωνική παραγωγή του πολιτικού σέ μιιά έπιταγή χωρίς αντίκρισμα. Αυτό δέν σημαίνει, βέβαια, πώς τό κόμμα δέν πρέπει νά «συναντιέται» μέ τά κινήματα, αλλά ό όποιοσδήποτε μετασχηματισμός του κόμματος θά πρέπει νά λαμβάνει ύπόψη του τή *διαλεκτική ένταση* –για νά θυμηθούμε τόν Νίκο Πουλαντζά– αυτής της κοινωνικής καί πολιτικής συνάντησης. Αντίστοιχα, για όσους, πάνω στην «άριστερή στροφή», θγάζουν «δεξιό φλάς», ή διάτύπωση άπόψεων πού συρρικνώνουν τίς πιθανές άριστερές πρακτικές καί λύσεις μέσα στο δελεαστικό σχήμα ενός ένσωματώσιμου κυβερνητισμού, λειτουργεί εξίσου ύπονομευτικά, άφου ή ένδεχόμενη ταύτιση της Ά-

ριστεράς μέ μιιά έκδοχή της σοσιαλδημοκρατίας θολώνει άκόμη περισσότερο τό πολιτικό τοπίο. Καί στίς δύο περιπτώσεις, ή συζήτηση για την ένότητα έκφυλίζεται σέ μιιά διεκπεραιωτική καί άποϊδεολογικοποιημένη αντίληψη για την ένδεχόμενη συγκρότηση έναλλακτικών πολιτικών καί κοινωνικών ήγεμονιών. Η κομματική ζωή καί παρουσία της Άριστεράς, ώστόσο, δέν μπορεί νά είναι συνώνυμη του έναλλακτισμού, του δικαιοματισμού, του άντιρρητισμού, του άκτιβισμού, του κυβερνητισμού, του διαχειριστικού έλέγχου, καί των έπιμέρους διορθωτικών παρεμβάσεων. Ο ΣΥΝ δέν πρέπει νά γίνει μιιά άνεργάτιστη καί έπιλεκτική «συμμαχία» διαμαρτυρίας, πρέπει νά συνομιλήσει μέ την ελληνική κοινωνία στο σύνολό της.

3. Περί άνανέωσης

Μέ τόν κίνδυνο νά σχηματοποιώ καί νά άπλουστεύω έπικίνδυνα τίς τρέχουσες προτάσεις, θά έλεγα πώς ή καλλιεργούμενη «μεταφυσική της ένότητας» όχι μόνο δέν άποτελεί λύση αλλά έπιτεινει την κρίση στο έσωτερικό του χώρου. Τό έρώτημα, λοιπόν, προκύπτει εύλογο: Υπάρχει, άραγε, κάτι πού νά έγγυάται μιιά νέα άπόπειρα σύνθεσης, ιδίως μετά τά πρόσφατα τραύματα πού άνοιξε ή ύποψηφιότητα για τό δήμο της Άθήνας, ή διαφορετική προέγγιση σέ ζητήματα πολιτικών συμμαχιών, ή διάσταση άπόψεων γύρω από τό Κυπριακό καί τό Ευρωσύνταγμα, αλλά άκόμα καί τό διάχυτο κλίμα άπογοήτευσης των ψηφοφόρων; Υπάρχει κάποιος ιδεολογικός τόπος πού νά έπιτρέπει την άνασυγκρότηση καί την ένότητα των δυνάμεων της ριζοσπαστικής Άριστεράς, άξιοποιώντας τό παρελθόν της αλλά καί τή σύγχρονη δυναμική της, τόν πολιτικό λόγο καί τόν κοινωνικό άκτιβισμό;

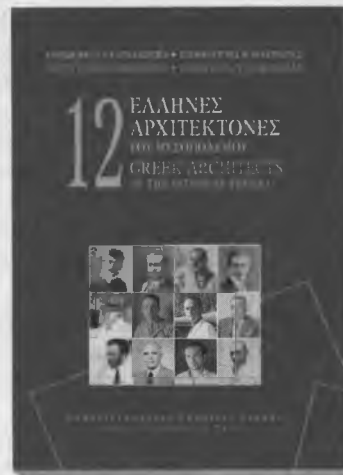
Καμιά συμμαχία δέν φτιάχνεται χωρίς προηγούμενο ιδεολογικό προβληματισμό όχι μόνο για τούς στόχους της αλλά καί για τίς προϋποθέσεις της. Για τόν Συνασπισμό, τουλάχιστον (καί όχι, απαραίτητα, για τίς ύπόλοιπες άριστερές συσσωματώσεις καί πολυδιασπάσεις), ή άφετηρία για την όποιαδήποτε προοπτική της ένότητας της Άριστεράς όφείλει νομίζω νά ξεκινάει από τούς ίδιους τούς όρους πού επέτρεψαν την άνάδυση αυτού του χώρου, τόν σκληρό πυρήνα της ύπαρξής του: την ίδια την άνανεωτική Άριστερά, μέ την ιστορία της καί μέ τό διακριτό ιδεολογικό της στίγμα. Άς μείνουμε λίγο σέ αυτές τίς δύο ιδεολογικές παραμέτρους πού νομίζω πώς μπορούν νά είναι μιιά ούσιαστική βάση για τή μελλοντική πορεία του ΣΥΝ: *ιστορικότητα καί άυτόνομία*. Άποτελώντας συστατικά στοιχεία της μαρξιστικής θεωρίας, ή ιστορικότητα καί ή άυτόνομία –πού σέ καμιά περίπτωση δέν ταυτίζονται μέ τή νοσταλγία καί τόν άπομονωτισμό– έξελίχθηκαν σέ διακριτά ποιοτικά χαρακτηριστικά του δυτικού μαρξισμού, ιδίως κατά την περίοδο της άποδέσμευσής του από τό προηγούμενο παράδειγμα της σταλινικής πολιτικής κουλτούρας. Για την άνανεωτική Άριστερά,

για εκείνη, τουλάχιστον, πού είχε απογαλακτιστεί οριστικά και αμετάκλητα από τον σοβιετισμό, ή ιστορικότητα και ή αυτονομία λειτούργησαν ως τό κατεξοχήν ιδεολογικό *a priori* του σχηματισμού της. Έτσι όπως προσλαμβάνονται οι όροι αυτοί, σήμερα, νομίζω πως επιβάλλουν κατευθύνσεις συνεργασίας αλλά και ιδεολογικές πλατφόρμες πού, πάντως, δεν θά άναυρούν τή διακριτότητα τής άνανεωτικής Άριστεράς, τό θεμελιακό γεγονός τής διάσπασης του '68, τήν πολιτική ούσία του δημοκρατικού σοσιαλισμού, τον ευρωπαϊσμό τής Άριστεράς, τον θεσμικά κατοχυρωμένο ρόλο της εντός των κοινοβουλευτικών διαδικασιών, τή σύγχρονη οικολογική, αντιρατσιστική πολιτική της, τήν κριτική απέναντι στη νεοφιλελεύθερη ήγεμονία και τή σοσιαλδημοκρατική συναίνεση. Αυτό δεν σημαίνει πως ο ΣΥΝ δεν πρέπει νά άναζητήσει έκλογικές συμμαχίες και στρατηγικές συνεργασίες με δυνάμεις τής ευρύτερης Άριστεράς ή ακόμα και με δυνάμεις τής σοσιαλδημοκρατίας (έφόσον αυτές υπάρχουν). Άλλο όμως έκλογική συνεργασία στη βάση προγραμματικών συγκλίσεων και άλλο ιδεολογική μετατόπιση σε γειτονικά αλλά μάλλον άλλτρια πολιτικά πεδία (ΠΑΣΟΚ, ΚΚΕ, έξωκοινοβουλευτική «εναλλακτική» Άριστερά). Ο χώρος τής άνανεωτικής Άριστεράς, ο κατεξοχήν φορέας παραγωγής νεωτερικών και έκσυγχρονιστικών ιδεών μέσα στον μεταπολιτευτικό βίο, δεν μπορεί και δεν πρέπει νά έξελιχθεί σε άσθενική τάση ενός άλλου σχηματισμού ούτε σε γραφική λεπτομέρεια μέσα στη θολή φωτογραφία τής «νέας Άριστεράς» ή τής «συμμετοχικής δημοκρατίας».

Παρόλο πού ο χώρος αυτός εμφανίζεται σαν ένας οριστικά «κλεισμένος κύκλος», ένα μουσειακό έργαστήριο «κοινωνικής ευαισθησίας» και νοσταλγικών άναμνήσεων, μία στριμωγμένη μειοψηφία ανάμεσα στο ΠΑΣΟΚ και στο ΚΚΕ, μπορεί και είναι σε θέση νά ενεργοποιήσει μία νέα δυναμική, αν έπιμείνει στην ιστορικότητά του και στην αυτονομία του, αν δεν αποφασίσει ότι τίς έκποιεί στο όνομα τής «μεταφυσικής τής ένότητας», πού τήν εκθέτει διαρκώς «μέσ στην πολλή συνάφεια του κόσμου». Η «ιστορικότητα και ή αυτονομία του ΣΥΝ του παρέχει τό απαραίτητο πολιτικό και πολιτισμικό κεφάλαιο για νά ξεκινήσει τή συζήτηση για μία εναλλακτική ήγεμονία (χωρίς ήγεμονισμούς) μέσα στο χώρο τής ευρύτερης Άριστεράς: όχι για νά διαχυθεί ή ίδια ή άνανεωτική Άριστερά μέσα σε άλλα σχήματα — αυτό θά σημαίνει τήν αυτοκατάργησή της — αλλά για νά συνδιαμορφώσει ως άδιαμφισβήτητος κεντρικός πρωταγωνιστής τις άριστερές πολιτικές, τόσο στο χώρο του Κοινοβουλίου όσο και στις κοινωνικές δράσεις. «Πρέπει νά συνδεόμαστε περισσότερο με τό παρόν πού έμεις οι ίδιοι έχουμε συμβάλει νά δημιουργηθεί, έχοντας συνείδηση του παρελθόντος και τής συνέχειάς του», γράφει ο Γκράμσι στο *Παρελθόν και παρόν*, τονίζοντας, παράλληλα, και τή σημασία για μία «διακριτή πολιτική ζωή» τής Άριστεράς και των άριστερών. Άς πάρουμε λίγο στα σοβαρά αυτή τήν κουβέντα.

Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ
Εμμανουήλ Μαρμαράς

12 ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΖΑΧΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ
ΚΩΣΤΑΣ ΚΙΤΣΙΚΗΣ
ΜΑΝΩΛΗΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ
ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΠΟΝΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΗΤΣΑΚΗΣ
ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ
ΠΑΤΡΟΚΛΟΣ ΚΑΡΑΝΤΙΝΟΣ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΔΟΥΡΑΣ

24,5 X 30,5 εκ. | σελ. 376 | ISBN 960-524-209-5 |

Λιανική τιμή: 47,00 €

Στο βιβλίο αυτό εξετάζεται η εξέλιξη της αρχιτεκτονικής του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα, μέσα από τη ζωή και το έργο δώδεκα αρχιτεκτόνων που επηρέασαν καθοριστικά τη διαμόρφωσή της. Πρόκειται για διακεκριμένους ανθρώπους της πράξης με διαφορετική ηλικία, προέλευση, εφόδια και νοοτροπία, οι οποίοι εκπροσωπούν το πολυποίκιλο τοπίο της ελληνικής αρχιτεκτονικής των δεκαετιών του 1920 και του 1930. Καρπός πολυετών ερευνών των δύο συγγραφέων, το βιβλίο αυτό προτείνει μια κριτική προσέγγιση διαφορετική από τις συνήθειες, οι οποίες επικεντρώνονται στα κτηριακά προϊόντα ή στους διαμορφωτικούς τους παράγοντες. Με τον τρόπο αυτό, η ελληνική αρχιτεκτονική του Μεσοπολέμου μπορεί να γίνει ευρύτερα κατανοητή και, το κυριότερο, να εκτιμηθεί ο ρόλος των ανθρώπων που τη δημιούργησαν.

Η δίγλωσση αυτή έκδοση (ελληνικά & αγγλικά), με το πλήθος των πρωτογενών στοιχείων, τις 620 εικόνες και την υψηλή της αισθητική, δεν απευθύνεται μόνο στους ειδικούς επιστήμονες αλλά και σε ένα ευρύτερο κοινό απαιτητικών αναγνωστών, εντός και εκτός ελληνικών συνόρων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.eup.gr

ΕΥΗΜΕΡΙΣΜΟΣ: ΛΙΓΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ «ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ»

του Νικόλα Α. Σεβαστάκη

Αν ανατρέξει κανείς στο επίσημο και ακαδημαϊκό παρελθόν του ὄρου, θά ἐντοπίσει στίς λεγόμενες φιλοσοφίες τῆς ζωῆς (Lebensphilosophies) τήν προσοδοκία γιά ἀπελευθέρωση τῆς ἀνθρώπινης δράσης καί βούλησης ἀπό τίς περιοριστικές ἀφαιρέσεις τῆς μεταφυσικῆς τοῦ «ὀρθολογισμοῦ». Κοινός τόπος στάθηκε ἐδῶ ἡ κριτική στίς συνέπειες πού ἔχει τό ὄντολογικό πρωτεῖο τῆς διάνοιας καί τῆς ὀρθολογικῆς ἀνάλυσης γιά τόν πολιτισμό τῆς εὐρωπαϊκῆς Δύσης. Κάτω ἀπό τόν ὄρο φιλοσοφίας τῆς ζωῆς στεγάστηκε ἔτσι ἕνα δίκτυο εὐαισθησιῶν στό ὅποιο ἐντάσσονται ὁ Νίτσε καί ὁ Μπερξόν, ὁ Ζίμμελ καί ὁ Ὁρτέγκα Γκασσέτ, κάποιοι ἀπό τοῦς «συντηρητικούς ἐπαναστάτες» τῆς Δημοκρατίας τῆς Βαϊμάρης ἀλλά καί ἰδιόρρυθμες φυσιογνωμίες τοῦ Μεσοπολέμου πού υἰοθέτησαν ἕνα ἀκραῖο ὕφος ἀνορθολογισμοῦ καί ἀρχαϊσμοῦ ὅπως, γιά παράδειγμα, ὁ νεοπαγανιστής φιλόσοφος Λούντβιχ Κλάγκες.¹ Ἐπιρροές ὅμως ἀπό ἕνα λεξιλόγιο καί ὕφος φιλοσοφίας τῆς ζωῆς βρίσκουμε ἄλλωστε σέ σημαντικά κείμενα τοῦ Μεσοπολέμου, στοῦς *Στοχασμούς ἐνός Ἀπολιτικοῦ* τοῦ Τόμας Μάν, στήν *Παρακμή τῆς Δύσης* τοῦ Σπένγκλερ ἀλλά καί σέ συγγραφείς καί ποιητές ὅπως ὁ Μούζιλ, ὁ Ρίλκε, ὁ Στέφαν Γκεόργκε καί πολλούς ἐλάσσονες τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Ἐντυπωσιακή ᾄθηση σέ ὅλα αὐτά τά ρεύματα δόθηκε ἀπό τρεῖς καταλυτικούς, γιά διαφορετικούς λόγους, παράγοντες: τήν πρόοδο τῶν ἐρευνῶν στίς φυσικές καί στίς ἐπιστήμες τῆς ζωῆς, τή γερμανική ἐκδοχή μιᾶς φιλοσοφικῆς ἀνθρωπολογίας καί φιλοσοφίας τῶν ἀξιῶν καί τήν ἀνθήση τοῦ καλλιτεχνικοῦ Μοντερνισμοῦ μέ τήν ἀναθέμανση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τό βίωμα καί τήν ἐκφραστικότητα. Ἀπό τήν ἐκπνοή τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα, ἡ συνδυασμένη παρουσία αὐτῶν τῶν πολιτισμικῶν ᾄθησεων

ἀναδεικνύει τό ζήτημα τῆς κρίσης τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Λόγου καί τῶν κλασικῶν θεμελιώσεων τῆς φιλελεύθερης νεωτερικότητας.

Καταγωγική ἔμπνευση τῶν φιλοσοφιῶν τῆς ζωῆς, ἀνεξάρτητα ἀπό διαφορές καί ἀποστάσεις μεταξύ μεμονωμένων διανοητῶν, δόθηκε ἀπό τήν ἔκκληση τοῦ Νίτσε γιά τήν ἀποδέσμευση τῆς δράσης ἀπό τήν «τυραννία» τῆς ὑπερβατικῆς καί λογικο-αποδεικτικῆς ἀλήθειας. Ἡ ἐπίθεση στίς ἠθικές ἀφαιρέσεις, στόν θετικισμό καί τόν ὠφελιμισμό τοῦ ἀστικοῦ 19ου αἰῶνα ἀποτελεῖ ἀπλῶς τό γενικό πλαίσιο μιᾶς βαθύτερης καί πολυδιάστατης σύγκρουσης. Ἰδιαίτερος καρπός αὐτῆς τῆς σύγκρουσης εἶναι τό αἶσθημα τῆς τραγικῆς ἀντινομίας καί ἐριδας ἀνάμεσα στή σφαῖρα τῆς δημιουργικῆς αὐθορμησίας τῶν προσώπων καί τῶν ψυχικῶν κόσμων καί στίς ἀποκρυσταλλώσεις τῶν συμβατικῶν πολιτικῶν θεσμῶν τῶν «φιλελεύθερων δημοκρατιῶν». Στόχος κάθε φιλοσοφίας τῆς ζωῆς ὑπῆρξε κυρίως κάθε ὀρθολογισμός πού διατηρεῖ νομοθετικές ἀξιώσεις καί προσφεύγει, κανονιστικά, στή γλώσσα τοῦ ἀφηρημένου καί οἰκουμενικοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Μαζί μέ αὐτόν ὅμως ἀμφισβητήθηκαν καί θεμελιώδεις δομές τῆς παραδοσιακῆς μεταφυσικῆς στίς ὁποῖες διαγνώστηκε εἴτε μιά τυφλή ἰδεοκρατία εἴτε ἕνας ἠθικός φορμαλισμός πού παραγνωρίζουν τή συγκεκριμένη ὑπαρξη καί τίς ὑπαρκτικές τῆς ἀποφάσεις. Γι' αὐτό τό λόγο στήν περιοχὴ τῶν φιλοσοφιῶν τῆς ζωῆς μπορεῖ νά ἐντοπιστοῦν τά ἴχνη ἐνός ριζικοῦ ἔμπειρισμοῦ² παράλληλα μέ τή ρομα-

1. Γιά μιᾶ εἰσαγωγή καί χαρτογράφηση τῶν φιλοσοφιῶν τῆς ζωῆς βλ. Ferdinand Fellmann, *Lebensphilosophie*, Reinbek b., Hamburg, 1993.

2. Πράγμα πού ἐπισημαίνεται ἀπό σημερινούς νεοπραγ-

ντική ἔλξη πρὸς τὶς ἀδιασάφητες καὶ ἀδιαφανεῖς δυνάμεις τῆς δημιουργικῆς φαντασίας. Ἡ ἰδέα ἐλευθερίας πού κοινοποιεῖται στὸν Εὐρωπαϊὸ τῆς «κρίσης»³ φαίνεται, ἐν τέλει, μοιρασμένη σὲ δυὸ διαφορετικὲς οικογένειες μεταφορῶν καὶ εἰκόνων: πρῶτα, σὲ ἐκεῖνες πού ἀποκαθιστοῦν τὴν ἰδέα μιᾶς ἱεραρχικά συντονισμένης βιολογικῆς ὑπαρξῆς τῆς ὁποίας ὁ ὑποθετικῶς ἀρχέγονος χαρακτήρας ὑποβάλλει τὴν ἀντίληψη γιὰ τὴν πηγαία σκληρότητα τῆς ζωῆς⁴ συναντοῦμε, ὅμως, καὶ μεταφορές ἢ εἰκόνες πού ἐπαναφέρουν τὴν ποιητικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἀνταρσία ἐναντίον κάθε τυπικοῦ καθορισμοῦ: ἀντίπαλος εἶναι πλέον ἢ τυποποιημένη ἐξημέρωση τῆς προσωπικῆς φαντασίας καὶ τῆς αἰσίγαστης δημιουργικότητας. Τὸ πνεῦμα τῶν τυπικῶν-μηχανιστικῶν καθορισμῶν θά ἀμφισβητηθεῖ ἐπειδὴ ἡ κυριαρχία του παρεμποδίζει τὴν αὐθορμησία καὶ τὴν πολυτονικὴ ἀνάταση τῆς ζωῆς ἐγκαθιστώντας τεχνητὰ σύνορα καὶ ἀναλυτικὲς διαιρέσεις πού καταστρέφουν τὴ θεμελιώδη ἐνότητα τῶν φαινομένων τοῦ βίου. Στὴν πρώτη περίπτωση, ἐκεῖ πού ἡ ζωὴ θά προσεγγιστεῖ ὡς «ὀλιγαρχικὰ δομημένος ὀργανισμός» (Νίτσε) δικαιώνεται, ἐν τέλει, ἕνας ἀντι-ιστορικός νατουραλισμὸς ἢ ἀκόμα καὶ ἕνας κοινωνικός δαρβινισμὸς πού ὑπερτονίζει τὸ θηριῶδες καὶ τὶς ἄλογες «δυνάμεις» οἱ ὁποῖες ὀρίζουν τὶς ἀνθρώπινες τύχες⁵ ἐνῶ στὴ δεύτερη περίπτωση ὁ ἀποδεδειγμένος ἀπὸ ἔλλογες κατασκευές ὑποκειμενισμὸς τείνει νὰ ἀρνηθεῖ τὸ πνεῦμα τῶν λογικο-ιστορικῶν ἀφαιρέσεων πού καταδικάζονται ἐπειδὴ ἀποξενώνουν τὰ πρόσωπα καὶ τοὺς λαοὺς ἀπὸ τὶς αὐθεντικὲς κοινότητες τῆς ὑπαρξῆς τους.

Ἡ διάκριση, γιὰ παράδειγμα, πού προτείνει ὁ Χάιντεγκερ ἀνάμεσα σὲ *Historie* (ἱστοριολογία, «ὄντική» καὶ κοινωνικὴ ἱστορία) καὶ *Geschichte* (ἱστορία-μοῖρα, ὄντολογικὰ καθορισμένο πεπρωμένο τοῦ εἶναι) ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰ ἰδέα πού διατρέχει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὶς περισσότερες φιλοσοφίες τῆς ζωῆς: στὴν ἰδέα ὅτι ἡ ἱστορία-οἰκουμενικότητα μὲ τὸν ἀνθρωποκεντρισμὸ, τὸν ὀρθολογισμὸ καὶ τὴν «πολιτικοποίησίν της»⁶ παραποιεῖ κάθε αὐθεντικὸ δεσμὸ τῶν ἀνθρώπων μὲ τὴν ἱστορία ὡς τόπο μιᾶς βαθύτερης ἀλήθειας συσχετισμένης μὲ τὴ γλῶσσα καὶ τὰ ἦθη τῆς ζωῆς, πέρα ἀπὸ τὶς τεχνητὲς κατασκευές τῶν πολιτικῶν χρονικῶν καὶ τῶν χρονικῶν τῆς λογοτεχνίας. Ἡ διεκδίκηση τῆς οἰκουμενικότητας καὶ οἱ ἀφηγήσεις πού ἐπενδύουν στὴν ὀρθολογικότητα τῶν χειραφετητικῶν ἀξιών ἀπορρίπτονται συλλήβδην ὡς ὄψεις τῆς ἴδιας διαδικασίας παρακμῆς: τῆς ὑπαγωγῆς τῆς ποικιλίας τῶν πολιτισμικῶν καὶ ψυχικῶν τόπων (*Loci*) στὴ βούληση κυριαρχίας τοῦ Λόγου.

Στὴ γερμανικὴ ἰδεολογία τῶν ἀρχῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ἡ ἔλξη πρὸς μιὰ φιλοσοφία τῆς ζωῆς διέπει τόσο τὴν ἐκκλήση γιὰ μιὰ «πολιτικὴ τοῦ ἔνδον» –βασιμένη σὲ μιὰ εἰρωνικὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς ὅπως τὴν

ἐγκωμίαζε, χαρακτηριστικά, ὁ Τόμας Μάν–⁷ ὅσο καὶ ἕνα νέο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ σωματικὸ, τὶς ὁρμές, τὴν πρωτογενὴ δωρήτρια βία τοῦ ὀργανικοῦ πού ἀπειλεῖται ἀπὸ τὶς μηχανές τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ (*civilization*) καὶ τῶν πολιτικῶν του. Παραδόξως, ἡ φιλοσοφία τῆς ζωῆς –ὡς μία ἀπὸ τὶς ἐκφάνσεις τοῦ Μοντερνισμοῦ καὶ ὄχι τόσο ὡς ἕνα διακριτὸ φιλοσοφικὸ σύστημα– βρέθηκε νὰ στεγάζει, ἐξαρχῆς, δυὸ πολὺ διαφορετικοὺς τόνους πού κάποια στιγμή θά συντονιστοῦν. Ὁ πρῶτος τόνος παρακολουθεῖ τὴν ἐκφραστικὴ ἀποδέσμευση τῶν δυνατοτήτων τοῦ Ἐγὼ καὶ ἀπὸ ἕνα σημεῖο καὶ ἔπειτα τὶς γλωσσικὲς/πολιτισμικὲς διαμονές τοῦ ἑαυτοῦ (ὄταν, ἄς ποῦμε, ἡ ἐννοια τοῦ Ἐγὼ θά ἐκπέσει ὡς κατάλοιπο τῆς ἀφορισμένης καρτεσιανῆς παράδοσης). Ἀπὸ τὴν πλευρὰ της, ἡ ἄλλη εὐαισθησία, σύμφυτη καὶ αὐτὴ μὲ τὴ φιλοσοφία τῆς ζωῆς, θά ἀνοιχτεῖ περισσότερο σὲ ἕνα μοντερνιστικὸ πραγματισμὸ: σὲ χειρονομίες συμφιλίωσης μὲ τὸν κόσμον ὡς φάσμα συμβάντων δύναμης καὶ ἐνεργειακὸ πεδίο ἀπὸ ὅπου ἐκτοπιζεται ἡ Ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου ὡς αὐτόδουλου ὑποκειμένου καὶ ἔλλογης κριτικῆς διάνοιας. Αὐτὸς ὁ «Ἀνθρωπος» θά θεωρηθεῖ, ὅπως ἤδη διδάσκει ὁ Νίτσε, μυθολογικὴ σύμβαση καὶ πλασματικὸ ὑπόλοιπο

ματιστὲς φιλοσόφους, ὅπως ὁ Ρόρτι, πού ἐπισημαίνουν παραλληλισμοὺς καὶ ἀναλογίες ἀνάμεσα στὴ νιτσεικὴ ἀπελευθέρωση τῶν προοπτικῶν (προοπτικισμὸς) καὶ στὶς ψυχολογικὲς θεωρίες τοῦ ἀμερικανικοῦ πραγματισμοῦ τοῦ Γουίλιαμ Τζαίμς.

3. Μιὰ πολὺπλευρὴ μελέτη τῆς εὐρωπαϊκῆς κρίσης μὲ ἐπίκεντρο τὴ Δημοκρατία τῆς Βαϊμάρης καὶ τὶς πνευματικὲς-φιλοσοφικὲς τῆς διαστάσεις βρῖσκουμε στὰ πρακτικὰ τοῦ Συμποσίου «Weimar ou la modernité» πού ἐκδόθηκαν μὲ τὸν τίτλο *Weimar ou l'explosion de la modernité* (ἐπιμέλεια: Gerard Raulet), Paris, ed. Anthropos, 1984.

4. Σκληρότητα ἢ ὁποία συνδέεται ἐδῶ μὲ τὸ μεγαλεῖο, τὸν ἥρωισμό καὶ τὴν αὐταπάρνηση πού διαχωρίζεται ὠτόσο ἀπὸ κάθε «ἄλτρουισμό» καὶ ἠθικὴ τῆς συμπάθειας. Τουλάχιστον στὴ νιτσεικὴ καταγωγή της, ἡ ἰδέα τῆς ζωῆς ὡς σκληρότητας εἶναι ἀνοιχτὴ σὲ ἐνδεχόμενον τῆς αὐταπάρνησης ἐνῶ συγχρόνως ἀποδέχεται τὴ στοιχειώδη ἀλήθεια τῆς αὐτοσυντήρησης.

5. Αὐτὴ ἡ ἀνατίμηση τοῦ «ἄλογου» καὶ τῶν ἐπιδράσεων του στὴ συγκρότηση τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν συμπεριφορῶν θά περάσει ἄλλωστε σὲ ἕνα τμῆμα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν μὲ τὶς θεωρίες τῶν ἐλίτ τῆς ἰταλικῆς σχολῆς τῆς πολιτικῆς κοινωνιολογίας.

6. Πολιτικοποίηση ἢ ὁποία μεταφράζεται μὲ τὴ διαμόρφωση «κοσμοθεωριῶν» καὶ «κοσμοεικόνων» ἐναντι τῶν ὁποίων ὁ Χάιντεγκερ (ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι) διάκειται ἐχθρικά. Βλ. ἰδιαίτερα τὸ δοκίμιό του «Ἡ ἐποχὴ τῶν κοσμοεικόνων» (*L'époque des «conceptions du monde»*, στὸ βιβλίο *Chemins qui ne mènent nulle part*, Gallimard (Tel), 1962, σ. 99-147.

7. Τόμας Μάν, *Στοχασμοὶ ἐνός Ἀπολιτικοῦ*, Ἀθήνα, Ἰνδικτος, ἰδ. σ.

τῶν κυρίαρχων φιλοσοφιῶν τῆς πλατωνικο-χριστιανικῆς σοφίας.

Ἀκολουθώντας τίς ἱστορικές περιπλοκές τῶν δύο τῶν βρισκόμαστε μπροστά στίς συνέργειες μεταξύ κάθε ἀν-ιστορικοῦ νατουραλισμοῦ καί ἀντι-ιστορικοῦ ὑποκειμενισμοῦ. Γιά παράδειγμα, ἀπό τοῦτο τό δίκτυο ἐννοιολογικῶν καί γλωσσικῶν μεταβάσεων φτάνουμε καί στήν ἀμφισημία τοῦ μεταμοντερνισμοῦ. Σέ τούτη τήν ὀψιμη μετάσταση τῆς δυτικῆς κουλτούρας, ἡ στροφή πρὸς τίς συγκεκριμένες καί ἀνυπολόγιστες μοναδικότητες συντελεῖται συγχρόνως μέ τήν παραίτηση τῶν ὑποκειμένων ἐνώπιον τῆς ἐτερότητας τοῦ «οὕτως εἶναι» (Νίτσε) τῶν πραγμάτων. Αὐτή ἡ ἀπαράκαμπτη Ἐτερότητα θά ἀντικαταστήσει τήν «ἀνθρωπιστική» ἔννοια τῆς ἀλλοτριώσεως/ἀποξένωσης. Ἀλλά τό «οὕτως εἶναι» ἡ ἀκόμη τό *amor fati* τό ὅποιο ἐξήγγειλε μέ πολεμική πρόθεση ὁ Νίτσε ξαναγράφεται ὅλο καί περισσότερο ὡς ἓνα ἀπροκάλυπτο «ἔτσι συμβαίνει»: ἡ αἰσθητικὴ ἀνταρσία ἐναντίον τοῦ κακοῦ νομοθέτη τῶν Σκοπῶν τῆς Ὑπαρξῆς⁸ ἐπανερχεται πλέον ὡς ἓνας ἀν-αρχικός (ἀφελῆς ἢ συναισθηματικός) ἐμπειρισμός. Τό συγκεκριμένο, τό μοναδικό καί ἡ διαφορὰ του ἀποσπῶνται πλήρως ἀπὸ τίς μεγάλες νομοθετικὲς μέριμνες τοῦ σκέπτεσθαι καί τῆς πρακτικῆς βούλησης γιά ἔλεγχο τοῦ πραγματικοῦ· προβάλλουν στήν ποιοτικὴ ἀσυμφωνία τῶν καταστάσεων καί τῶν βιορυθμῶν τους πού θέλουν νά εἶναι ὅλο καί πιό παράδοξοι καί ἀκατάτακτοι. Τήν ἴδια στιγμή, βεβαίως, αὐτὴ ἡ ἀφελῶς «λυτρωμένη» ἀπὸ τὴ Μεταφυσικὴ μοναδολογικὴ ἰδιαιτερότητα προσεγγίζεται ὡς ἀδύναμη νά ἰδρύσει τό νέο ἢ νά ἐπινοήσῃ μιὰ πραγματικὴ ἔλλογη ἀντίθεση μέσα στίς ἐπαναληπτικὲς τροχιές τῶν σημάτων καί τῶν λογότυπων τῆς «ἐξουσίας».

Σέ ὀρισμένα φωτεινά κείμενα τῆς πρώτης Κριτικῆς Θεωρίας, εἰδικά στὸν νεοεγγεῖλιό Μαρκουῆζε τῆς δεκαετίας τοῦ 1930, αὐτὴ ἡ κακὴ διαλεκτικὴ μεταξύ ἀπολογίας τοῦ συγκεκριμένου καί μυστικοποιημένης γενικότητας, ἀνάμεσα στήν προαγωγή τοῦ αὐθορμησιακοῦ ὑποκειμενισμοῦ καί στήν κατῆφεια τῆς ἀντικειμενικότητας, διαγνώστηκε ὡς πηγὴ πολλῶν σύγχρονων δεισιδαιμονιῶν. Ἐναντιώμενοι, μάλιστα, ποιὸς θά μπορούσε νά ἀρνηθεῖ ὅτι ἡ πιό πάνω διάγνωση ἐπιβεβαιώνεται στίς δημοκρατίες τῆς ἀγορᾶς καί τῆς γνώμης ὅπου –ἐκτός τῶν ἄλλων– ἀνανεώνονται καί τὰ καθεστῶτα τῆς δεισιδαιμονίας. Ἡ «δεισιδαιμονία» συγχωνεύεται μέ τίς διεγερτικὲς συσπάσεις μιᾶς καθημερινότητας ἀνθηρῆς σέ καινοτομίες καί προοδευτικὸς ἰλιγγος. Ἡ δεισιδαιμονία ἐπαναπαύεται στοὺς ἐντατικούς ἐκσυγχρονισμούς τῶν τρόπων ζωῆς καί ὄχι σέ κάποιο μυστικο-μυθολογικὸ περιθώριο. Σέ μιὰ συγκυρία πού διαπιστώνεται ἡ ἰσχύτητα τῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας, ἡ πρακτικὴ σοφία τῆς ὑπερ-μοντέρνας ζωῆς ἐνδύεται τό πενιχρὸ ἰδίωμα μιᾶς «φιλοσοφίας» τῶν πληθυντικῶν ὑφῶν ζωῆς. Ἐκεῖ πού στίς ἡρωϊκὲς τῆς στιγμῆς, ἡ φιλοσοφία τῆς ζωῆς πάσχιζε νά συντηρήσει τὴν ἐμπιστο-

σύνη στὸν καταπιεσμένο ποιοτικὸ ἀτομικισμό (Ζίμμελ) τῆς ἀστικῆς ὑπαρξῆς γιά νά ἀντιπαρέλθει τὴν ὀρθολογικο-μηχανιστικὴ ἐκποίηση τοῦ πλοῦτου τῆς ὑποκειμενικῆς ποιήσεως, τὰ σημερινὰ ξόανα λόγου ἀρκοῦνται νά περιγράφουν τὰ περιτρίμματα τῆς μητροπολιτικῆς ζωῆς καί τῶν ἡπιων τεχνολογιῶν τῆς. Μιὰ ὀλόκληρη συζήτηση ἀναλώνεται πλέον στὰ λεπτά «περιθώρια» καί στίς ἀόρατες «στρατηγικὲς»⁹ ἐνός ἐαυτοῦ ἢ μιᾶς ταυτότητας πού δὲν ἔχουν πλέον καμιά φιλοδοξία διάσωσης τῆς κατακερματισμένης κοινωνικῆς ὀλότητας καί ἀρκοῦνται στήν ἡδονικὴ ἢ πραγματιστικὰ ἐξυπνη χρῆση τῶν τεχνολογικῶν καί πολιτισμικῶν stimuli.

Δέν πρέπει ἐξάλλου νά λησμονοῦμε πὼς κύρια μέριμνα κάθε φιλοσοφίας τῆς ζωῆς εἶναι ἡ διάσωση τοῦ συγκεκριμένου –τῆς ὑπαρξιακῆς, ἐθνογλωσσικῆς καί ποιητικῆς μοναδικότητας– ἀπὸ τό «ἀγονο» πάθος κάποιων Μοντέρνων γιά τὴ σύσταση μιᾶς διαφορετικῆς καί χειραφετημένης καθολικότητας. Πάει καιρὸς πλέον πού αὐτὴ ἡ ἀπόσχιση ἀπὸ τίς κοπιώδεις ἐργασίες τῆς καθολικότητας ἔχει μεταστραφεῖ σέ κανονικὴ λήθη αὐτοῦ

8. Βλ. Νίτσε, *Ἡ Γενεαλογία τῆς Ἠθικῆς*, Νησίδες (μετ. Ζήσης Σαρίκας), 2001. Σέ ἓνα χαρακτηριστικὸ ἐδάφιο ἀπὸ τό συγκεκριμένο βιβλίο διαβάσουμε: «Ἀκόμα καί ἀπὸ ἀποψη φυσιολογίας, ἡ ἐπιστήμη στηρίζεται στήν ἴδια βάση μέ τό ἀσκητικὸ ἰδεῶδες: καί τὰ δύο προϋποθέτουν ἓνα ὀρισμένο φτώχεμα τῆς ζωῆς – καί στίς δύο περιπτώσεις τὰ αἰσθήματα ἔχουν κρούσει, τό τέμπο ἔχει γίνει πιό ἀργό, ἡ διαλεκτικὴ ἔχει μπεῖ στὴ θέση τοῦ ἐνοστικτοῦ, ἡ σοβαρότητα ἔχει ἀποτυπωθεῖ στὰ πρόσωπα καί στίς χειρονομίες (ἡ σοβαρότητα, αὐτὸ τό ἀλάθητο σημάδι ἐνός μεταβολισμοῦ πού ἔχει γίνει πιό κουραστικός, μιᾶς ζωῆς πού ἀγωνίζεται, πού δουλεύει σκληρὰ.) Παρατηρήστε τίς ἐποχές/ἱστορία ἐνός λαοῦ κατὰ τίς ὁποῖες ὁ λόγιος βρίσκεται στὸ προσκήνιο: εἶναι ἐποχές κόπωσης, συχνὰ δειλινῶν, παρακμῆς – ἔχει χαθεῖ ἡ ἐνέργεια πού ξεχειλίζει, ἡ σιγουριά γιά τὴ ζωὴ, ἡ σιγουριά γιά τό μέλλον. Ἡ ὑπερίσχυση τοῦ μανδραρίνου δέν σημαίνει ποτέ κάτι καλό: τό ἴδιο καί ἡ ἔλευση τῆς δημοκρατίας, οἱ συνθήκες εἰρήνης στὴ θέση τοῦ πολέμου, τὰ ἴσα δικαιώματα γιά τίς γυναῖκες, ἡ θρησκεία τοῦ οἴκου καί ὅλα τὰ ἄλλα συμπτώματα μιᾶς ζωῆς πού βουλιάζει» (σ. 155).

9. Ὁ πληθωρισμὸς τῶν «στρατηγικῶν» στήν ἰδιόλεκτο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν καί μιᾶς ὀρισμένης ἐπιτυχημένης φιλοσοφίας φέρει στὸ νοῦ τὴν πληθωριστικὴ κυκλοφορία τῶν «ἀτομικισμῶν» τῆς ἴδιας περιόδου: ὅσο περισσότερο κυριαρχεῖ ἡ δομημένη ἀταξία καί τό ὀργανωμένο χάος τῆς νεοφιλελεύθερης δημοκρατίας τόσο πολλαπλασιάζονται οἱ λόγοι περὶ στρατηγικῆς χωρὶς στράτευμα καί ὁ «ἀκαδημαϊκὸς τους ριζοσπαστισμὸς» (*campus radicalisme*, τὸν ὀνόμαζε ὁ Μπουρντιέ). Καί, βεβαίως, ὅσο περισσότερο ἡ ἀτομικότητα χάνει σέ συμβολικὴ καί πολιτικὴ δύναμη, τόσο περισσότερο ἐκθειάζεται εἴτε ὡς δημοκρατικὸς ἀτομικισμὸς εἴτε ὡς εὐκαιρία καί ρίσκο τῆς ἐξατομίκευσης.

του πάθους. Η σύγχρονη persona, ιδιαίτερα στην έκδοχή του δημοκρατικού ατομικισμού, μοιάζει να αποδέχεται πλήρως τη θέση του «χρήστη» της αγοραίας καθολικότητας την οποία πλαισιώνει ο υπερεθνικός φιλελευθερισμός. Διατηρεί απλώς για τον εαυτό της το δικαίωμα της επιλογής σε προκαθορισμένα πεδία ενεργοποίησης και δικαιωματικής αναγνώρισης που της παρέχονται από τις κνήμες και τα δίκτυα της τεχνοοικονομίας: στις αγορές, στη μόδα, στο παιχνίδι των κοινωνικών εικόνων, στη δοκιμή εργασιακών ρόλων και στο μαστόρεμα προσωπικών βιωματικών πλάνων. Έχοντας εγκαταλείψει τις τελεολογικές εντολές της δούλησης για να εξασφαλίσει ποσοτικά αυξημένες και περισσότερο διαφοροποιημένες επιλογές στο μικρο-επίπεδο, αυτή η persona συμφιλώνεται με την πενιχρότητα των ουσιαδών της δυνατότητων. Ανταλλάσσει, κατ' ουσίαν, τη δύσκολη εμπειρία της ελευθερίας και της πολιτικής της πράξης με τις σπασμωδικές ανταμοιβές μιας ιδιωτικής ευτυχίας και αυτοπραγμάτωσης. Ο άνθρωπος χωρίς ιδιότητες που αναδύθηκε με την πρώτη κρίση της όρμης του Μοντερνισμού, με εκείνη την κρίση που ιδανικές της φωνές υπήρξαν ένας Πεσόα, ένας Μούζιλ ή ένας Κάφκα έχει παραχωρήσει τη θέση του στα αντι-υποκείμενα της κόπωσης: μικρόκοσμους πολιορκημένους εσωτερικά και εξωτερικά από μία πολλαπλότητα σημείων-συμβάντων δίχως να ζητούν πλέον τη δύναμη να κρίνουν και να άρνηθούν έλλογα την καθεστηκυία άταξία των συμβάντων.

Σέ ένα μεστό απόσπασμα σκέψης που αποτελεί έντοτους έναν πλήρη στοχασμό και ένα επιχείρημα, ο Πάωλ Βαλερύ προειδοποιεί:

Η «ευτυχία», ζωική ιδέα.

Αυτή η λέξη δεν έχει άλλο νόημα παρά ζωικό.

Ο ευτυχής οργανισμός αγνοεί τον εαυτό του. Το σωματικό άριστούργημα θά συνίστατο στην αιώνια σιωπή ενός ολόκληρου τμήματος της δυνατής μας ευαισθησίας. Η τελειότητα αυτού του έργου θά είχε ως αποτέλεσμα την απουσία ορισμένων αξιών, την έλλειψη ορισμένων σημείων της ικανότητάς μας να αισθανόμαστε (...)

Ο πόνος όμως μάς κάνει να υποψιαζόμαστε ότι τίποτα δεν είναι αυτονόητο, ότι η απλότητα, τό αυθόρμητο, τό φυσικό δεν είναι παρά αποτελέσματα αναισθησίας ή μιας αναισθησίας που είναι, ευτυχώς, ανεπαρκής.

Ακόμα όμως είναι η «γνώση», η διάνοια, η παράξενη παραγωγή προβλημάτων και ερωτημάτων που εισάγουν δυσκολίες και αντιστάσεις στη φυσική ροή της διανοητικής μας ζωής, είναι επομένως είδη πόνου, μορφές χρήσιμες, καλλιεργήσιμες (...)¹⁰

Η λέξη *εὐημερισμός*, που χρησιμοποιώ στον τίτλο του άρθρου, αναφέρεται στη σημερινή προσφώνηση της «ευτυχίας», όπως τη σχολιάζει ο Βαλερύ. Υποδεικνύει μιὰ συνθήκη όπου τίθεται *έν αναστολή* ένα σημαντικό μέρος των δυνατοτήτων του εαυτού που σπεύδει, εν τούτοις, να επενδυθεί στη μιὰ ἢ ἄλλη μορφή μη-προβληματικής¹¹ κατάφασης. Τοῦτο τό κομμάτι ἀφορᾶ πράγματι ὅ,τι ὁ Γάλλος ποιητής ἀποκαλοῦσε μέ τήν ἰδεαλιστική του γλώσσα πνεῦμα (esprit): τήν παραγωγή προβλημάτων καί ἐρωτημάτων ἢ ἀλλιῶς τήν *καλλιέργεια τῆς δυσκολίας*. Γιά νά περιγράψουμε, ἐν συντομία, τήν οὐσία τοῦ εὐημερισμοῦ θά λέγαμε ὅτι ἀποτελεῖ τήν αὐταπάτη ἐνός ὀργανισμοῦ πού ἀγνοεῖ ἐαυτόν μέσα στίς ταχύτητες μέ τίς ὁποῖες ἐντατικοποιεῖ τίς στιγμές τῆς ὑπαρξῆς του. Αὐτός ὁ ὀργανισμός δέν εἶναι βεβαίως τό κάθε μεμονωμένο σῶμα ἢ ἐμπειρικό ἄτομο ἀλλά ἡ ἴδια ἡ δημοκρατική πληθῆς πού ὑποκαθιστᾶ τά σῶματα καί τά πνεύματα τῆς δημοκρατικῆς πράξης. Ἡ διαφορά τῆς δημοκρατικῆς πληθῆος ἀπό κάθε ἱστορικό λαϊκό πλῆθος εἶναι θεμελιώδης, ἀν θέλουμε νά ἀναλογιστοῦμε τήν ἀπόσταση πού χωρίζει τόν εὐημερισμό¹² ἀπό τίς ἐκκλήσεις τῆς ριζοσπαστικῆς φιλοσοφίας στήν κατάκτηση τῆς «δημόσιας εὐτυχίας» (καί ὡς ἔχουμε πλέον χίλιους λόγους νά εἶμαστε καχύποπτοι θεωρητικά γιά κάθε πολιτική χρήση τῆς εὐτυχίας). Στά ὅρια αὐτοῦ τοῦ σύντομου κειμένου ἰσχυρίζομαι ἀπλῶς ὅτι ὁ εὐημερισμός πρέπει νά ἀναχθεῖ στή σύγχυση τοῦ εἶναι μέ τήν προβολή καί πύκνωση τῶν καπιταλιστικῶν κοινωνικῶν σχέσεων στό παρόν. Ὁ εὐημερισμός συνιστᾶ μιὰ μὴ διαλεκτική μεταδίδωση τῶν στοιχείων τῆς ιδιωτικῆς «φυσικῆς» ὑπαρξῆς στή δημόσια καί στήν πολιτική σφαῖρα. Ἐπειδή δέν ἐμπεριέχει κανένα ἰσχυρό πνεῦμα, ἐπειδή ἀπωθεῖ κάθε κόπο διαμεσολάβησης καί ἠθικοπολιτικῆς ἐπιμέλειας τῶν σημειακῶν φωνῶν τοῦ πλῆθους, αὐτός ὁ εὐημερισμός ἐνορχηστρώνεται ὡς συμφιλίωση τῶν δύο εὐαισθησιῶν πού ἀνιχνεύσαμε στίς φιλοσοφίες τῆς ζωῆς: συμφιλίωση τοῦ ριζικοῦ ἐμπειρισμοῦ μέ τόν υποκειμενισμό τῆς προσωπικῆς ἔκφρασης. Γιά νά τό ἐκφράσομε διαφορετικά, αὐτή ἡ συμφιλίωση συνδέει τό ἐπίπεδο τῶν δομικῶν περιορισμῶν (τοῦ «συστήματος» καί τῶν πιέσεων, ἐξαναγκασμῶν, ὠθήσεών του) μέ τή μορφική ἀναρχία πού χαρακτηρίζει τίς δημοκρατίες τῆς πληροφορίας.

Αὐτή ἡ συνάντηση εὐοδώνεται, ὅπως φαίνεται, μέ

10. Paul Valéry, *Tel quel II*, Gallimard, 1943, σ. 274-275

11. Μέ τήν ἔννοια μιᾶς αυτοκατάφασης ἀπό τήν ὁποία ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἡ ἰκανότητα τῆς ἀπόστασης πού καθιστᾶ δυνατή τήν κριτική αὐτοσυνείδηση.

12. Ὁ εὐημερισμός ἀντιστοιχεῖ σέ αὐτό πού ὁ Ζάν Πιέρ Ταρχιέφ ἀποκαλεῖ «σωθινισμό τῆς εὐζωίας». Βλ. τή συνέντευξή του στόν Ἀνδρέα Πανταζόπουλο μέ τόν τίτλο «Τό «κοινωνικό κέντρο» δέν ὑπάρχει», περιοδικό *Κράμα*, τ. 19, Ὀκτώβριος 2004, σ. 32-35.

τίμημα τήν ἐξασθένηση καί συγχρόνως τήν παροξυσμική ἔνταση κάποιων εὐαισθησιῶν. Ἐάν ἀναλογιστοῦμε τό παραδοσιακό σενάριο τῶν φιλοσοφιῶν τῆς ζωῆς, στό ὁποῖο ἐπικρατοῦσε μιά τραγική νεορομαντική θεώρηση, τό σημαντικότερο πρόβλημα ἔγκειται στή συρρίκνωση τῶν «ποιοτικῶν» στοιχείων ἀπό τήν ποσοτικοποίηση, στόν ἐξ-οικονομισμὸ τῆς ὑπαρξῆς (Κάρλ Σμίτ) καί στήν κυριαρχία τῶν ἀφηρημένων καί τυπικῶν ἀτομικισμῶν εἰς βάρος τῶν ὀργανικῶν κοινοτήτων. Στό λεξιλόγιο μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς, ἡ «ψυχὴ» κλονίζεται ἀπό τό «πνεῦμα»¹³ ἢ ἀκόμα οἱ αὐθεντικές δυνατότητες τοῦ *dasein* κινδυνεύουν ἀπό τήν ἀνώνυμη μαζική δημοσιότητα: μέ ἄλλα λόγια, εἶναι πάντοτε μιά ιδιαίτερη, συγκεκριμένη καί ριζωμένη κουλτούρα [*Kultur*] πού κινδυνεύει ἀπό τόν «γενικό» πολιτισμὸ [*civilization*] τῆς τεχνικο-υπολογιστικῆς νοσημοσύνης. Περιττό νά εἰπωθεῖ ὅμως ὅτι τό ἐν λόγω σενάριο δέν διευκολύνει τόν στοχασμὸ αὐτοῦ πού μᾶς διαμνηνύεται μέ τήν εὐστοχη παρατήρηση τοῦ Βαλερύ. Καί αὐτό διότι ἡ δική μας ἀπορία ἀφορᾷ τούς τρόπους μέ τούς ὁποίους *ἔχει ἤδη συγχανευτεῖ* τό ποσοτικό καί τό ποιοτικό, οἱ ὕλικές καί αὐλές δυνάμεις, οἱ ὑπολογιστικές καί οἱ φαντασιωσικές μηχανές τοῦ διόκοσμου.

Στόν Μεσοπόλεμο, ἀκόμη καί ὁ ἀντιρομαντικός καί «ἐγκεφαλικός» Βαλερύ δέν μποροῦσε νά φανταστεῖ τήν κρίση τοῦ πνεύματος παρά ὡς ἔλευση ἐνός κόσμου «πού βαπτίζει μέ τό ὄνομα τῆς προόδου τήν τάση του γιά μοιραία ἀκρίβεια», ἐνός κόσμου πού ἔχει τόν πειρασμὸ νά ἐξαλείψει τὰ ἀσαφῆ καί θολὰ πράγματα γιά νά ἐγκαταστήσει τό «θαῦμα μιᾶς κοινωνίας ζῶν, μιᾶς ὑπέροχης καί τέλειας μυρμηγκοφωλιάς».¹⁴ Ἡ μοιραία ἀκρίβεια καί τό φάντασμα τοῦ «ἀριθμοῦ» (*nombre*) πού καθιστᾷ τό «πολιτικό» ἀφομοίωσιμο στό «ἐμπορικό»¹⁵ ὑποδεικνύει ἕναν πολυσύχναστο τόπο γιά ὅλες τίς φιλοσοφίες τῆς ζωῆς: μιά ἐμπειρία τῆς κρίσης πού ἡ αἰχμὴ τῆς εἶναι ἡ πίεση τήν ὁποία ἀσκεῖ τό ποσοτικό καί μετρήσιμο σέ ὅλες τίς ἄλλες σφαιρὲς τῆς ὑπαρξῆς καί τοῦ διώματος. Ἀπό αὐτὴ τήν ἐμπειρία τρέφεται ὁ φόβος ἐναντι μιᾶς μορφῆς κοινωνίας ἡ ὁποία πάσχει, ὅπως λέγει ὁ Βαλερύ, ἀπό τρόμο τοῦ κενοῦ γι' αὐτό καί ἐπιδιώκει τήν ὀλοσχερὴ ταξινόμηση καί ὀριστική ἐξάλειψη τῆς ἀμφιβολίας καί τῆς σύγχυσης, τήν ἀποτελεσματικὴ κωδικοποίηση τῶν συμπεριφορῶν καί τῶν δραστηριοτήτων κ.λπ. Ἡ μυρμηγκοφωλιά φέρει ἄλλωστε στή μνήμη τίς ἀνησυχαστικές περιγραφές τοῦ Τοκβίλ γιά τή μελλοντικὴ δημοκρατικὴ κοινωνία ὡς «κοπάδι δειλῶν καί παραγωγικῶν ζώων»¹⁶ ἢ τὴ νιτσεϊκὴ μεταφορὰ τῆς «ἀγέλης». Ἀλλὰ αὐτὰ τὰ σχήματα καταλήγουν συχνά σέ μιά ἀπλή δυαδικὴ δομὴ: ἡ καταπιεστικὴ ὀλότητα καί ἡ στείρα Πολιτικὴ πιέζουν καί συντρίβουν τίς ἀτομικὲς ιδιαιτερότητες. Ἐάν σταθεῖ κανεὶς στήν εἰρωνικὴ ἐναντίωση τοῦ Τόμας Μάν στήν «πολιτικοποίηση τοῦ πνεύματος» τήν ὁποία, κατά τήν κρίση του, προωθεῖ ἡ γαλλικὴ ριζοσπαστικὴ παράδοση θά ἐξοικειωθεῖ μέ μιά παραπλήσια ὑπόθεση: ὅτι ὁ κοινωνικοπολιτικὸς ἀτομικισμὸς –ὁ ριζωμένος στίς ἀ-

φηγήσεις τοῦ Διαφωτισμοῦ, τῆς Ἐπανάστασης καί τῆς κοινωνικῆς ἐλπίδας– διαφθείρει τόν ποιοτικὸ ἀτομικισμὸ τοῦ ἀπολιτικοῦ ἀστοῦ ἐπειδὴ προάγει τήν ἐξάρτηση τῶν ἀτομικῶν ὑποκειμένων ἀπὸ τό μηχανισμὸ τῆς προόδου τῶν «προκατελιημένων ἰδεῶν»¹⁷ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Ἀπὸ αὐτό τό συντηρητικὸ καί τραγικὸ σενάριο μοιάζει ἐξαιρετικὰ ἀπίθανη ἢ εὐθύγραμμη μετάβαση στόν εὐημερισμὸ. Δέν εἶναι ὅμως καθόλου ἀπίθανη ἢ ἐπιβίωση καί ἀναγόμευση τῆς «κακῆς διαλεκτικῆς» τήν ὁποία συναντήσαμε στίς φιλοσοφίες τῆς ζωῆς: ἀναφέρομαι στή σχέση πού μπορεῖ νά διαπιστωθεῖ ἀνάμεσα σέ ἕναν ριζικὸ ἐμπειρισμὸ καί ἕναν ἐξίσου ἀκραῖο ὑποκειμενισμὸ. Ἡ μήτρα αὐτῆς τῆς σχέσης βρίσκεται ἤδη στόν Νίτσε ὅταν περιγράφει τόν ἐλεύθερο καί ἀ-ηθικὸ ἄνθρωπο:

Ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος εἶναι ἀ-ηθικός ἐφόσον, σέ ὅλα τὰ πράγματα, θέλει νά ἐξαρτᾶται μόνο ἀπὸ τόν ἑαυτό του καί ὄχι ἀπὸ μιά καθιερωμένη χρῆση ἢ παράδοση: σέ ὅλα τὰ πρωτόγονα στάδια τῆς κοινωνίας τό «κακό» εἶναι τό συνώνυμο τοῦ «ἀτομικοῦ», τοῦ «ἐλεύθερου», τοῦ «αὐθαίρετου», τοῦ «ἀσυνήθους», τοῦ «ἀπρόβλεπτου» καί «ἀστόχαστου».¹⁸

Σέ μιά τέτοια περιγραφή ἐντοπίζουμε τό πρόπλασμα τῆς μετάβασης ἀπὸ τήν τραγικὴ καί ἡρωικὴ ἐλευθεροφροσύνη στίς ἀπενοχοποιημένες πρακτικὲς τοῦ εὐημερισμοῦ. Ἡ μετάβαση αὐτὴ προϋποθέτει ἀσφαλῶς τήν ἡγεμονία τῆς ἰδέας περὶ ἰδιωτικῆς ἀνεξαρτησίας καί ἐπομένως τήν ἀποδοχὴ τῶν ρήξεων μέ τίς ἀκινησιές μιᾶς αὐστηρῆς παράδοσης, ἐνός καθιερωμένου ἠθικοῦ, πολιτικοῦ κ.λπ. λεξιλογίου. Ἀλλὰ ἡ ρῆξη περιορίζεται ἀπλῶς στή διασφάλιση τοῦ αἰσθήματος τῆς ἰδιωτικῆς

13. Βλ. Ludwig Klages, *La nature du rythme. Pour comprendre la philosophie vitaliste allemande*, Paris, L'Harmattan, 2004.

14. Πῶλ Βαλερύ, *Ἡ κρίση τοῦ πνεύματος*, Ἀθήνα, μετάφραση: Θανάσης Χατζόπουλος, Καστανιώτης, 1996, σ. 19.

15. Βλ. Paul Valéry, *Les principes d' an-archie pure et appliquée*, Gallimard, 1984, σ. 96, 101.

16. Tocqueville, *La Démocratie en Amérique*, II, Paris, Flammarion, 4ο μέρος, κεφάλαιο 6, 386.

17. Pier Giorgio Zunino, *La faiblesse de la tradition démocratique en Europe (Le cas d' Italie, 1920-1940)*, Στόν τόμο ὑπὸ τήν ἐπιμέλεια τοῦ Zeev Sternell, *L'éternel retour. Contre la démocratie, L'idéologie de la decadence*, Paris, Presses De la Fondation Nationale des sciences politiques, 1994, σ. 239.

18. Νίτσε, *Χαραυγὴ*, σὺν *Oeuvres*, Paris, Robert Laffont, 1993, σ. 975.

ανεξαρτησίας και δέν ενδιαφέρεται για τή διεκδίκηση του πραγματικού συλλογικού αυτοκαθορισμού από μέρους των ενδιαφερομένων: μιά τέτοια διεκδίκηση είτε αντιμετωπίζεται αδιάφορα είτε, τς περισσότερες φορές, λογαριάζεται ως μιά έκδοχή «μεταφυσικής ευθύνης» από τήν όποια τό ελεύθερο και ά-ηθικό άτομο επιδιώκει νά απαλλαγεί. Ή άπελευθέρωση του συγκεκριμένου ατόμου στηρίζεται έφεξης στην καλλιέργεια τής έκκεντρικότητας και τής διαφορᾶς του μέσα σέ ένα σύστημα σχέσεων πού μοιραία θά παραμένει πάντοτε «ένas κανόνας», «μιά μετριότητα» ή μιά «άγελαία συνθήκη». Ή προσδοκία ποιοτικής αλλαγής του κανόνα υποκαθίσταται έτσι από τήν άπλή τόνωση τής διαφοροποίησης, τής ποιικιλότητας, τής παραλλαγής εύφάνταστων και παράτολων επιλογών. Ό ίδιος ό κανόνας—οί ταξικές διαιρέσεις— δέν πρέπει, μέ κανέναν τρόπο, νά άμφισβητηθεί:

Στήν πραγματικότητα, πολλά μπορεί νά ειπωθούν υπέρ τής εξαίρεσης, μέ τήν προϋπόθεση πώς δέν θά θελήσει νά γίνει ό κανόνας¹⁹

Ή από τούτη τήν όπτική γωνία ξεπροβάλλει ήδη ό είρωνικός φιλελευθερισμός πού νομιμοποιεί τς ιδιωτικές παρασπονδίες και τς παρά-δοξες μικροδιαφυγές από τήν «εύθεια όδό» αφήνοντας τή δόξα του κυρίαρχου κανόνα στό άπυρόδλητο τής κριτικής.

Δέν είναι βεβαίως ά-ηθική ή «νιτσεική» κάθε φιλοσοφία τής ζωής. Άπλως, σέ αντίθεση μέ τόν τραγικό συντηρητισμό πολλών φωνών του παρελθόντος, ή νιτσεική εικόνα του ανεξάρτητου και ελεύθερου ατόμου δρίσκεται πλησιέστερα στις έμπειρίες πού συναντούμε στό περιβάλλον του εϋημερισμού. Αυτές οι έμπειρίες δέν ανταποκρίνονται, όπως πιστεύουν όρισμένοι κριτικοί τής Άριστερᾶς, σέ μιά άπλή οίκονομία συγκροτημένη στή βάση τής όρθολογικής μεγιστοποίησης του ιδιωτικού όφέλους, σέ έναν οίκονομισμό ή κερδοσκοπικό ώφελμισμό «δίχως ψυχή». Άντίθετα, ή ρητορική τής ευτυχίας, όπως επανήλθε στον σύγχρονο εϋημερισμό, είναι υπερβολικά άνοιχτή στις έκφραστικές ποιότητες, στή ρομαντική έπινόηση τής νοσταλγίας, στην κατάχρηση ποιητικών τροπιαμών, χιουμοριστικών άνατροπών, θυμικών τόνων. Σέ καμιά περίπτωση ό δικός μας εϋημερισμός δέν είναι ένα καθεστώς μοιραίας «άκρίβειας» (ή άκριβολογίας) ούτε, βεβαίως, ή έπιτυχημένη εξαίρεση του διαφορούμενου, τής άμφιβολίας και τής άμφισβησίας μέ τήν έδραίωση του ολοκληρωμένου τεχνικού-λειτουργικού προγραμματισμού των κόσμων τής ζωής. Οι σχεδιασμοί προς έναν παρόμοιο τεχνικο-λειτουργικό προγραμματισμό—έτσι όπως διαφαίνονται σέ πλευρές τής νέας βιολογικής και γενετικής έρευνας, των παγκόσμιων δικτύων προφύλαξης και έλέγχου τής επικράτειας, των προσώπων, των άτομικών δεδομένων κ.λπ.— έπεκτείνονται όχι έναντίον αλλά χάρις στην έ-

μπέδωση μιάς «χαρούμενης κατάφασης» προς τήν έπιπολαιότητα των Συμβάντων. Ή λήθη, ή εξασθένηση των έλεγκτικών μηχανισμών τής «μεταφυσικής» συνείδησης, ή άπνεχοποίηση τής παρούσας στιγμής και ή άπόδραση από τή στυφή εργασία τής μεγάλης Ίστορίας, όλα αυτά τά νιτσεικά μοτίβα, ενεργοποιούνται στις έμπειρίες ενός έμπορικο-δημοκρατικού πλουραλισμού πού συνυπάρχει μέ τό επίπεδο του τεχνικού και λειτουργικού έλέγχου των διαδικασιών τής ζωής. Ή θεμελιώδης πρόθεση των παλαιών φιλοσοφιών τής ζωής, ή άπελευθέρωση τής δημιουργικής εξέλιξης των ενεργειακών ροών από τά καθεστάτα τής άφρημένης έννοιας και τς άπατηλές ύποσχέσεις τής, έκπληρώνεται μέ τόν πιο άπροσδόκητο τρόπο: ως κίνηση κατά-θύθισης στις μερικότητα, στό άποσπασματικό, στό κατά περίσταση και στή διαχείριση των «ειδικών καταστάσεων».

Φυσικά, από τή σκηνή του εϋημερισμού λείπει κάθε αξίωση βάθους και εκείνη ή χαρακτηριστική έπιμονή των φιλοσόφων τής ζωής στην τραγωδία τής κουλτούρας και στα διλήμματα τής μορφής. Ό εϋημερισμός άποτελεί ουσιαστικά μιά «κακή» λύση στο πρόβλημα τής ριζικής έμμένειας. Ή διαφορετικά, μιά παθητική έκδοχή κατάλυσης—και όχι άρσης— τής έτερονομίας και τής υπερβατικότητας. Είναι κακή λύση εφόσον ταυτίζεται μέ τή λήθη και τήν ώμη έγκατάλειψη των άληθειών οι όποιες χτίστηκαν μέσα στα «ψεύδη» και στις πλάνες τής κλασικής μεταφυσικής. Ή πολιτική οίκονομία αυτής τής λησμονιάς ριζώνει στην συρρίκνωση τής παραγωγής προς όφελος τής κατανάλωσης, τής κυκλοφορίας και τής επικοινωνίας. Οι κόσμοι τής παραγωγής, τής πολιτικής και τής επαναστατικής προσπάθειας συνδεόταν, μέ άόρατα νήματα, μέ τή δυσκολία του πνεύματος, τήν άυστηρότητα και τή βάση τής κλασικής σύνθεσης ενός άπαιτητικού έργου: αυτό τό έργο πού ως ώραία όλότητα, καρπός μιάς έπώδυνης μεσολάβησης και ενός «ίστορικού τοκετού». Ή σχετικά εύκολη πρόσβαση στις ανταμοιβές τής κατανάλωσης, ύλική βάση του εϋημερισμού, καταστρέφει τή σχέση άνάμεσα στις διαφορετικές μορφές τής δημιουργίας (πολιτικής, αισθητικής κ.λπ.) για νά ύπηρετήσει τήν άθρόα αισθητικοποίηση τής οίκονομίας. Άν οι παλαιές φιλοσοφίες τής ζωής έτειναν στην αισθητικοποίηση του πολιτικού και στις παρωδίες ήρωισμού τής περιόδου των φασισμών, ό σημερινός φιλελεύθερος δημοκρατικός εϋημερισμός έμπνέεται από μιά άλλη γραμμή: άποκαθλώνει τή διάνοια και εξασθενίζει τή κρίση για νά έπιβεβαιωθεί ως ό μοναδικός έφικτός ύλισμός των καιρών, ως ή μοναδική σφαίρα του έμμενου πού μπορεί νά προσφέρει χαρά στο πλῆθος.

19. Νίτσε, *Χαρούμενη Έπιστήμη*, Θεσσαλονίκη, Έκδοτική Θεσσαλονίκης, μετ: Ζήσης Σαρίκας, (χ.χ.), σ. 114.

ΑΠΟ ΤΟ ΞΕΜΑΓΕΜΑ ΣΤΟ ΞΑΝΑΜΑΓΕΜΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ;^{*}

Μέ αφορμή τό βιβλίον τῶν Ο. Carl Simonton, Stephanie Matthews-Simonton, James L. Greighton, *Γίνε Ξανά Καλά. Μιά ὀλιστική προσέγγιση στή θεραπεία τοῦ καρκίνου*, ἐκδ. Ἰάμβλιχος, Ἀθήνα 1988

τῆς Ἑλένης Ἀνδριάκαινα

Παράξενο πράγμα ὁ καρκίνος
Κανείς δέν ξέρει τήν αἰτία
Χτυπά τίς ἀκληρες γυναῖκες,
Κι ἄντρες σάν παίρνουνε τή σύνταξή τους
Εἶναι σά νά πρέπει νά πληρώσουν,
Τή δημιουργική φωτιά πού τούς ἔσθησε.

W. H. Auden, Miss Gee

Ὁ νοῦς μπορεῖ νά θεραπεύσει τίς ἀσθένειες τό ἴδιο καλά
ὅπως μπορεῖ καί νά τίς προκαλέσει

Simonton et al., *Γίνε Ξανά Καλά*

Θέληση γιά ζωή Ὁ νοῦς ὡς θεραπευτής, ὁ νοῦς ὡς φονιάς. Μπορεῖτε νά παλέψετε γιά τή ζωή σας. Νέος νοῦς, νέο σῶμα. Βλέποντας μέ τά μάτια τοῦ νοῦ.

Ἴδού μερικοί τίτλοι ἀπό τά βιβλία πού διεκδικοῦν σήμερα μιά σημαντική θέση στό θεραπευτήρια τῆς χώρας – μιά θέση δίπλα στό προσκέφαλο τοῦ ἀσθενοῦς, ἐκεῖ πού παραδοσιακά κείτονταν ἡ γραφή, βίαι θανατωρῶν ἀγίων, ἕνα μικρό εἰκόνημα. Τό *Γίνε Ξανά Καλά* εἶναι ἕνα ἀπό αὐτά· ἀφορᾷ τήν ὀλιστική ἀντιμετώπιση τοῦ καρκίνου καί ἐπιχειρεῖ νά ἐνημερώσει τόν ἀναγνώστη σχετικά μέ τή σχέση μεταξύ νοῦ, σώματος καί συναισθημάτων. Οἱ συγγραφεῖς του, Ο.Κ. Σίμοντον, Στ. Μάθιους-Σίμοντον καί Τζ. Κρέιτον (Ο. C. Simonton, St. Matthews-Simonton καί J. Creighton) – ὁ πρῶτος εἶναι ὀγκολόγος ἐρευνητής καί οἱ ἄλλοι

δύο προέρχονται ἀπό τό χῶρο τῆς ψυχολογίας καί τῆς συμβουλευτικῆς – λειτουργοῦν ἕνα νέο κέντρο θεραπείας καρκίνου στό Τέξας. Τό σύγγραμμά τους γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς ἀσθένειας ἀποτελεῖ ἕνα τυπικό δείγμα μιᾶς ἀξιοσημείωτης, τά τελευταῖα χρόνια, ἐκδοτικῆς παραγωγῆς βιβλίων καί περιοδικῶν σχετικῶν μέ ζητήματα ὑγείας τά ὁποῖα δέν ἀνήκουν στό χῶρο τῆς κλασικῆς ἰατρικῆς. Σκοπός τῶν συγκεκριμένων ἐγχειριδίων, πού γνώρισαν σημαντική ἀνθηση μετά τό '60, δέν εἶναι τόσο νά παράσχουν πληροφορίες γιά τή φύση καί τή συμπτωματολογία τῶν ἀσθενειῶν, ἀλλά νά διαμορφώσουν ἕνα σῶμα γνώσεων καί τεχνικῶν γιά τήν ἐξωιατρική διαχείριση τῆς νόσου, γιά τήν ἀντιμετώπισή της ἀπό τόν ἄρρωστο καί τήν οἰκογένειά του.

Τό *Γίνε Ξανά Καλά* εἶναι οὐσιαστικά ἕνα manual, ἕνα ἐγχειρίδιο τοῦ τύπου «Κάντο μόνος σου», τό ὁποῖο ἀπευθύνεται ὄχι μόνο σέ ἀσθενεῖς ἀλλά στό εὐρύτερο ἀναγνωστικό κοινό πού ἐνδιαφέρεται γιά τήν πρόληψη τῆς ὑγείας του. Πέρα ἀπό τίς θεωρητικές ἀναλύσεις, οἱ Σίμοντον κ.ἄ., δίνουν συμβουλές γιά τό πῶς ὁ ἀσθενής μπορεῖ νά ἀποκτήσει μιά ἐνεργητική στάση ἀπέναντι στήν ἀρρώστια καί νά ἐλέγξει τήν πορεία της. Ἀπό τίς πρώτες κιόλας σελίδες εἶναι ἐμφα-

^{*} Σέ μιά πρώτη μορφή, τό παρόν κείμενο ἀνακοινώθηκε στό Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο *Σῶμα, Ἐκπαίδευση καί Βιοματική Γνώση* πού διοργάνωσε τό Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικῆς Ἐκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 5 & 6 Νοεμβρίου 2004.

νής ή προσπάθειά τους να υπερασπιστούν νέες αντιλήψεις για την θεραπεία οι οποίες αποδυναμώνουν τα θεμέλια της κλασικής ιατρικής και φαίνεται να επαληθεύονται από τις δικές τους έρευνες:

«Οι περισσότεροι ασθενείς που έρχονται σε μας από διάφορες πολιτείες έχουν λάβει από τους γιατρούς τους διάγνωση "ιατρικά αθεράπευτος". Σύμφωνα με τις στατιστικές, έχουν ελπίδα ζωής ένα χρόνο (...). Οι ιδέες και οι τεχνικές που περιγράφονται σε αυτό το βιβλίο είναι αυτές που μεταχειριζόμαστε στο Κέντρο [μας], για να δείξουμε στους ασθενείς μας πώς μπορούν να συμβάλουν στο να γίνουν ξανά καλά και να ζήσουν μία ζωή που να τους ανταμείβει και να τους ικανοποιεί».

Ας σημειώσουμε καταρχήν ότι η συμβουλευτική της ασθένειας δεν αποβλέπει απλά στη θεραπεία των παθήσεων αλλά έξαρχής ορίζει τον στόχο της πολύ ευρύτερα, ή θεραπευτική δηλαδή παρέμβαση αφορά και τον τρόπο ζωής των ασθενών. Άξιοσημείωτο είναι επίσης ότι η ψυχοθεραπεία στρέφει το ενδιαφέρον της σε εκείνες τις περιπτώσεις τις οποίες η ιατρική έχει ορίσει ως «ιατρικά αθεράπευτες». Από αυτήν την άποψη, ή συμβολή της στην ανάρρωση ασθενών με δυσμενή πρόγνωση έχει ως πρακτικό αποτέλεσμα, αν όχι την διάψευση τουλάχιστον την αποδυνάμωση της πίστης στη δύναμη και τό κύρος της επιστήμης.

Η εξέπλωση των όλιστικών αντιλήψεων αποτελεί μία διαδικασία που συνοδεύεται από την ανακατανομή της εξουσίας για τον έλεγχο της υγείας προς όφελος της ψυχολογίας, της ψυχοθεραπείας και της συμβουλευτικής. Σύμφωνα με τους ειδικούς, ή κλασική ιατρική δεν μπορεί πλέον να διεκδικεί τό μονοπώλιο στη διαχείριση του σώματος και της αρρώστιας. Αν και ούδέποτε αμφισβητείται ρητά ή πρόοδος και ή συνεισφορά της, επιμένουν ότι ό ασθενής, πέρα από την συνεργασία του με τους αρμόδιους γιατρούς, θά πρέπει να στραφεί στον εαυτό του για να δει τό δικό του ρόλο στην ανάρρωσή:

«Αυτό τό βιβλίο θά δείξει στους ανθρώπους που πάσχουν από καρκίνο ή άλλες σοβαρές ασθένειες, ότι μπορούν να παίξουν ενεργό ρόλο στη θεραπεία τους προκειμένου να γίνουν ξανά καλά. Επίσης θά δείξει σε εκείνους που δεν είναι άρρωστοι ότι μπορούν να παίξουν ενεργό ρόλο στη διατήρηση της υγείας τους» (Simonton 1988, 19-20).

Όπως όμολογούν οι Σίμοντον κ.ά., ενώ τό Κέντρο τους είχε σκοπό να δουλεύει παράλληλα και όχι ανταγωνιστικά με τους γιατρούς, οι ίδιοι συνάντησαν σοβαρές αντιδράσεις από τους θεράποντες της κλασικής ιατρικής. Η έννοια βέβαια του ενεργητικού ασθενούς στην οποία αναφέρονται δεν είναι άγνωστη στην κλινική πρακτική. Στο πλαίσιο αυτό όμως, ή ενεργητικότητα συνίσταται στην προθυμία του ασθενούς να αναλάβει τό ρόλο που του έγχωρεείται στο πλαίσιο του νοσοκομειακού θεσμού και να ανταποκριθεί στις προσδοκίες των γιατρών (λήψη φαρμάκων, συμμόρφωση προς

τις υποδείξεις του θεράποντος ιατρού κ.λπ.). Οι αντιδράσεις προς τις εναλλακτικές αντιλήψεις των Σίμοντον κ.ά., δεν πρέπει λοιπόν να αφορούν την έννοια της συμμετοχής του ίδιου του ασθενούς στη διατήρηση, την απώλεια ή την ανάκτηση της υγείας του αλλά μάλλον τον άκραίο ιδεαλιστικό προσανατολισμό τους ό οποίος έρχεται συχνά σε αντίθεση με την υλιστικά προσανατολισμένη κλινική πρακτική.

Πρόκειται άλλωστε για στοιχείο τό οποίο τονίζεται στον πρόλογο της ελληνικής έκδοσης. Εκεί επιχειρείται ή ένταξη του *Γίνε Ξανά Καλά* στο πλαίσιο μιας επιστημολογικής τομής –μιας ριζικής αλλαγής στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα– ή οποία χαιρετίζεται μάλιστα ως ή άπαρχή της χειραφέτησης από την «τεχνοκρατική υποδούλωση και τον εκμηδενισμό της ανθρώπινης φύσης»:

«Ο κόσμος είναι μία ψευδαίσθηση (...). Αυτό που βλέπουμε (...) δεν είναι τίποτε άλλο από την αντίκλαση της σκέψης (...) "τό υλικό του σύμπαντος είναι νοητικό υλικό", αυτό είναι κάτι που οι Βουδιστές υποστηρίζουν εδώ και αιώνες (...) τό σύμπαν είναι τίτα-μάτρα, δηλαδή νους (...). Όταν αλλάζουν τό βαθύτερα πιστεύω μας γινόμαστε αυτό που πιστεύουμε (...). Τά ψυχικά φαινόμενα [είναι] παραπροϊόντα της πανταχού παρουσίας. [Αφού] μέ τή σκέψη μας δημιουργούμε τή πραγματικότητά μας (...) μπορούμε να δημιουργήσουμε και συνθήκες υγείας» (Simonton 1988, 11-5).

Ερμηνεύοντας και χρησιμοποιώντας επιλεκτικά στοιχεία από διαφορετικά και έτερόκλητα μεταξύ τους συστήματα ιδεών¹ –όπως ή ινδική γιόγκα, ή κυβερνητική, ό βουδισμός και ό άπειροστικός λογισμός του Λάιμπνιτς– ό ψυχοθεραπευτικός λόγος ισχυρίζεται ότι υπάρχει ένότητα των ψυχικών και σωματικών καταστάσεων με σκοπό να αποδείξει την καθοριστική επίδραση του νου πάνω στο σώμα:

«Ο αποκλεισμός των ιδεών και των συναισθημάτων του ατόμου από την ιατρική πρακτική δεν δικαιολογείται (...). Αν ό νους μπορεί να καταστήσει άρρωστο τό σώμα, θά μπορούσαμε να επιδράσουμε συνειδητά στο νου, ώστε να τό καταστήσει ξανά υγιές (...). Ο νους μπορεί να ανακουφίσει τις ασθένειες τό ίδιο καλά, όπως μπορεί και να τις προκαλέσει» (Simonton 1988, 38, 44, 46).

Ό ιδεαλιστικός προσανατολισμός της ψυχοθεραπευτικής προσέγγισης συνδυάζεται με την έμφαση που δίνεται στο υποκείμενο και τις έρμηνείες του. Οι σκέψεις, τά συναισθήματα και οι έμπειρίες επέχουν θέση αίτιων της αρρώστιας. Μέ την καθοδήγηση των συγ-

1. Πρόκειται βέβαια για έτερόκλητα συστήματα ιδεών τά οποία όμως έξομοιώνονται καθώς διαβάζονται με κριτήριο να προσφέρουν απαντήσεις στο πρόβλημα των σχέσεων πνεύματος και ύλης, σώματος και ψυχής, υποκειμενικής ιδέας και αντικειμενικής πραγματικότητας κ.λπ.

γραφών του *Γίνε Ξανά Καλά*, ό ενδιαφερόμενος ανατρέχει στο παρελθόν και επιλέγει από τήν πρόσφατη μνήμη του σκόρπια συμβάντα και άποσπασματικά στοιχεία βάσει τών όποίων φιλοτεχνείται τό ιστορικό τής άσθένειας. Άρνητικά και δυσάρεστα συναισθήματα πού προέρχονται από έξαντλητική εργασία, επώδυνες έμπειρίες και πιεστικές κοινωνικές υποχρεώσεις συγκαταλέγονται, μεταξύ άλλων, στίς αιτίες πού προκαλούν τή δυσλειτουργία του άνοσοποιητικού συστήματος. Οί «κακές» σκέψεις καταπονούν τό άνοσοποιητικό σύστημα, δηλαδή τή φυσική άμυνα του ανθρώπινου οργανισμού άπέναντι στο «κακό», και έτσι διευκολύνουν τή δράση τών καρκινικών κυττάρων. Ό άσθενής μαθαίνει λοιπόν ότι αιτία τής άρρώστιας είναι ή άδιαφορία του για τό άνεκτίμητο δώρο τής ζωής και παροτρύνεται να κινητοποιήσει τή δύναμη τής θέλησής του για να γίνει «ξανά καλά». "Όταν δέν ικανοποιούνται οι βαθύτερες, πνευματικές ανάγκες του ανθρώπου, τονίζουν οι Σίμοντον κ.ά., και κυρίως ή ανάγκη για έναν προορισμό και ένα ανώτερο νόημα, τότε «τό σώμα με τήν άσθένειά του» στέλνει τό σήμα ότι παραμελούνται οι «άληθινές ανάγκες» του έαυτου. Για να ισχυροποιηθούν τή θέση τους, οι ειδικοί επικαλούνται τά πορίσματα τών έρευνών πού έχουν διεξαχθεί από ψυχολόγους, σύμφωνα με τά όποια, οι καρκινοπαθείς, πολύ πριν άρρωστήσουν, έπασχαν από έντονα συναισθήματα άπελπισίας, άπογοήτευσης και άδιαφορίας:

«Δέν φαίνονταν πιά προσκολλημένοι στη ζωή (...). Τό νόημα έφυγε από τή ζωή τους. (...) Ήταν έτοιμοι για τό θάνατο» (Simonton 1988, 77-8).

Ή άρρώστια λοιπόν θεωρείται ένα μήνυμα πού υποδεικνύει τήν ανάγκη του άσθενούς να στραφεί προς τά ένδότερα για να ακούσει τή φωνή του «πραγματικού» του έαυτου τόν όποιον έχει άμελήσει, καταστείλει και καταπιέσει:

«Ή άσθένεια επέτρεψε [στους καρκινοπαθείς] να καταπατήσουν τό κοινωνικό κατεστημένο και να αρχίσουν να αναπτύσσονται σαν άνθρωπινα πλάσματα» (Simonton 1988, 143).

Σέ αντίθεση με τήν κλασική ιατρική, ή άρρώστια δέν θεωρείται έδώ ως μία οργανική βλάβη αλλά προικίζεται με νόημα. Ή φύση θεωρείται πλήρης νοήματος, δηλαδή, τό ανθρώπινο σώμα διαθέτει μία σοφία, διακατέχεται από μία «δημιουργική πρόθεση», ενώ προνοεί για τόν άνθρωπο πού έχει ξεστρατίσει από τό δρόμο του και έχει ξεφύγει από τόν προορισμό του.

Τό *Γίνε Ξανά Καλά* προτείνει μία όλιστική προσέγγιση στη θεραπεία του καρκίνου, άσκει κριτική στη μηχανιστική πρόσληψη του κόσμου και τήν εργαλειώδη σχέση του ανθρώπου με τή φύση και έντάσσεται στο πεδίο τών αλλαγών πού έχουν συντελεστεί στη σύγχρονη κοινωνία αναφορικά με τήν πρόσληψη τών σχέσεων σώματος και πνεύματος. Σύμφωνα με τήν

έναλλακτική, όλιστική προσέγγιση, ό άσθενής δέν πρέπει να αντιμετώπιζεται ως παθητικό αντικείμενο, ως άδρανές μηχανικό σώμα αλλά ως «άνθρωπος». Ή άρρώστια θεωρείται μία ψυχοκοινωνική δυσλειτουργία και σχετίζεται με προβλήματα πού άφορούν όχι μόνο τόν οργανισμό, αλλά ευρύτερα τις κοινωνικές σχέσεις του άτομου, κυρίως δέ, τή σχέση με τόν έαυτό. Αυτό πού χρειάζεται λοιπόν θεραπεία δέν είναι ή άσθένεια, ως άπομονωμένη όντότητα, αλλά συνολικά ό άσθενής ως πρόσωπο.

Τό πρόσφατο ενδιαφέρον για τήν ψυχοθεραπευτική προσέγγιση και, κυρίως, ή άπήχησή της στα μικρομεσαία κοινωνικά στρώματα συναρτάται με τήν προσπάθεια να κατανοηθεί ή άρρώστια με όλιστικό τρόπο ώστε να μην άκυρώνεται ή άτομική έμπειρία τής νόσου αλλά να έρμηνεύεται σε ένα πεδίο τό όποιο θρίσκειτα πέραν τής τεχνικής, εργαλειώδη σκέψης. Ή όλιστική αντίληψη καθώς συνεχεί τήν σωματική κατάσταση με τις άλλες όψεις του έαυτου, συνδέει τόν ρόλο του άσθενούς με τούς άλλους ρόλους πού διεκπεραιώνουν τά άτομα στην καθημερινότητά τους, ένοποιεί τις διάσπαρτες κατακερματισμένες έμπειρίες του υποκειμένου και συγχρόνως, προικίζει τήν άρρώστια με μία ήθική, πνευματική διάσταση. Σέ αντίθεση προς τήν κλασική ιατρική, ή ψυχοθεραπευτική προσέγγιση αναβαθμίζει τήν υποκειμενική διάσταση τής νόσου διότι τήν αντιμετώπιζει ως μέρος τής βιογραφίας του άσθενούς. Οί ειδικοί προσανατολίζονται τις έρευνές τους για να έντοπίσουν τούς παράγοντες πού άφορούν όχι απλά τήν άσθένεια, στην τυπική της μορφή – σαν περίπτωση πού ταξινομείται άφηρημένα και άπρόσωπα – αλλά στην ιδιαίτερη, έξατομικευμένη της μορφή. "Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν, ή επιδίωξή τους είναι να άπαντήσουν έρωτήματα τά όποια ή κλασική ιατρική, παρ' όλες τις προόδους τής έρευνας και τής τεχνολογίας, άφησε άναπάντητα. Έπιζητούν λοιπόν να υπερβούν τά όρια τής επιστημονικής γνώσης και να έξηγήσουν «πλήρως» τήν προέλευση του κακού, τής άσθένειας:

«Έξωτερικοί παράγοντες, άκτινοβολίες, διατροφή – όλα αυτά μπορεί να παίζουν κάποιο ρόλο στην αίτιολογία τής άσθένειας αλλά κανένας από αυτούς δέν έξηγει πλήρως γιατί όρισμένα άτομα, σε κάποια συγκεκριμένη στιγμή τής ζωής τους, έρχονται άντιμέτωπα με τόν καρκίνο (...). Είναι καιρός να δούμε ότι ό συσχετισμός του νοού, του σώματος και τών συναισθημάτων μπορεί να μάς προμηθεύσει μιάν άπάντηση σε ό,τι άφορά τήν έρώτηση "Γιατί σε έμένα;"». (Simonton 1988, 59).

Ή έναλλακτική, ψυχοθεραπευτική προσέγγιση θεμελιώνεται σε ένα έρώτημα τό όποιο δέν προέρχεται από τό χώρο τής επιστήμης αλλά υποβάλλεται από τούς μη ειδικούς. Πρόκειται για ένα έρώτημα πού τίθεται συχνά και σχεδόν άνακλαστικά από τά κοινωνικά υποκείμενα, από τούς ίδιους τούς άσθενείς, στην προσπά-

θεία τους να διαχειριστούν μία επώδυνη και άκατανόητη εμπειρία:

«Πολλοί ασθενείς έρχονται σέ εμάς μπερδεμένοι σχετικά μέ τό τί είναι καρκίνος και τί τόν προκαλεί. Οί περισσότεροι από αυτούς αναρωτιούνται "Γιατί σέ έμένα;" "Γιατί έγώ;". Αυτό τό ερώτημα είναι ό πραγματικός πυρήνας του διβλίου μας» (Simonton 1988, 48).

Η κλασική ιατρική μπορεί να κάνει διάγνωση και να δώσει τόν όρισμό της κατάστασης, μπορεί ακόμη να περιγράψει τά αίτια της ασθένειας, δέν μπορεί όμως να απαντήσει στο γιατί τό συγκεκριμένο πρόσωπο αρρώστησε από καρκίνο. Τό ερώτημα «Γιατί σέ έμένα», «Γιατί έγώ» δέν τίθεται από τό κλασικό ιατρικό παράδειγμα διότι ή αιτιότητα της αρρώστιας άφορά σέ φυσικούς, υλικούς παράγοντες, τό δέ νόημα της προσδιορίζεται ανεξάρτητα από τά βιώματα, τίς ιδέες και τήν προσωπικότητα του άσθενούς. Τό ερώτημα «Γιατί έγώ», τό όποιο ή ψυχοθεραπευτική προσέγγιση της ασθένειας ζητά να απαντήσει, δέν ανήκει στο πεδίο της κλασικής επιστήμης, απαντάται, όμως, στο πλαίσιο της θρησκευτικής διαχείρισης του πόνου. Παρά τήν ποικιλία των παραδοσιακών και θεολογικών αντίληψεων, σημαντικό είναι ότι ή αρρώστια προικίζεται μέ μία βαθιά πνευματική σημασία, άποκτά ένα βαθύτερο, υπαρξιακό νόημα. Στην παραδοσιακή θεοδικία, οι άσθενείς δέν θεωρούνται απλά δεδομένα στον έξωτερικό, φυσικό κόσμο, αλλά έρμηνεύονται ως ένσωματώσεις της σχέσης Θεού και ανθρώπου, και, μέ αυτήν τήν έννοια, αποτελούν σημάδια της πνευματικής και ήθικης ζωής του άσθενούς. Η εξήγηση της ασθένειας από τήν ιατρική επιστήμη, χωρίς καμία άναφορά στή θεία παρέμβαση, έρχόταν σέ σύγκρουση μέ τή θρησκευτική έννοια της ασθένειας ως άμαρτίας, ως ενός ήθικου γεγονότος για τό όποιο τό πρόσωπο είναι υπεύθυνο. Υπό τήν επίδραση ενός συνεχώς αυξανόμενου σέ δύναμη και κύρος ιατρικού επαγγέλματος, ή μηχανιστική θεώρηση του σώματος άποτελέσε μέρος της διαδικασίας εκκοσμίκευσης που έδωσε έμφαση στην ικανότητα του ανθρώπου να συλλάβει και να εξηγήσει τόν κόσμο μέσω όρθολογικών έννοιών. Ορίζοντας τό νόσημα ως άποτέλεσμα της διαταραχής των φυσιολογικών λειτουργιών του σώματος, ή ιατρική κατάφερε να άπαλλάξει τήν αρρώστια από τά μαγικοθρησκευτικά περιεχόμενα και να τήν άποσυνδέσει από τήν άμαρτία και τήν τιμωρία. Έτσι, διέσωξε ουσιαστικά τούς άσθενείς από τήν καχυποψία της κοινότητας και τήν ήθική καταδίκη. Από τήν άλλη όμως πλευρά, ή διαδικασία έξορθολογισμού των σωματικών φαινομένων όδηγοϋσε στον κατακερματισμό του έαυτου, στην άποσπασματικότητα των εμπειριών οι όποιες περιέρχονταν σταδιακά σέ διαφορετικές βαθμίδες δικαιοδοσίας, σέ διαφορετικές άυθεντίες (άμαρτία/θρησκεία, παρέκκλιση/νόμος, αρρώστια/ιατρική). Η εργαλειική όρθολογικότητα της επιστήμης συνέβαλλε στην άπομάγευση της φύσης, συγχρόνως όμως, ή ρομαντική αντίδραση στίς ρασιοναλι-

στικές θεωρίες του Διαφωτισμού έστιαζόταν στην άνάγκη του ανθρώπου για νόημα, στην ένότητά του μέ τή φύση, τήν αξία των συναισθημάτων και μιās άυθεντικής κοινότητας όπου ό άλλοτρωμένος έαυτός θά ανακτήσει τήν όλότητα της ύπαρξής του.

Σέ αντίθεση μέ τήν άπρόσωπη γραφειοκρατική όργάνωση του σύγχρονου νοσοκομείου, ή ψυχοθεραπεία προάγει τή ρητορική άφήγηση αντί της άνάλυσης, θεμελιώνεται στην οικεία, προσωπική σχέση μεταξύ του ειδικού και του μη ειδικού, άναβαθμίζει τό νόημα και τό βίωμα της ασθένειας, ένω ένισχύει τό κύρος των εξηγήσεων που δίνονται από τούς άσθενείς στην προσπάθειά τους να άφηγηθούν και να κατανοήσουν τήν κατάστασή τους:

«Μάθαμε να άκούμε τούς άσθενείς μας προσεκτικά [και έτσι] βρήκαμε τή σχέση άνάμεσα στα συναισθήματα και τήν ασθένεια (...). Καθώς άνακαλύπταμε ότι όλόκληρο τό άτομο συμμετέχει στην πορεία της ασθένειας, άρχισαμε να δίνουμε μεγαλύτερη προσοχή σέ ότιδήποτε μās έλεγαν οι άσθενείς μας» (Simonton 1988, 81).

Μέ αυτόν τόν τρόπο, μειώνεται τό χάσμα άνάμεσα στον ειδικό/γιατρό και τόν μη ειδικό/άσθενή, τό όποιο, μεταξύ άλλων, άφορά τούς διαφορετικούς κώδικες αντίληψης που συμμερίζεται ό κοινός νοϋς και ή επιστήμη μειώνεται, δηλαδή, ή διαφορά άνάμεσα στίς εξηγήσεις των σωματικών φαινομένων που παρέχει ή ιατρική επιστήμη άφενός, και ή καθημερινή γνώση, άφετέρου. Η εξήγηση της αρρώστιας δέν συντελείται στο πλαίσιο της ακατάληπτης, ιατρικής όρολογίας, αλλά στην οικεία καθημερινή γλώσσα. Έπίσης, ή θεραπευτική σχέση έμφανίζεται άμφίδρομη, λιγότερο άνιση και έξουσιαστική άφου, όπως σημειώνουν οι Σίμοντον κ.ά., και οι ίδιοι, ως ειδικοί, «διδάσκονται πολλά» από τούς άπλους ανθρώπους, τούς άσθενείς τους:

«Μία από τίς άσθενείς μας ή όποία μās δίδαξε πολλά ήταν ή Μίλι (...). Ηρθε σέ μās πειομένη ότι είχε προκαλέσει μόνη της τήν αρρώστια (...). Μās είπε ότι είχε "άρρωστησει τόν έαυτό της" (...). Μās άνέφερε τήν πραγματική πορεία των σκέψεών της (...). Βρισκόταν κοντά στην ηλικία της συνταξιοδότησής της (...), ήταν δασκάλα στο δημοτικό (...), οι μαθητές της τήν ένοχλοϋσαν (...), ήταν άνύπαντρη (...), όλος ό κόσμος της φαινόταν χάλια. Δέν επιθυμούσε να ζήσει (...), τίς νύχτες σκεφτόταν τό θάνατο» (Simonton 1988, 81-2).²

Προσπαθώντας να ένισχύσουν τή σύνδεση άνάμεσα στην σκέψη του θανάτου και τήν πρόκληση της αρρώ-

2. Άνθρωπολογικές μελέτες δεβαιώνουν ότι οι άσθενείς συνηθίζουν στίς άφηγήσεις τους να συσχετίζουν ένα τραυματικό συμβάν μέ τήν εκδήλωση της αρρώστιας, βλ. ένδεικτικά, Β. Good, *Medecine, Rationality and Experience. An Anthropological Perspective*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 1995, σ. 8.

στιας, οί ειδικοί αναφέρουν άκόμα περισσότερα στοιχεία άπό τίς άφηγήσεις τών άσθενών: «Πολλοί άσθενείς μας θυμούνται ότι εύχονταν νά πεθάνουν, αισθάνονταν άπελπισμένοι και σκέφτονταν τό θάνατο. Έκταν τίς καθημερινές τους άσχιολίες αλλά τό νόημα έφυγε άπό τή ζωή τους. Δέν φαίνονταν πιά προσκολλημένοι στη ζωή» (Simonton 1988, 78, 83).

Η δομή του ψυχοθεραπευτικού λόγου έμφανίζει έδω μιά όμολογία μέ τή μαγικοθηραπευτική σκέψη καθώς συμμερίζεται τήν παραδοχή ότι ή σκέψη του θανάτου σκοτώνει, δηλαδή, ή ιδέα παράγει τό πραγματικό γεγονός του θανάτου, ενώ ή βούληση και ή έπιθυμία τής ζωής μπορεί νά έλέγξει τίς φυσικοχημικές λειτουργίες τής ύλης και νά προλάβει ή νά θεραπεύσει τήν άρρώστια. Έτσι, δέν μάς ξαφνιάζει ή προσπάθεια τών Σίμοντον κ.ά. νά έξερευνήσουν τά «μυστήρια τής θεραπείας», φράση πού προέρχεται άπό τόν τίτλο ενός ειδικού κεφαλαίου στό όποιο αναφέρονται στά όρια τής ιατρικής έπιστήμης:

«Στήν ιατρική τεχνολογία έχει επενδυθεί χρόνος, χρήμα και γνώση (...) οί άνθρωποι όμως συνεχίζουν νά πεθαίνουν [ένω] πολλά άπό τά άπαραίτητα συστατικά τής θεραπείας παραμένουν μυστηριώδη. Είναι σπουδαίο νά θυμόμαστε τά όρια τής γνώσης μας» (Simonton 1988, 31-2).

Έκει λοιπόν πού άρχίζουν τά όρια τής έπιστήμης, οί ειδικοί άνιχνεύουν τό μυστήριο τής ζωής και του θανάτου, καθοδηγώντας τους άσθενείς τους νά άφηγηθούν και καθοδηγούμενοι άπό τίς άφηγήσεις τους. Μέ αυτόν τόν τρόπο, ή ψυχοθεραπευτική πραγματογνωμοσύνη προσδίδει κύρος και άξιοπιστία στίς άντιλήψεις του «κοινού νοϋ» γιά τήν άρρώστια και τους τρόπους έξήγησης και άντιμετώπισής της – κύρος, τό όποιο ή κλασική ιατρική, κατά τόν άγώνα της έναντίον τών προκαταλήψεων, τών δεισιδαιμονιών και τών άνορθόδοξων πρακτικών τής λαϊκής ιατρικής, τό είχε στερήσει. Χαρακτηριστικό είναι τό παράδειγμα τής «μυστηριώδους άνάρρωσης», όπως άποκαλούν τήν ίαση ενός «άθεράπευτου», σύμφωνα μέ τή διάγνωση τής κλασικής ιατρικής, πελάτη τους:

«Στήν κλινική πού πήγα γιά χημειοθεραπεία είχα μιά άπρόσωπη μεταχείριση (...). Έτσι έγινε ένα “μή διαφοροποιημένο” καρκίνωμα στό δωμάτιο 351-A (...). Στά μάτια όλων ήμουν ήδη πεθαμένος. Κατά τή διάρκεια τών μηνών πού έκανα έντατική χημειοθεραπεία κυνηγούσα ένα θαύμα (...). Πολλές φορές ούρλιαξα, “Ανάθεμά σε καρκίνε! Βγές έξω άπό τό σώμα μου”» (Simonton 1988, 35).

Έδω, ό άναθεματισμός τής άρρώστιας προσομοιάζει μέ τόν έξορκισμό τών κληρικών γιά τήν άπαλλαγή τών πιστών άπό τίς δαιμονικές δυνάμεις πού προκαλούν τήν άπίσχυση τής ζωτικότητάς τους, τής σωματικής, ψυχικής και πνευματικής τους ύγείας.

Άνεξάρτητα άπό τήν όποια έγκυρότητα τών έρευνών γιά τή σχέση ανάμεσα στόν καρκίνο και τά όδυνηρά συναισθήματα ή τήν κατάθλιψη, ό ψυχοθεραπευτικός λόγος διαμορφώνει μιά «καρκινική προσωπικότητα»: ό καρκινοπαθής, ένας άνθρωπος κατακλυσμένος άπό πάθη και έπιθυμίες τά όποια, μή μπορώντας νά βροϋν διέξοδο προς τά έξω, στρέφονται κατά του έαυτου – «Τόν έφαγε τό κακό του», λέει ό λαός. Έξάλλου, καθώς τά κακοήθη κύτταρα περιέχουν άνακριβείς πληροφορίες μέ άποτέλεσμα νά μήν έπιτελούν τή λειτουργία γιά τήν όποια προορίζονται –είναι κύτταρα άντάρτες, παράλογα, άπείθαρχα, δέν άκολουθούν κανέναν νόμο, είναι χαοτικά– γίνονται μιά άπειλητική μεταφορά τής άποτυχημένης κοινωνικοποίησης. Η έικοנוποιία τής νόσου προσφέρεται γιά τήν κριτική του πολιτισμού ό όποιος, καταστέλλει τήν έξωτερικήυση του πάθους, έξίσου όμως ό καρκίνος παραπέμπει στην κοινωνική παρέκκλιση, τήν άποδιοργάνωση και τήν άνομία. Ένώ γιά τή ρομαντική κοσμοθεώρηση του προηγούμενου αιώνα, ή φυματίωση ήταν ένα είδος έξύψωσης τής συνείδησης και πνευματικής έκλέπτυνσης, σημάδι μιάς ταλαντούχας, ευαίσθητης και διανοούμενης φύσης, ό καρκίνος θεωρείται μιά πάθηση προς τήν όποια «είναι ιδιαίτερα έπιρρεπείς οί σωματικά καταβεβλημένοι, οί έσωστρεφείς, οί καταπιεσμένοι και προπαντός, όσοι άπωθούν τό θυμό τους ή τίς σεξουαλικές τους όρμές».³ Έχοντας διώσει ή ίδια, ως άσθενής, τά στιγματιστικά άποτελέσματα τών μεταφορών του καρκίνου, ή Σούζαν Σόνταγκ θεωρεί ότι «ένα μεγάλο μέρος άπό τή δημοτικότητα και τήν πειστικότητα τής ψυχολογίας προέρχεται άπό τό γεγονός ότι άποτελεί μιά έξιδανικευμένη πνευματοκρατία» πού έπιβεβαιώνει έπιστημονικά τήν ύπεροχή του πνεύματος επί τής ύλης.⁴ Ωστόσο, ό,τι οί όλιστικές προσεγγίσεις μπορεί νά έπιτρέπουν τήν άναξωπύρωση τών παραδοσιακών ή τών μαγικοθηραπευτικών άντιλήψεων τής άσθένειας δέν προκαλεί άμηχανία στους ειδικούς τής ψυχοθεραπείας στό βαθμό πού άναγνωρίζουν τή συμβολική τους άποτελεσματικότητα:

«Μερικοί άσθενείς μας βλέπουν (...) κάποια μαγι-

3. Susan Sontag, *Η νόσος ως μεταφορά*, Ύψιλον, Άθήνα 1993, σ. 106.

4. «Η άναπόδραστη αυτή ύλική πραγματικότητα, ή νόσος, μπορεί νά δεχτεί μιά ψυχολογική έρμηνεία. Ό ίδιος ό θάνατος μπορεί νά θεωρηθεί, τελικά, ψυχολογικό φαινόμενο. Ό Γκρόντεκ διακήρυσε στό *Βιβλίο γιά τό Αυτό* (αναφερόμενος στη φυματίωση): “Θά πεθάνει μόνο αυτός πού έπιθυμεί νά πεθάνει, αυτός γιά τόν όποιο ή ζωή είναι άνυπόφορη”. Σέ ένα μεγάλο μέρος τής ψυχολογικής σκέψης [...] ύπονοείται σιωπηρά ή έπαγγελία ενός πρόσκαιρου θριάμβου πάνω στό θάνατο [...]. Μέρος τής άρνησης του θανάτου σ' αυτόν τόν πολιτισμό είναι και μιά μεγάλη διεύρυνση τής ψυχικής νόσου». Susan Sontag, *Η νόσος ως μεταφορά*, ό.π., σ. 61-62.

κή ή θεία παρέμβαση που βγάζει τά καρκινικά κύτταρα από τό σώμα τους» (Simonton 1988, 171).

Η στάση αυτή μπορεί βέβαια να έρχεται σε αντίθεση με τις ρασιοναλιστικές προσεγγίσεις του σώματος, δέν φαίνεται όμως ασύμβατη με τις επιδιώξεις του ψυχοθεραπευτικού λόγου ό όποιος, αντίθετα με την ιατρική, δέν υποθαμίζει, αλλά αξιοποιεί τις έρμηνείες των ίδιων των ασθενών για την άρρώστια και την υγεία.

Η κλασική ιατρική αποφεύγει να θέσει έρωτήσεις και να δώσει απαντήσεις στα ύπαρξιακά προβλήματα του ανθρώπου, στο πρόβλημα του νοήματος του πόνου, της δοκιμασίας, της ασθένειας και του θανάτου. Έτσι άλλωστε διακρινόταν από μια παραδοσιακή θεοδικία για την όποία ή ασθένεια συνδέεται με τή θεϊκή παρέμβαση και προικίζεται με πνευματικό, υπερβατικό νόημα. Πράγματι, όπως σημειώνουν οι Τζ. Ρέβελ (J. Revel) και Τζ. Πήτερ (J. Peter) στο Έργο της Ιστορίας, ή ιατρική έπιστήμη, κάνοντας πέρα τό φαντασικό των ασθενών προς όφελος της αντικειμενικότητας των συμπτωμάτων τους, δέν έπαψε να σκέφτεται πώς να προστατέψει ένα πεδίο δεβαιοτήτων: να έξορκίσει καθετί που δέν έχει μια εύεξηγήτη επίδραση.⁵ Νά, όμως, που οι αλλαγές που συντελούνται τις τελευταίες δεκαετίες στις σύγχρονες κοινωνίες μας υποχρεώνουν να ξανασκεφτούμε τή διαδικασία του έξορθολογισμού και της έκκοσμίκευσης, να προσεγγίσουμε με νέους όρους τις σχέσεις ανάμεσα στη θρησκεία και την έπιστήμη και να προσεγγίσουμε ιστορικά τις συγκλίσεις, τις αποκλίσεις, τις διολισθήσεις και τους αποκλεισμούς που διέπουν τόν διάλογο των παραδοσιακών αντίληψεων, της μαγικοθρησκευτικής σκέψης και του ψυχοθεραπευτικού λόγου που κερδίζει άπήχηση σε όλοένα και εύρύτερα στρώματα του πληθυσμού.

Υποσχόμενη τή θεραπεία των βαθύτερων, πνευματικών και ύπαρξιακών αναγκών του ανθρώπου, επιχειρώντας να όρίσει τόν σκοπό και τό νόημα της ζωής και να απαντήσει σε έρωτήματα (Γιατί έγώ, Γιατί έμένα), τά όποια βρίσκονταν έξω από τά όρια δικαιοδοσίας της έπιστήμης, ή ψυχοθεραπεία αναλαμβάνει σε σημαντικό βαθμό τις λειτουργίες της παραδοσιακής θεοδικίας. Έξηγεί, καθισυχάζει, νοθετεί, καθοδηγεί και ένδυναμώνει όχι τή δύναμη της πίστης, αλλά τή δύναμη της θέλησης. Ένισχύει ακόμη τήν πίστη στον έλεγχο που μπορεί να άσκήσει τό κοινωνικό υποκείμενο πάνω στο σώμα του, όχι με τή γνώση ή τήν τεχνολογία, αλλά με τήν ικανοποίηση των βαθύτερων, πνευματικών του αναγκών. Η ψυχοθεραπεία φτιάχνει ένα νόημα για τήν άρρώστια και έτσι, ή σχέση ανάμεσα στις σωματικές καταστάσεις, τήν ήθική και τό πρόσωπο αποκαθίσταται με νέους όρους. Ό ασθενής μπορεί να θεραπευτεί όχι μέσω της προσευχής, της μετάνοιας ή της θρησκευτικής έξομολόγησης, αλλά μέσω της έξομολογητικής πρακτικής στο πλαίσιο της ψυχοθεραπευ-

τικής συνεδρίας. Έκει, με τήν καθοδήγηση του ειδικού θεραπευτή, της σύγχρονης έκκοσμιευμένης έκδοχής του κληρικού, τό πρόσωπο έξιστορεί τις έμπειρίες και τά συναισθήματά του, ενώ προσπαθεί να συνθέσει τά διάσπαρτα κομμάτια της άτομικής βιογραφίας σε έναια, συνεκτικό αφήγημα. Ένώ για τήν παραδοσιακή θεοδικία, ή άρρώστια δοκιμάζει τούς ένάρετους και ένδυναμώνει τήν πίστη τους ή παιδεύει τούς άμαρτωλούς, δίνοντάς τους μια εύκαιρία να έπιστρέψουν στο δρόμο του θεού και να σώσουν τήν ψυχή τους, για τήν ψυχοθεραπεία, ή ασθένεια είναι μια εύκαιρία να βρει κανείς τόν «πραγματικό» του έναντό. Η νόσος δέν έρμηνεύεται ως σύμπτωμα μιας όργανικής διαταραχής, ούτε ως διατάραξη των σχέσεων του πιστού με τό θεό, αλλά αποδίδεται σε έναν άλλοτριωμένο και ύλιστικό τρόπο ζωής που έστιάζει στα έπιτεύγματα και όχι στην ουσία, στα φαινόμενα και όχι στο βάθος, στους κοινωνικούς ρόλους και τήν έπιτυχία και όχι στην έσωτερικότητα, τήν πνευματικότητα του ανθρώπου. Η έξασθένιση της βούλησης για ζωή, ή όποία, σύμφωνα με τόν ψυχοθεραπευτικό λόγο, προκαλεί τήν άρρώστια ίσοδυναμεί ουσιαστικά με τήν άποδυνάμωση της πίστης σε ένα ανώτερο νόημα, άφορά συνεπώς ένα είδος σύγχρονης τιμωρίας με τή όποία ό «άληθινός» έαυτός αντιδρά και προειδοποιεί ή έκδικείται. Δέν άρκει ή ικανοποίηση των ύλικών αναγκών για μια άρμονική και ίσορροπημένη ζωή. Πέρα άπ' αυτές τις ανάγκες τις όποιες ό σύγχρονος τεχνολογικός και έργαλειακός πολιτισμός έχει υπερτιμήσει, ό ψυχοθεραπευτικός λόγος έντοπίζει τις αυθεντικές, τις ύπαρξιακές και πνευματικές ανάγκες του ανθρώπου. Ποιού ανθρώπου όμως;

Αν θά αναζητούσαμε τήν καταγωγή των μοτίδων από τά όποία συντίθεται ή όλιστική ψυχοθεραπευτική προσέγγιση θά έπρεπε όπωοδήποτε να σταθοΰμε στην άμφισβήτηση της τεϋλορικής διοίκησης της έργασίας και τή μετάβαση στο μεταφορντικό μοντέλο όργάνωσης της παραγωγής. Στο πλαίσιο αυτό, ή κριτική της ψυχοθεραπείας στην κλασική ιατρική, δηλαδή ότι άγνοεί τό υποκείμενο διότι άντιμετωπίζει τόν άνθρωπο ως πράγμα, τό σώμα ως έργαλειο-μηχανή και τήν ασθένεια ως βλάβη, συνηχεί με τήν κριτική του τεϋλορισμού ως κινήματος ιδεών και πρακτικών έφαρμογών στη βιομηχανία. Για τήν κριτική της έπιστημονικής όργάνωσης της έργασίας χρησιμοποιήθηκαν έπιχειρήματα ανάλογα με αυτά της έναλλακτικής, όλιστικής προσέγγισης: ό τεϋλορισμός άμφισβητήθηκε ως ένας μηχανιστικός τρόπος αντίληψης και όργάνωσης της

5. J. Revel-J. P. Peter, «Τό σώμα. Ό άρρωστος και ή ιστορία του», στο: Ζ. Λέ Γκόφ-Π. Νορά, Τό Έργο της Ιστορίας, τ. Β', Ράππας, Αθήνα 1975, σ. 234-62.

ἐργασίας πού ἐπικεντρώνει στίς ἐργαλειακές, ποσοτικές πλευρές τῆς συμπεριφορᾶς καί δέν λαμβάνει ὑπόψη του τά αἰσθήματα, τίς ἐπιδιώξεις, τίς ἐμπειρίες τῶν ἐργαζομένων. Ἄν ἡ κυριαρχία τοῦ τεύλορισμοῦ καί τῆς ἐκμηχάνισης τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας συμπίπτει μέ τήν κυριαρχία τῶν μηχανικῶν⁶ καί τήν ἀνάδειξή τους σέ σημαντικές θέσεις στή δομή τῆς ἐπιχείρησης, μετά τή δεκαετία τοῦ '60, ἡ μεταφορντική ἀναδιάρθρωση συνάδει μέ τή μαζική εἴσοδο τῶν ψυχολόγων στόν ἐργασιακό χώρο. Ἡ βιομηχανική ψυχολογία δίνοντας ἔμφαση στόν ἀνθρώπινο παράγοντα μέσα στήν ἐπιχείρηση ἐπιχείρησε νά ἐπιλύσει μιά σειρά ἀπό προβλήματα πού ἀντιμετώπιζε ὁ τεύλορισμός (ἀποδοτικότητα, ἀμέλεια, ἐλαττωματικά προϊόντα, ἐργατικά ἀτυχήματα, συστηματικές ἀπουσίες κ.λπ.). Νέες ψυχολογικές τεχνικές προσανατολίζονταν στή διαχείριση τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων καί προωθοῦσαν ἕνα νέο ἐργασιακό ἦθος σύμφωνα μέ τό ὅποιο ἡ ἐργασία δέν ταυτίζεται μέ τόν καταναγκασμό καί τήν ἀλλοτρίωση ἀλλά μέ τήν ικανοποίηση καί τήν αὐτοπραγμάτωση.⁷ Πρόκειται γιά ὅ,τι ὁ Κρ. Λάσ (Ct. Lash) ὀνομάζει «θεραπευτικές μορφές ἐξουσίας» γιά νά ἀναφερθεῖ σέ ἕνα νέο εἶδος ἐργαζομένων, στελεχῶν καί ἐργοδοτῶν. Στίς μελέτες πού διεξήχθησαν στίς Σχολές Διαχείρισης τοῦ Ἀνθρώπινου Δυναμικοῦ (Management of Human Resources), ὁ στόχος ἀφοροῦσε τή διαμόρφωση ἑνός ἀνθρώπου πού νά ταυτίζει τήν προσωπική του ὀλοκλήρωση καί ἰσορροπία μέ τήν οικονομική εὐημερία τῆς ἐπιχείρησης, ἱκανοῦ νά διαχειρίζεται τό ἐργασιακό ἀγχος, νά ἐλέγχει ἀλλά καί νά ἐκφράζει τά συναισθήματά του, νά συνεργάζεται ἀρμονικά μέσα σέ μικρές ἐνέλικτες ὁμάδες, νά διατηρεῖ τή ψυχραιμία του ὥστε νά παίρνει τίς σωστές ἀποφάσεις καί στό τραπέζι τῶν διαπραγματεύσεων νά λαμβάνει ὑπόψη του τήν πολυπολιτισμικότητα, δηλαδή, νά συνυπολογίζει τίς πολιτισμικές ἰδιαιτερότητες τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας, τοὺς διαφορετικούς πολιτισμούς καί τρόπους ζωῆς τῶν συνομιλητῶν του.

Στό πλαίσιο αὐτῶν τῶν ἀναζητήσεων, οἱ εἰδικοί θά ἀνακαλύψουν, τή δεκαετία τοῦ '80, τό λεγόμενο «σύνδρομο τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐξουθένωσης (burn out)» νά πλήττει κυρίως τά ἀνώτερα στελέχη τῶν ἐπιχειρήσεων, ἐνῶ θά ἀναγορεύσουν τήν ἀσυμβατότητα ἀνάμεσα στήν ὕλη καί τό πνεῦμα –τὴν ὕλική πρόοδο καί ἐπιτυχία (οἰκονομική εὐημερία, ἐπιτυχημένη καριέρα κ.λπ.) καί τήν προσωπική ἀποτυχία, τήν ψυχική καί συναισθηματική ὑστέρηση– σέ κύρια αἰτία πτώσης τῆς ἀποδοτικότητας τῶν διευθυντῶν. Τίς τελευταῖες δεκαετίες, νέες ψυχικές καί ψυχοσωματικές ἀσθένειες πλήττουν τά νέα μεσαία στρώματα τά ὁποῖα μετατρέπονται σέ κατεξοχὴν σύμβολα τοῦ μεταμοντέρνου patchwork: παρότι προοδεύουν ἐπαγγελματικά καί εὐημεροῦν οικονομικά, ὑποφέρουν συναισθηματικά, πλήττουν καί ὑστεροῦν στήν προσωπική τους ζωή. Ἡ ἐπαγγελματική καταξίωση, ἡ δύναμη καί ὁ ὕλικός πλοῦτος δέν ὀδηγεῖ στήν εὐτυχία, προειδοποιοῦν οἱ σύγχρονοι γκουρού, ἐνῶ τά

οἰκονομικά κίνητρα πού προσφέρουν οἱ ἐπιχειρήσεις δέν ἀπαντοῦν στά ὑπαρξιακά προβλήματα τῶν ἀπογοητευμένων τεχνοκρατῶν. Ἔτσι, οἱ μεγάλες ἐπιχειρήσεις πέρα ἀπό τά πρῶτα παραγωγικότητας, διαθέτουν σήμερα σημαντικά κονδύλια σέ εἰδικούς συμβούλους, ψυχοθεραπευτές, ἐκπαιδευτές, ψυχολόγους κ.ἄ. γιά τήν ἐπιμόρφωση τοῦ διοικητικοῦ προσωπικοῦ καί τῶν ἀνωτέρων στελεχῶν τους. Ὅλοι αὐτοὶ ἀναζητοῦν ἐναγωνίως τήν αὐτοπραγμάτωση καί τήν πληρότητα στίς ὁμαδικές ψυχοθεραπευτικές συνεδρίες, τοὺς Ἰνδούς Μαχαρίσι ἢ τοὺς Θιβητιανοὺς Δαλάϊ Λάμα, ἐνῶ στρέφονται στόν παραμελημένο πραγματικό τους ἑαυτό καί τίς πνευματικές του ἀνάγκες. Σέ συνθήκες ἄκρατου ἀνταγωνισμοῦ, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐνισχύεται ἀπό τά ὀλένα καί αὐξανόμενα τμήματα μάνατζμεντ, ἡ ἐπιστημονική γνώση καί ἡ ἐξειδίκευση δέν ἐπαρκοῦν ὡς προσόντα, ἐνῶ ἡ νέα πνευματικότητα ἀναδεικνύεται σέ ἐναλλακτικὴ πηγὴ ἀντλήσης δεξιοτήτων καί συμβολικοῦ κεφαλαίου γιά τά διευθυντικά στελέχη.

Ὅσο παράδοξο κι ἂν φαίνεται, οἱ ἀναζητήσεις πού στεγάζει τό λεγόμενο κίνημα τοῦ New Age καί τῆς νέας πνευματικότητας συνδέονται μέ ἕνα στῶμα τῆς σύγχρονης διανόησης, τοὺς τεχνοκράτες, τό ὅποιο ὑπῆρξε κατεξοχὴν ταυτισμένο μέ τήν κατῆχηση τοῦ ἐπιστημονισμοῦ καί τῆς ψυχρῆς, ἐργαλειακῆς ὀρθολογικότητας. Ἄν καί θά ἐπανεέλθουμε στό σημεῖο αὐτό σέ ἐπόμενα κεῖμενα, πρὸς τό παρόν ἂς σημειωθεῖ ἑλλειπτικά τό ἔξης: οἱ ἐναλλακτικὲς ἀντιλήψεις τῆς Νέας Ἐποχῆς ἐμφανίζουν μιά ἐκλεκτικὴ συγγένεια μέ τήν τεχνοκρατία, ἀποτελοῦν, δηλαδή, μιά ἐναλλακτικὴ ὀλισθητικὴ κοσμοθεωρία ἢ ὁποῖα τείνει νά καταλάβει τό κενό πού ἀφῆκε ἡ ὑπονόμευση τῶν μεγάλων ἀφηγήσεων τῆς νεοτερικότητας καί τῆς ἡγεμονίας τῶν παραγωγῶν τους, τῶν ἀνθρωπιστικῶν προσανατολισμένων διανοούμενων τοῦ προηγούμενου αἰῶνα.

6. «Ἡ ἴδρυση, τό 1880, τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐνώσεως Μηχανικῶν Παραγωγῆς δείχνει τήν αὐξανόμενη αἴγλη αὐτοῦ τοῦ ἐπαγγέλματος». Νίκος Μουζέλης, *Ὁργάνωση καί Γραφειοκρατία*, Α. Μαθιουδάκης-Π. Ανδριανόπουλος, Ἀθήνα 1991, σ. 117.

7. Σέ εἰδικό κεφάλαιο μέ τίτλο *Διοικῶντας μέ τήν Καρδιά*, ὁ Daniel Goleman, ἀναφερόμενος στήν ἐπικοινωνία του μέ συνάδελφό του, ψυχολόγο στή Σχολὴ Διοίκησης Ἐπιχειρήσεων στό πανεπιστήμιο τοῦ Χάρβαρντ, σημειώνει: «Οἱ ἑταιρεῖες γνώρισαν μιά πραγματικὴ ἐπανάσταση καί μαζί μέ αὐτὴν ἐπῆλθε καί μιά ἀντίστοιχη μεταμόρφωση τοῦ συναισθηματικοῦ τοπίου [...]. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀκαμπτῆς ἱεραρχίας [...] κατὰ τὴν ὁποῖα ἐπιβραβεύονταν ὁ αὐταρχικός ἐργοδότης-Ταρζάν, πού ἐκμεταλλεῖτο τούς ἀνθρώπους [...] μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ '80, τό αὐταρχικό πρότυπο ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸν διερτοῦξο στίς διαπροσωπικὲς σχέσεις». Daniel Goleman, *Ἡ Συναισθηματικὴ νοημοσύνη. Γιατί τό «E.Q.» εἶναι πιὸ σημαντικό ἀπὸ τό «I.Q.»*, Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 1997, σ. 215-216.

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΟΠΛΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΣΤΟΝ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

του Γιώργου Μαργαρίτη

Η ένοπλη αντίσταση, ο ανταρτοπόλεμος αν προτιμάτε, δεν αποτέλεσε, ως στρατηγική και τακτική, καινοτομία του Β΄ παγκοσμίου πολέμου. Πολλοί όμως ήταν εκείνοι που θεώρησαν ως τέτοια αυτήν την μορφή πολέμου, καθώς οι άνθρωποι εκείνου του καιρού δεν είχαν συναντήσει τίποτε παρόμοιο στα δικά τους χρόνια ή έστω στις πρόσφατες εμπειρίες τους. Στόν Α΄ παγκόσμιο πόλεμο δεν εμφανίστηκαν τέτοιες πρακτικές ακόμα και στην πιο συγκεχυμένη πλευρά του, στο ανατολικό μέτωπο στα 1917-1918. Οι μεγάλοι εμφύλιοι πόλεμοι της εποχής δεν είχαν επίσης ως σημαντική παράμετρο αυτό το είδος του άτακτου πολέμου. Οι Άταμάνοι, οι Λευκοί, οι Κοζάκοι, αλλά και ο Κόκκινος Στρατός δεν ανέπτυξαν τέτοιες τακτικές στη διάρκεια του ρωσικού εμφυλίου πολέμου ενώ στο ισπανικό αντίστοιχο, λίγα χρόνια αργότερα, το αντίρρητο, πίσω από τις γραμμές του αντιπάλου, δεν έγινε ποτέ σημαντικός παρονομαστής για την έκβαση των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Οι λίγες περιπτώσεις όπου αυτό υπήρξε και έδρασε ελάχιστα επηρέασαν τη ροή του πολέμου, ενώ η επένδυση των εμπόλεμων σε αυτή τη μορφή πολέμου δεν είχε καμία προτεραιότητα. Στόν Μεσοπόλεμο οι όποιες αναφορές σε λαϊκό πόλεμο, σε αγώνες άτακτων και όλα τα σχετικά παρέπεμπαν σε άποικιακές –ή μάλλον ήμι-αποικιακές καταστάσεις. Έννοούμε ότι μόνο μερικές συγκρούσεις στην άμεση περιφέρεια του μητροπολιτικού ευρωπαϊκού χώρου μπορούσαν να δικαιολογήσουν αυτόν τον τίτλο. Άς απαριθμήσουμε την αντίσταση των Λίβυων ενάντια στην ιταλική εισβολή στα 1911-1912, την αντίσταση των Τούρκων ενάντια στην εισβολή των δυνάμεων της Αντάντ στα 1919-1922 ή τους αγώνες των Μαροκινών ενάντια σε Ίσπανούς και Γάλλους στόν Μεσοπόλεμο. Πέρα από αυτές τις περιπτώσεις, που η καθεμία παρουσίαζε την ιδιομορφία της, και δεν ήταν κλασικές με βάση τις ευρωπαϊκές λογικές,¹ μόνο στη Λατινική Αμερική μπορούσαμε να συναντήσουμε

συγγενείς καταστάσεις. Τό μαοϊκό σύνθημα –και πεποίθηση ταυτόχρονα– ότι ο λαϊκός πόλεμος είναι ανίκητος (που στρατιωτικά μεταφράζεται με την επιλογή του ανταρτοπολέμου ως κύριας στρατηγικής και συνεπακόλουθα τακτικής) δεν τό συμεριζόταν ακόμα ούτε ο ίδιος ο Μάο Τσετούγκ.

Παρ' όλα αυτά, ο λαϊκός πόλεμος δεν ήταν άγνωστη λέξη για την Ευρώπη και τους Ευρωπαίους – επικεντρώνομαι σε αυτούς γιατί από αυτή τη «γηραιά» ήπειρο θά έμπαινε και πάλι τό αντίρρητο στην παγκόσμια ιστορία. Στις απαρχές της νεότερης ευρωπαϊκής ιστορίας, τόν καιρό της Γαλλικής Έπανάστασης και της ναπολεόντιας μετεξέλιξης της, δύο «λαϊκοί πόλεμοι», δύο αντίρρητα κινήματα έγιναν διάσημα: εκείνο της Βανδέας αρχικά και εκείνο της Ίσπανίας στα επόμενα χρόνια τό οποίο μάλιστα, χάρη στην έκταση και τη σημασία του, απέδειξε –μία από τις σπάνιες αντίστοιχες περιπτώσεις στην ιστορία– τη στρατιωτική αποτελεσματικότητα αυτού του ανορθόδοξου πολέμου. Άν και στις δύο περιπτώσεις ο βρετανικός παράγοντας υποβοήθησε πράγματα και καταστάσεις, τά μέτωπα αυτά έφεραν στό προσκήνιο της στρατηγικής σκέψης αυτό τό είδος πολέμου σε βαθμό ώστε ο μεγάλος θεωρητικός της εποχής, ο Κάρλ φόν Κλαούζεβιτς, νά του αφιερώσει ειδικό κεφάλαιο στό περίφημο βιβλίο του, «Περί του Πολέμου». Όχι τυχαία, αυτό τό κεφάλαιο «Γιά τόν ένοπλο λαό» ή «Γιά τόν εξοπλισμό του λαού», συμπεριλαμβανόταν στό τμήμα εκείνο του βιβλίου που άσχολούνταν με τις τακτικές της άμυνας, της προάσπισης εδάφους.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες δεν ήταν παράξενο που ή ίδια ή όρολογία του λαϊκού, του άτακτου πολέμου χρειάστηκε νά διαμορφωθεί και έν μέρος νά έφευρεθεί στη διάρκεια του Β΄ παγκοσμίου πολέμου. Η πρώτη «έφεύρεση» άφορούσε τόν ίδιο τόν όρο «Αντίσταση» που της έδωσε νόημα και ύπόσταση ο Ντέ Γκώλ, την έπαύριο της γαλλικής κατάρρευσης στα 1940. Όσα συνέβησαν στην Ελλάδα, για νά έπισκεφθούμε για πρώτη φορά τις έδώ καταστάσεις, άποτελούν ένα πρόσθετο έπιχειρημα ως προς την άμηχανία που προκαλούσε ή έλλειψη πρόσφατων ανάλογων πρακτικών – ή έλλειψη «θεωρίας», αν θέλετε νά τό πούμε άλλιώς. Τό Κομμουνιστικό Κόμμα Έλλάδας, ο μόνος χώρος που από τό φθινόπωρο του 1941 είχε ξεκάθαρες πολιτικές προθέσεις ως προς τόν «λαϊκό πόλεμο», υπέφερε εξαιτίας άκριβώς αυτής της άπουσίας προτύπων, συγκρίσιμων καταστάσεων και θεωρίας. Είναι γνωστή –περίπου ως χιουμοριστικό ανέκδοτο– ή μανιώδης

1. Γιά την άκρίβεια βρίσκονταν κάπου ανάμεσα στα ευρωπαϊκά πρότυπα των «έθνικών αγώνων» και στα μεσαιωνικού-προφητικού τύπου κινήματα των μαχτιντιστών. Οι ανταύγειες του κινήματος των Νεότουρκων και του κεμαλισμού ήσαν όρατές σε αυτά.

ανάγνωση του Κλαούζεβιτς από όλους τους ήγέτες του ΚΚΕ τής περιόδου, μέ τόν Σιάντο έπικεφαλής, μετά από υπόδειξη του «θεωρητικού» ταγματάρχη Μακρίδη, ανάγνωση πού τή βλέπουμε νά έπηρεάζει αποφασιστικά τόν τρόπο σκέψης και τίς διαταγές –τίς οδηγίες– πού εξέδωσε ή Κεντρική Έπιτροπή του ΕΛΑΣ ως τό καλοκαίρι του 1943, όποτε και ουσιαστικά παραμερίστηκε από τό Γενικό Στρατηγείο. Οί δέ πραγματικοί αντάρτες του ΕΛΑΣ, εκείνοι πού προέκυψαν από τό καλοκαίρι του 1942 μετά τήν έξοδο του Άρη και τών άλλων μαχητικών ομάδων, κατέφυγαν, αναζητώντας πρότυπα, στήν παράδοση του 1821. Η τελευταία, αν και μπορούσε νά προσδώσει συμβολισμούς και πολιτικά μηνύματα στό αντάρτικο, ελάχιστα μπορούσε νά τό βοηθήσει στίς τακτικές και στρατηγικές έπιλογές του. Έξάλλου, σέ πολύ λίγες φάσεις του άπελευθερωτικού αγώνα στά 1821-1828 αναπτύχθηκαν τακτικές πού θά μπορούσαν νά θεωρηθοῦν «λαϊκός πόλεμος»-αντάρτικο, ενῶ, έπιπλέον, οί φάσεις αυτές μās είναι πολύ λίγο γνωστές: από τίς τακτικές πού επέλεξε, λόγου χάρη, ό Κολοκοτρώνης γιά ν' αντιμετώπισει τήν στρατιωτική έπικράτηση τών τακτικών του Ίμπραήμ στόν Μωρηά στά 1826-1827, σώζεται μόνο τό αξίωμα «φωτιά και τσεκούρι στους προσκυνημένους», τό όποιο από μόνο του δέν αποτελεί παρά μία μόνο ανεπαρκή ένδειξη. Αυτά τά λίγα πρότυπα πού υπήρχαν υιοθετήθηκαν και οί αναφορές σέ αυτά υπήρξαν πληθωρικές σέ όλες τίς φάσεις τής ένοπλης Αντίστασης χωρίς όμως νά βοηθούν στή διατύπωση τακτικής και στρατηγικής, όπως θά άπαιτούσε ή σκληρή σύγκρουση.

Στήν πράξη, όπου δέν άρκοῦσε ή «παράδοση» και τό ιστορικό πρότυπο γιά νά διαμορφωθοῦν πολεμικές τεχνικές, εκεί έπιστρατεύθηκε ή πρόσφατη γνώση: ή εμπειρία του πολέμου τής Άλβανίας δηλαδή. Η τακτική του ΕΛΑΣ άκολούθησε, αντιγράφοντάς τήν σχεδόν κατά γράμμα, τήν αντίστοιχη του έλληνικού στρατού στό άλβανικό μέτωπο και μόνο προς τό καλοκαίρι του 1944, μετά από σημαντικές άποτυχίες –όπως στό Βέρμο τόν Μάιο του 1944– ή πλήγματα –όπως στήν Άγία Τριάδα Καλοσκοπής τόν Ιούλιο 1944– άρχισαν νά αντιγράφονται και νά υιοθετοῦνται γερμανικές τακτικές. Ο χρόνος ώρίμανσης τών τελευταίων θά ήταν όμως μακρὺς και στήν οὐσία πολλές από αυτές –γιά παράδειγμα οί τακτικές άνατροπής τών ενεδρών– δέν έφαρμόστηκαν παρά άργότερα, από τόν Δημοκρατικό Στρατό στή διάρκεια του Έμφυλιου.

Οί λόγοι πού έφεραν στό ιστορικό προσκήνιο του Β΄ παγκοσμίου πολέμου μία έν πολλοίς ξεχασμένη και άσυνήθιστη πρακτική, τόν ένοπλο αντιστασιακό αγώνα, δέν είναι εύκολο νά προσδιοριστοῦν. Γεγονός είναι ότι αυτή ή έπανεγγραφή στό ρεπερτόριο τών πολεμικών πρακτικών υπήρξε πετυχημένη. Χωρίς αυτή τήν έπιτυχία δέν θά ήταν δυνατό νά έξηγηθεί ή διάδοση τής πρακτικής αυτής στόν μεταπολεμικό κόσμο, από

τους άνταποικιακούς αγώνες ως τό Βιετνάμ και τίς σημερινές περιπτώσεις του Ίράκ και του Άφγανιστάν.

Σέ κάποιο ποσοστό, ή έπιτυχής έπανεμφάνιση του αντάρτικου στο πλαίσιο του Β΄ παγκοσμίου πολέμου μπορεί νά έξηγηθεί μέ τεχνικούς όρους. Οί δυνάμεις του Άξονα, τόσο στο εύρωπαϊκό πεδίο τής άναμέτρησης όσο και στο άσιατικό, δέν είχαν τήν υπεροχή ως προς τους δημογραφικούς και ανθρώπινους πόρους τόσο άπέναντι στους αντιπάλους τους όσο και άπέναντι στίς εκτάσεις και τους πληθυσμούς πού είχαν κατακτήσει. Άκόμα και όταν λειτουργούσαν ως κατακτητές τό περιθώριο ισχύος πού διέθεταν ήταν σχετικά μικρό και όπωσδήποτε εύθραστο άπέναντι σέ έχθρικό περιβάλλον. Έπιπλέον, ό σκληρός πυρήνας τών στρατιωτικών δυνάμεων του Άξονα στήν Εύρώπη, ό γερμανικός στρατός, ήταν μία διαστική κατασκευή –ή γενική στρατολόγηση και ή μαζική εκπαίδευση τών Γερμανών ξεκίνησε μόλις τό 1936, ως τότε οί στρατεύσιμες ηλικίες από τό 1920 δέν είχαν στρατιωτική θητεία– ή όποία, σέ μεγάλο βαθμό, ώρίμασε και μορφοποιήθηκε μέσα από τή διαδικασία τών κατακτήσεων, μετά τό 1940. Στηριζόταν σέ ένα περιορισμένο σέ μέγεθος βαρύ πυρήνα στρατευμάτων κρούσης, συγκροτημένο από μονάδες καλής ποιότητας, τεχνολογικά προηγμένων και άνάλογα εκπαιδευμένων. Τό χτίσιμο αυτού του βασικού έργαλείου έπίθεσης και κατάκτησης υπονόμευσε, μέσα στο πλαίσιο τών σχετικά περιορισμένων χρονικών και υλικών διαθέσιμων του Ράιχ, τήν ποιότητα του υπόλοιπου όγκου του γερμανικού στρατού, εκείνου δηλαδή άκριβώς πού θά διαχειριζόταν τήν άμυνα και τίς κατακτήσεις. Η ένίοτε ληστρική εκμετάλλευση τών εγγύριων πόρων, γιά τήν έξυπνέρευση τής «έν θερμῶ» κατασκευής μās «οικονομίας πολέμου» και ή ταυτόχρονη μεγάλη γεωγραφική εξάπλωση, όξυνε τίς αντιθέσεις άνάμεσα στίς μονάδες πρώτης και δεύτερης σειράς στο γερμανικό στρατό.

Σέ συνδυασμό μέ τή γεωγραφική εξάπλωση πού έφεραν οί γρηγορες κατακτήσεις δημιουργήθηκε ένα κενό πού γινόταν όλοένα και πιό έντονο καθώς οί ρωσικές πεδιάδες κατάπιαν τά στρατεύματα του Άξονα. Άς σημειωθεί πάντως ότι τό πρόβλημα τής διαχείρισης τών κατακτημένων από τόν Άξονα περιοχών άνέκυψε σέ κρίσιμη μορφή μετά τήν κατάληψη τών Βαλκανίων. Η έδώ μορφολογία του εδάφους, τό όρεινό και δύσβατο τής περιοχής, πολλαπλασίασε «γεωμετρικά» τήν υπολογιζόμενη εξάπλωση τών δυνάμεων Κατοχής τή στιγμή άκριβώς πού οί υποχρεώσεις στα άνατολικά και οί έσωτερικές έντάσεις στα Βαλκάνια περιορίζαν τίς διαθέσιμότητες ενῶ έδιναν στήν Κατοχή ουσιαστική στρατιωτική παρέμβαση.

Η τεχνική αυτή προϋπόθεση ίσχυε μέ τόν τρόπο της στα 1943-1944 όταν αναπτύχθηκε στή στρατιωτική του μορφή τό αντάρτικο στήν Ελλάδα. Ο γερμανικός στρατός τότε είχε καλύψει σέ μεγάλο βαθμό τά εκπορευόμενα από τήν διαστική κατασκευή του κενά, είχε όμως υπέρμετρα εξαπλωθεί και υποβάθμιζε διαρκώς

τήν ποιότητά του για να καλύψει τά κενά. Στά 1944, στην κατεχόμενη Ελλάδα, δίπλα στις «ειδικές» μονάδες του στρατού (τήν 4η Τεθωρακισμένη Μεραρχία της Αστυνομίας των Ές Ές) δρούσαν μονάδες Τατάρων ή Μαροκινών ή Πολωνών ή άλλων έθελοντών, σχηματισμοί «καταδίκων» (μονάδες 999), Ιταλοί έθελοντές σε μεγάλους αριθμούς καθώς και τά κωμικοτραγικά ως προς τή στρατιωτική τους αποτελεσματικότητα Τάγματα Ασφαλείας των Ελλήνων έθελοντών. Δέν αποτελούσαν επαρκές φόβητρο για ένα στρατό λαϊκού πολέμου όλα αυτά.

Η άλλη τεχνική και πολιτική ταυτόχρονα παράμετρος ήταν ή ολοκληρωτική μορφή του πολέμου. Η προσαρμογή δηλαδή όλων των λειτουργιών της κοινωνίας στην έξυπνέρευση μαζικών στρατιωτικών μηχανισμών, κατέστησε στην ουσία κάθε πτυχή της κοινωνικής και παραγωγικής ζωής, «στόχο». Μέ περισσότερα από τά δύο τρίτα των εξήντα (ίσως) εκατομμυρίων θυμάτων του πολέμου να είναι «άμαχοι», ή τελευταία λέξη έχασε τό νόμά της. Οι άνθρωποι ήσαν αναλώσιμοι στην «είρηνική» τους έκδοχή και δέν κόστιζε τίποτε περισσότερο –σε όρους ασφαλείας– τό να αλλάξουν αυτή την έκδοχή μέ μία άλλη περισσότερο μαχητική.

Η ίδια ή θεωρία και πολιτική του Τρίτου Ράιχ προκαλούσε πρόσθετες εντάσεις εκμεταλλεύσιμες από την ένοπλη Αντίσταση. Η φυλετική ιεράρχηση των λαών της Ευρώπης ήταν μία από αυτές καθώς δημιουργούσε έχθρους μέ μεγαλύτερη ταχύτητα απ' ό,τι τό σύστημα μπορούσε να παράγει δεσμοφύλακες. Τό πιο σοβαρό όμως ήταν οι οικονομικές παράμετροι αυτής της πολιτικής – μιάς πολιτικής που υπέκρυπτε πίσω από την δεισιδαιμονία, τόν ρατσισμό, την επιθετικότητα και τό μίσος, σαφέστατους οικονομικούς στόχους. Η πολιτική της κατάκτησης περιλάμβανε πρακτικές αληθινής λεηλασίας των κατακτημένων χωρών, ειδικά των «κατώτερων» φυλετικά. Η λεηλασία δέν ήταν μονοσήμαντη, δέν συνίστατο απλώς και μόνο στην αφαίρεση κεφαλαιουχικών ή άλλων αγαθών από τούς κατακτημένους, αλλά διαρθρωνόταν σε ένα σύστημα έξοντωτικής εκμετάλλευσης. Οι άξονες της τελευταίας ήταν ή εκμηδένιση του κόστους της εργασίας και ή απαξίωση της εγχώριας παραγωγής: δύο στοιχεία καιρίας σημασίας για την κατανόηση του πώς δημιουργήθηκε ή ένοπλη αντίσταση στην Ευρώπη γενικά και στην Ελλάδα ειδικότερα.

Κάτω από τό καθεστώς της Κατοχής πάρα πολλοί άνθρωποι έχαναν τό βασικό για την κοινωνική τους ένταξη διαβατήριο, την άμοιδή της εργασίας τους, του μόχθου τους ενώ, ταυτόχρονα, έβλεπαν να απαξιώνονται τά ιδιωτικά και δημόσια περιουσιακά τους στοιχεία. Αν και ή διαδικασία μπορεί να αποτυπωθεί σε αριθμούς, δέν είμαστε πλέον στο πεδίο των τεχνικών προϋποθέσεων αλλά σε εκείνο της πολιτικής και της κοινωνίας.

Για να κατανοήσουμε αυτό που συνέβη, έπιστρέφοντας στην ελληνική περίπτωση, άς σταθούμε σε αυτό: μέ την ολοκλήρωση από την Ελληνική Πολιτεία (των

δωσιλογικών κυβερνήσεων δηλαδή) του νομοθετικού όπλοστασίου της Κατοχής, την άνοιξη του 1942, μέ αντικείμενο τή γεωργική παραγωγή, ό συνδυασμός δεκάτης, παρακρατήματος και υποχρεωτικής συγκέντρωσης μέ βάση τις αυθαίρετα και διοικητικά καθορισμένες τιμές, όδηγούσε στην απόσπαση, την απομύζηση –τήν φορολόγηση, αν προτιμάτε– χωρίς κανένα άντάλλαγμα, μέ τούς μετριότερους ύπολογισμούς του ενός τρίτου της άγροτικής παραγωγής. Την ίδια περίπου εποχή οι όροι άμοιδής της μισθωτής εργασίας άρχισαν να μοιάζουν επικίνδυνα μέ τούς αντίστοιχους της «υποχρεωτικής άγγαρείας». Δέν χρειάζονται ίσως περισσότερες εξηγήσεις για τίς αιτίες της άγροτικής πτώσιστα, αλλά και άστικής δευτερευόντως, εξέγερσης της άνοιξης του 1943 που, μεταξύ άλλων, όδηγησε στην γιγάντωση του ΕΑΜ και τή συγκρότηση του άντάρτικου στρατού, του ΕΛΑΣ.

Νά προσθέσουμε στά παραπάνω την οργανωτική πρόταση και δεξιότητα των κομμουνιστών –και όχι μόνο– και την πολεμική εμπειρία των πρώην μαχητών της Άλβανίας αλλά και των τοπικών ήγετών τους: όλων εκείνων των δασκάλων και των μελών των επαρχιακών έλιτ – εν πολλοίς των εφέδρων άνθυπολογικών της Άλβανίας δηλαδή.

Τό μέγεθος των λαϊκών στρατών της Αντίστασης ήταν συνάρτηση ενός εύθραυστου μαθηματικού τύπου – εύθραυστου μέ την έννοια της διαρκούς μεταβλητότητας των παραμέτρων του. Πολύ απλά, ένας άντάρτικος στρατός έπρεπε να απορροφά από την κοινωνία μέσα από την όποια προερχόταν τέτοιο ποσοστό παραγωγικού πλεονάσματος που να είναι μικρότερο –έστω και λίγο– από τό αντίστοιχο ποσοστό της άφαιμαξης που τό κατοχικό καθεστώς και οι κατακτητές έπέβαλαν στους άγρότες.

Κάτω από αυτή τή σκοπιά, ή γερμανική τακτική της πυρπόλησης χωριών και κεφαλαιουχικών αγαθών (άποθηκών, εργαλείων, άροτριώντων ζώων κ.λπ.) είχε άποτελεσματικότητα. Συρρικνώνοντας τό παραγωγικό πλεόνασμα και τά αποθέματα μιάς περιοχής περιόριζαν τή δυνατότητά της να στηρίξει λαϊκό στρατό και υποχρέωναν τόν τελευταίο είτε να γίνει δυσάρεστος στην κοινωνική του βάση άποσπώντας περισσότερα απ' όσα ή τελευταία ήταν διατεθειμένη να του προσφέρει, είτε να γίνει εύάλωτος, μεταφέροντας τή δραστηριότητά του – μέ στόχο την άπόκτηση πρόσθετων πόρων να αναγκαστεί να εξαπλωθεί σε στρατηγικά δυσμενείς γι' αυτόν περιοχές (στά πεδινά). Η «μάχη της σοδειάς», τό καλοκαίρι του 1944, γινόταν π.χ. στα προάστια της Λάρισας όπου τά άρματα της 4ης Τεθωρακισμένης Μεραρχίας της Αστυνομίας των Ές Ές ήταν σαφώς πιο επικίνδυνα απ' ό,τι στα όρεινά των Χασίων, του Όλύμπου ή του Κόζιακα.

Για τό λόγο αυτό τά μεγέθη των λαϊκών στρατών είχαν μεταβαλλόμενο άνώτατο όριο, αυξομειούμενο σύμ-

φωνα μέ τίς ειδικές περιστάσεις. Ο ΕΛΑΣ, ό όποίος έφθασε σέ μία αιχμή ίσως 40.000 μαχητών μετά τόν άφοπλισμό τών ιταλικών στρατιωτικών σχηματισμών τόν Σεπτέμβριο τού 1943, περιορίστηκε σέ 30.000 περίπου μαχητές τήν άνοιξη τού 1944 (καί ώς άποτέλεσμα τών γερμανικών έπιχειρήσεων τού χειμώνα) καί καθηλώθηκε στίς 35.000 ώς 40.000 ώς τήν άπελευθέρωση γιά νά φτάσει τό μέγιστο τής δύναμής του στά τέλη τού 1944 (στήν περίοδο τής «ΕΑΜοκρατίας») μέ 50.000 ίσως μαχητές. Κάτι άνάλογο μποροϋμε νά παρατηρήσουμε στά γειτονικά κράτη, στήν Ιταλία, γιά παράδειγμα, όπου οι 130.000 ώς 150.000 άντάρτες τού χειμώνα 1943-1944 (τροφοδοτημένοι από τή διάλυση τού ιταλικού φασιστικού στρατού) συρρικνώθηκαν σέ 70.000 τό 1944-1945.

Στήν ιστοριογραφία τού Β' παγκοσμίου πολέμου ή πίο έπιτυχημένη στρατιωτική έπιχείρηση τών λαϊκών στρατών τής Αντίστασης θεωρείται —μáλλον áδικα— ή καθήλωση τής μεραρχίας «Das Reich» στήν κίνησή της πρós τό μέτωπο τής Νορμανδίας στά 1944. Τί θά πεί όμως άποτελεσματικότητα;

Δέν είμαστε σέ θέση νά προσδιορίσουμε μέ ακρίβεια τό πόσοι από τούς 14.500 τάφους Γερμανών στρατιωτών πού θρίσκονται —ή πού θρήθηκαν— στήν Ελλάδα όφείλονται στή δράση τής ένοπλης Αντίστασης. Μποροϋμε όμως μέ σχετική αξιοπιστία στίς εκτιμήσεις μας νά κάνουμε συγκρίσεις καί ύπολογισμούς. Γνωρίζουμε ότι οι νεκροί Γερμανοί στήν σύντομη έκστρατεία στήν Ελλάδα τόν Άπρίλιο τού 1941 ήσαν 1.100, οι άπώλειες στή μάχη τής Κρήτης ήσαν 4.000 σχεδόν, οι άπώλειες στίς δευτερεύουσες έπιχειρήσεις (Δωδεκάνησα, Ιόνια τό 1943 κ.λπ.) καί τούς βομβαρδισμούς δέν ήσαν περισσότεροι από 1.000 νεκρούς. Η διαφορά πού προκύπτει, περισσότεροι από 8.000 νεκροί πρέπει μάλλον νά μοιραστεί μεταξύ τών θανόντων από άσθένεια ή από μετατραυματικές έπιπλοκές στά έλληνικά νοσοκομεία (τραυματίες τού μετώπου τής Άφρικής) καί τών νεκρών πού προκάλεσε ή ένοπλη Αντίσταση. Δέν θά ήταν λοιπόν έξωπραγματικό νά ύπολογίσουμε πώς ή ένοπλη Αντίσταση προκάλεσε στόν γερμανικό στρατό άπώλειες περίπου τεσσάρων χιλιάδων νεκρών, χωρίς φυσικά σέ αυτούς νά ύπολογίζονται οι τραυματίες, οι Ιταλοί καί οι συνεργάτες τών Ταγμάτων Άσφαλείας.

Άπέναντι στά ιταλικά στρατεύματα —του 1943 όμως, όταν ή μαχητική άξία τών ιταλικών μονάδων β' σειράς θρισκόταν στό χειρότερο σημείο της— ή «φονικότητα» τού ΕΛΑΣ (καί τού ΕΔΕΣ) ήταν άντίστοιχη, άν όχι άνώτερη εκείνης τού έπίσημου έλληνικού στρατού στήν Άλβανία.

Άπέναντι στους Γερμανούς τά πράγματα ήσαν πίο σύνθετα. Ο ΕΛΑΣ, μέ μέγιστη παρατακτή δύναμη πού ποτέ δέν ξεπέρασε τούς 40.000 μαχητές, προκάλεσε στή Βέρμαχτ σαφώς μεγαλύτερες άπώλειες άπ' ό,τι οι

50.000 στρατιώτες τού Βρετανικού Έκστρατευτικού Σώματος (ΒΕΣ) καί οι 80.000 Έλληνες στρατιώτες τού τακτικού στρατού (ΤΣΑΜ σύν 12η καί 20ή Μεραρχίες, σύν όχυρά) προκάλεσαν σέ αυτήν τόν Άπρίλιο τού 1941.

Χονδρικά —λέω χονδρικά, γιατί ένώ ή πρόσφατη άκαδημαϊκή άνοησία έχει συρρικνώσει τήν έπιστήμη τής ιστορίας γιά τήν περίοδο στήν καταμέτρηση νεκρών, ή τελευταία άποβλέπει μάλλον στήν επανέκδοση τών άποφάσεων τών μεταπολεμικών στρατοδικείων επί τό άύστηρότερον παρά στό νά καταλάβουμε τό τί έγινε— ό ΕΛΑΣ έφερε τή σχέση άπάλειών στήν άναμέτρηση τών δυνάμεων τού Άξονα στήν Ελλάδα από τό ταπεινό 1 πρós 10 πού ήταν στόν πόλεμο στή χερσαία Ελλάδα, τόν Άπρίλιο τού 1941, στό άκρως ίκανοποιητικό ένα πρós δύο. Πολύ καλή έπίδοση γιά ένα στρατό πού ήταν ύποχρεωμένος σέ άυστηρή πειθαρχία πυρών καί πού ξεκινούσε τίς έπιχειρήσεις του μέ 0,1 ή 0,2 μονάδες πυρός [μονάδα πυρός είναι ή άναγκαία ποσότητα πυρομαχικών πού πρέπει νά διαθέτει μία στρατιωτική μονάδα γιά νά διεξαγάγει έπιχείρηση διάρκειας μιάς ήμέρας]. Καθώς ή λογική άπαγόρευε τέτοιες ένέργειες, οι διοικητές πρόσθεταν στίς διαταγές τους —ώς τρόπο έξορκισμού τής πραγματικότητας— τό περιήρημα «έφοδιασμός από τόν έχθρό»!

Έπιπλέον, καθώς οι νεκροί τού ΕΛΑΣ ύπολογίζονται κατά προσέγγιση σέ τέσσερεις μέ πέντε χιλιάδες νεκρούς, ή σχέση «φονικότητας» τού ΕΛΑΣ σέ σχέση μέ τούς άντιπάλους του Γερμανούς μπορεί νά άναχθεί σέ 1 πρós 1,1 ή 1 πρós 1,2 χωρίς σέ αυτόν τόν ύπολογισμό νά συμπεριλαμβάνονται οι Ιταλοί καί τά Τάγματα Άσφαλείας. Νά θυμίσουμε ότι από τόν Ιούνιο ώς τόν Δεκέμβριο τού 1944 ή σχέση «φονικότητας» μεταξύ τών δυτικών συμμάχων καί τού γερμανικού στρατού στό μέτωπο τής Γαλλίας ήταν 1 πρós 1,5 υπέρ τών Γερμανών (Overy), παρά τήν άεροπορική ύπεροπλία καί τήν ύπεροχή μέσων τών πρώτων. Όταν τά βρετανικά έπιτελεία εκτιμούσαν από τό καλοκαίρι τού 1944 ότι χρειάζονταν 80.000 βρετανικού στρατού γιά νά διώξουν τόν ΕΛΑΣ από τίς πόλεις καί τούς βασικούς συγκοινωνιακούς άξονες τής Ελλάδας, μάλλον γνώριζαν μέ τί είχαν νά κάνουν.

Δέν ήταν όμως ή φθορά πού προκαλούσε στίς ένοπλες δυνάμεις τού κατακτητή καί τών συνεργατών του τό βασικό κριτήριο γιά τή στρατιωτική καί πολιτική σημασία τής ένοπλης Αντίστασης. Κανείς δέν θά είχε τήν άπαιτήση νά νικήσει —έστω καί στό δικό του πεδίο μάχης— ό φτωχός ΕΛΑΣ τόν στρατό μιάς μητροπολιτικής δύναμης πού έσερνε πίσω της όλο τό οικονομικό δυναμικό τής ευρωπαϊκής ήπειρου. Οι πόλεμοι είναι σύνθετες καταστάσεις καί όχι παιχνίδια μέ στρατιωτάκια, όπως θέλουν νά τούς παρουσιάζουν τά ποικίλα πολεμοχαρή περιοδικά πού κοσμοϋν τά περίπτειρα τής χώρας μας.

Η τεχνική έκθεση θριάμβου, γιά παράδειγμα, τού

φόν Στρόπ, τό 1943 στήν καταστροφή τοῦ Γκέτο τῆς Βαρσοβίας, πού ἐπιχειροῦσε νά ἀποτυπώσει μέ καθαρά στρατιωτικούς ὄρους τό πῶς «ἐξαφανίστηκε» τό Γκέτο (ὁ τίτλος τῆς ἐκθεσης ἦταν: «Τό Γκέτο τῆς Βαρσοβίας δέν ὑπάρχει πιά!») ἐπιμένοντας βλακωδῶς στή στρατιωτική ὑπεροχή τῶν Ἀρειῶν ἀπέναντι στούς «παρηκμασμένους» Ἑβραίους ἀντιπάλους τους, ἀναδείκνυε καί ἀναδεικνύει ἀκόμα τήν πολιτική, τήν ἠθική ἀνωτερότητα τῶν ἐξεγεργμένων Ἑβραίων. (Παρεπιμπτόντως, ὁ φόν Στρόπ ὑπῆρξε γιά ἓνα διάστημα δάσκαλος καί ὄργανωτής τῶν «δικῶν μας» Ταγμάτων Ἀσφαλείας).

Γιά νά τό πούμε ἀλλιῶς: Ὁ θρίαμβος τοῦ Ἄξονα, ὁ θρίαμβος τοῦ ναζισμοῦ θά μπορούσε νά στηριχθεῖ μόνο στήν εὐρυθμική καί ἀποτελεσματική λειτουργία τοῦ σχήματος τῆς Νέας Εὐρώπης. Δέν ἐπρόκειτο γιά μία προαναγγελμένη ἀποτυχία. Σέ πολλές χῶρες οἱ ναζί προσεταιρίστηκαν κοινωνικές ομάδες, πρόσωπα, πολιτικές καί οικονομικές ἐλίτ, στή βάση τῆς ὀλόπλευρης κοινωνικῆς ἀδικίας πού δημιουργοῦσαν παντοῦ οἱ κανόνες τῆς κατάκτησης.

Ἀκριβῶς ἡ Ἀντίσταση, ἡ ἐνοπλή, ἡ δυναμική εἰδικά Ἀντίσταση, μέ τό μέγεθος τῶν ὀργανωτικῶν της ἐπιτυχιῶν καί μέ τήν ἀπρόσμενη ἰκανότητά της νά ἀναπτύσσεται μέσα στό ἴδιο τό σῶμα τῆς ναζιστικῆς πραγματικότητας, σώριασε σέ εἰρήνη τῆς πρωτοβουλίας τοῦ ναζισμοῦ. Οἱ ἰθύνοντες τοῦ ναζισμοῦ τό παρατήρησαν πρώτοι. Σύμφωνα μέ μία ἐνδιαφέρουσα παρατήρηση τοῦ Μπράουνινγκ, πού δέν ἔχει προσεχθεῖ ὅσο θά ἔπρεπε, ἡ ἀνησυχία, ὁ πανικός πού προκάλεσαν στήν πολιτική ἡγεσία τοῦ Ράϊχ οἱ πρῶτες ἐνδείξεις ἀντίστασης ἀπό τήν πλευρά ἀμάχων τό καλοκαίρι τοῦ 1941 στήν προέλαση τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ (Μάιος στήν Κρήτη, Ἰούλιος στή Σερβία καί τά Βαλκάνια –πβ. ὡς ὑποπερίπτωση τήν ἐξέγερση τῆς Δράμας– ἀπό τόν Ἰούνιο στό ἀνατολικό μέτωπο κ.λπ.). Ὁ Μπράουνινγκ συνδέει ἄμεσα αὐτήν τήν ἀνησυχία μέ τή ριζοσπαστικοποίηση τῆς γερμανικῆς κατοχικῆς πολιτικῆς ὡς τόν πλήρη ἐκδραστηριοποίηση τοῦ πολέμου καί τήν υἱοθέτηση τῆς «Τελικῆς Λύσης» τόν ἀμέσως ἐπόμενο χειμῶνα.

Ἐξήντα χρόνια μετά οἱ εὐρωπαϊκές χῶρες –ἐκτός ὀλίγων στίς ἀκτές τῆς Βαλτικῆς– ἐξακολουθοῦν, στίς «σχολικές» ἐκδοχές τῆς ἱστορίας τους, νά ὑπερτονίζουν καί νά «μεγαλοποιοῦν» ἔξω ἀπό κάθε λογική τίς ἐπιδόσεις τῆς δικῆς τους Ἀντίστασης ἐναντία στό ναζισμό καί τόν φόρο αἵματος πού πλήρωσαν γι' αὐτό. Αὐτό συμβαίνει καί σέ χῶρες ὅπου λαίκοι καί «μυστικοί» στρατοί πρακτικά δέν ὑπῆρξαν (Ὁλλανδία;). Διά τῆς μεθόδου αὐτῆς ἐξορκίζουν τόν ἐκτεταμένο δωσιολογισμό καί τή συνεργασία πού ἄνθισαν σέ αὐτές (π.χ. Βέλγοι, Ὁλλανδοί, Δανοί κ.λπ. ἐθελοντές στό ἀνατολικό μέτωπο κ.λπ.) στή διάρκεια τοῦ πολέμου καί ἐγγράφονται στή μεταπολεμική νομιμότητα πού ἦταν, εἶναι καί θά εἶναι –ὅσο κρατᾶ ὁ κόσμος μας– ἀντιφασιστική.

Στήν Ἑλλάδα αὐτό τό τόσο πολιτικά ἐπιθυμητό δέν χρειάζεται νά τό ἐφεύρουμε ἢ νά τό φανταστοῦμε. Τό εἶχαμε!

Γιώργος Γραμματικάκης Η ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΦΩΤΟΣ

«Γεννήθηκα πριν από αιώνες αιώνων, σε έναν Χώρο όπου δεν υπήρχε χώρος, και σε έναν Χρόνο όπου δεν υπήρχε χρόνος. Με έναν περιεργό ωστόσο τρόπο, αισθάνομαι ότι προϋπήρχα της γενεσέως μου. Κι ενώ από τότε όλα έχουν αλλάξει, εγώ αισθάνομαι ότι τίποτε δεν αλλάζει. Η παρουσία μου μετρά το αιώνιο. Δεν αξίζει άλλωστε να συζητά κανείς για πράγματα –την γένεσή μου και την γένεση του Κόσμου– που προκαλοῦσαν ἀνεκαθεν διαμάχες».

Με αυτά τα λόγια αρχίζει την αυτοβιογραφία του το αρχέγονο Φως, που η ανακάλυψή του το 1965 υπῆρξε ἀπό τις σημαντικότερες στην ιστορία της κοσμολογίας. Πριν δώσει τον λόγο στο ἴδιο το φως, ο γνωστός συγγραφέας τῆς *Κόμης τῆς Βερενίκης* καί των *Κοσμολογημάτων* παρουσιάζει τους θαυμαστούς τρόπους που, μέσω του φωτός, ἡ επιστήμη οδηγήθηκε στις πιο σπουδαίες κατακτήσεις της: τήν θεωρία τῆς σχετικότητας, τήν κβαντική συμπεριφορά του μικροκόσμου, τις σύγχρονες ἀπόψεις γιά τήν γένεση καί τήν εξέλιξη του Σύμπαντος. Δέν παραλείπει ἀκόμη νά υπογραμμίσει τήν σημασία του φωτός γιά τήν ἴδια τήν ζωή ἀλλά καί τήν Τέχνη, ἐνῶ ἀναφέρεται καί στις φιλοσοφικές ἢ θρησκευτικές ἀντιλήψεις που συνοδεῦουν τό φως ἀπό τους ἀρχαίους χρόνους. Βιβλίο εὐληπτο καί πολυσήμαντο, ἡ *Αυτοβιογραφία του φωτός* περιγράφει μέ ἀπλά λόγια τήν συναρπαστική περιπέτεια τῆς σύγχρονης επιστήμης, καί ἀπλῶς ζητά ἀπό τόν ἀναγνώστη νά διαβαστεῖ «πρῶτα μέ τόν νου καί, ὕστερα ἢ παράλληλα, μέ τήν ψυχή».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

ΛΟΥΚΑΤΣ ΚΑΙ ΑΛΤΟΥΣΕΡ

του Μιχάλη Σκομβούλη

Ημέριμνα του Λούκατς για τη σύνδεση Χέγκελ και Μάρξ, τόσο στο *Ιστορία και Ταξική Συνείδηση* (1923), όσο και στον *Νεαρό Χέγκελ* (1948), εκτός του ότι περίπου ιδρύει την έννοια του «δυτικού μαρξισμού» και δίνει έναν συγκεκριμένο ερμηνευτικό τόνο, αποτέλεσε και αντικείμενο έντονων κριτικών. Είναι γνωστή η πολιτική κριτική που άσκησε ο δογματικός μαρξισμός στην *Ιστορία και Ταξική Συνείδηση* ως «ιδεαλιστική», λόγω της πρωταρχικής σημασίας που αποδίδει στη συνείδηση. Όμως σε θεωρητικό επίπεδο περισσότερο αξίες λόγου θά μπορούσαν να θεωρηθούν οι αντιρρήσεις που έχει για μία τέτοια έρμηνεία του Μάρξ το ρεύμα του μαρξισμού που προσδιορίζεται ως αντιεγγελιανό και κυρίως ο Λουί Άλτουσερ.

Σκοπός του Άλτουσερ είναι να διαμορφώσει μία στρατηγική για τον τρόπο ανάγνωσης των κειμένων του Μάρξ, που επεκτείνεται σε μία νέα θεωρία ως προς την αναζήτηση και τη συγκρότηση της μαρξικής θεωρίας. Μέρος αυτής της στρατηγικής είναι η συστηματική αντιπαράθεση τόσο με τον ανθρωπισμό, ως μέθοδο που χρησιμοποιεί ο ίδιος ο Μάρξ στα νεανικά του κείμενα,¹ όσο κυρίως η αντιπαράθεση με τις ανθρωπιστικές ερμηνείες του μαρξισμού, λόγω των παραγωγιστικών (οικονομιστικών) και ιστορικιστικών τους συνεπειών. Η αντιπαράθεση με τον ανθρωπισμό συμβαδίζει λοιπόν με τον αντιοικονομιστικό και τον αντιιστορικισμό. Βέβαια η αντιπαράθεση αυτή του Άλτουσερ με τον ανθρωπισμό είναι πολλαπλώς παρεξηγημένη, συνήθως δέχεται κριτικές στο πολιτικοϊδεολογικό επίπεδο και δεν κατανοείται ως μία μεθοδολογική άφετηρία.² Η άποψη του Άλτουσερ έχει να κάνει με τη θεώρηση των κοινωνικών σχηματισμών ως δομικών διαρθρώσεων εντός των οποίων τὰ υποκείμενα δεν έχουν περιθώρια αυτόνομης δράσης, αλλά εντάσσονται σ' ένα πλέγμα σχέσεων και ουσιαστικά πληρούν τις θέσεις που τους μοιράζει η δομή.³ Ως εκ τούτου μία τέτοια προσέγγιση είναι, εκ των πραγμάτων, αντίθετη με μία θεωρία αυτόνομης του δημιουργήματος από τον δημιουργό του, όπως απαιτεί η εγγελιανή προέλευσης θεωρία της *πραγματοποίησης* του Λούκατς. Μία τέτοια άποψη θά επέστρεφε ουσιαστικά στον νεαρό Μάρξ και την ανθρωπιστική θεωρία του Φόνεμπαχ. Στην κοι-

νωνική ανάλυση δεν μπορεί να γίνει λόγος για τό προλεταριάτο ως δημιουργό της κοινωνίας. Αντιθέτως μπορούμε να αναφερθούμε μόνο σε απόκριση της πραγματικότητας από την *ιδεολογία* που παράγει ο κοινωνικός σχηματισμός ως συστηματική μορφή παραγνώρισης. Δεν υπάρχουν δημιουργικά υποκείμενα που αποκρύπτουν από τον έαυτό τους, μέσω της *πραγματοποίησης*, την ελευθερία τους και χρειάζεται να τη *συνειδητοποιήσουν*, αλλά η υποκειμενικοποίηση είναι αποτέλεσμα της παραγωγής υποκειμενικότητας από τους ιδεολογικούς μηχανισμούς.⁴

Η ευρύτερη κατανόηση της αντίθεσης αυτής του Άλτουσερ σε μία έννοια απελευθερωτικού, ιστορικού υποκειμένου προϋποθέτει τη διερεύνηση της γνωσιοθεωρητικής αντίθεσής του σ' ό,τι ονομάζει «εγγελιανό ιστορικισμό», ως κομβικό σημείο για τό πρόγραμμα που θέτει προς μία επιστημολογική ανάγνωση του Μάρξ. Για τον εγγελιανό μαρξισμό τό χαρακτηριστικό στοιχείο της μεθόδου του Μάρξ είναι η οικειοποίηση της ιστορικής διαλεκτικής εντός της οποίας εμβαπτίζει τις έννοιες της κλασικής πολιτικής οικονομίας και, ως εκ τούτου, διαλύει την (πραγματοποιημένη) απολυτότητά τους.⁵ Κατά συνέπεια η γνώση ταυτίζεται με τη ροή της Ιστορίας όπως απαιτεί η λουκατιανή θεώρηση της ιστορικότητας του προλεταριάτου ως διαδικασία αυτόγνωσias του έαυτού του, ως δημιουργού της ιστορικής ολότητας, ως προνομιακού ιστορικού υποκειμένου.⁶ Αντιθέτως, η άλτουσεριανή προσέγγιση αρνείται ριζικά αυτό το είδος την ταύτιση της γνωστικής διαδικασίας με την ιστορική έμπειρία και διαπιστώνει την ιδιατερότητα της μαρξικής μεθόδου στο συνεπή διαχωρισμό έμπειρικού και γνωστικού αντικείμενου. Ο Άλτουσερ θά αντιπαρατεθεί στην ιστορικιστική αντίληψη διαφοροποίησης από την πολιτική οικονομία, ότι δηλαδή ο Μάρξ ιστορικοποίησε εγγελιανά τις κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας (305-306).⁷ Σε μία τέτοια περίπτωση θά είχαμε απλώς επικόλληση της εγγελιανής μεθόδου σ' ένα προκαθορισμένο αντικείμενο (334). Για να θεμελιώσει αυτή τη διαφορά ο Άλτουσερ προχωράει σε μία ένδελεχή ανάλυση της διαφοράς της εγγελιανής αντίληψης του ιστορικού χρόνου (306-310) από τη μαρξική (311-317): Στόν Χέγκελ έχουμε μία όμοιογενή αντίληψη του ιστορικού χρόνου ως ένα συνεχές

ἐκδήλωσης τῆς ἰδέας, ὡς μιᾶς κοινῆς οὐσίας –τό Πνεῦμα τοῦ Λαοῦ στή φιλοσοφία τῆς ἱστορίας– πού διαχέεται καί αἰματοδοτεῖ τό σύνολο τῶν μερῶν τῆς ἱστορικῆς ὁλότητας.⁸ Θά μπορούσαμε σ' αὐτό τό σύνολο νά ἐφαρμόσουμε ἕνα εἶδος *τομῆς οὐσίας*, ὅπου ἂν, κατά κάποιον τρόπο, εἶχαμε τή δυνατότητα νά κάνουμε μιά τομή σ' ἕνα μέρος ἐνός κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ, θά μπορούσαμε νά δοῦμε σ' αὐτό τή συνολική εἰκόνα τῶν στοιχείων τῆς κοινωνίας στό ἱστορικό παρόν. Τό παρόν συμπυκνώνει κάθε φορά τό ὅλον πού βρῆσκαται, ὅπως εἶπαμε, σέ μιά συνεχῆ ροή. Τά χαρακτηριστικά λοιπόν τοῦ ἐγγελιανοῦ χρόνου εἶναι ἡ συνέχεια καί ἡ συγχρονικότητα.

Ἡ ἔννοια τῆς μαρξικῆς ὁλότητας εἶναι ριζικά διαφορετική. «Πρόκειται γιά ἕνα ὅλον τοῦ ὁποίου ἡ ἐνότητα δέν εἶναι ἡ ἐκφραστική ἢ πνευματική ὁλότητα τοῦ ὅλου στόν Λάμπνιτς καί στόν Χέγκελ, ἀλλά συνίσταται σ' ἕναν ὀρισμένο τύπο συνθετότητας, στήν ἐνότητα ἐνός *δομημένου ὅλου*, πού ἐμπεριέχει ὅ,τι μπορούμε νά ὀνομάσουμε χωριστά “σχετικά αυτόνομα” ἐπίπεδα ἢ βαθμίδες πού συνυπάρχουν στή σύνθετη δομική ἐνότητα, συναρθρούμενα μεταξύ τους σύμφωνα μέ τούς τρόπους πού ἐπιβάλλουν οἱ ἰδιαιτέροι καθορισμοί, οἱ ὁποῖοι σέ τελική ἀνάληψη προσδιορίζονται ἀπό τό ἐπίπεδο ἢ τή βαθμίδα τῆς οἰκονομίας» (312). Ἡ ἀντίληψη τοῦ μαρξικοῦ ὅλου ὡς ἱεραρχημένου παραπέμπει καί σέ μιά ἀντίστοιχη ἔννοια χρονικότητας ὡς διαφοροποιημένης, μή συνεχοῦς. Ἡ συνύπαρξη διαφορετικῶν ἐπιπέδων, σέ μιά δομή χωρίς κέντρο (314), ὁδηγεῖ καί σέ ἀντίστοιχη συνύπαρξη διαφορετικῶν χρονικοτήτων. Μιά σειρά ἀπό ἔννοιες ἐρχονται γιά νά ὑπογραμμίσουν αὐτή τή μή γραμμικότητα τοῦ χρόνου, ἀνισομερῆς ἀνάπτυξη, ἐπιδίωξη, καθυστέρηση (323). Ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου, πού ἐντοπίζεται στό *Κεφάλαιο*, εἶναι ριζικά διαφοροποιημένη ἀπό τήν ἐμπειρική ἀντίληψη τοῦ καθημερινοῦ χρόνου καί παραπέμπει στόν ἱστορικό χρόνο ὡς τήν ἰδιαιτέρη μορφή ὑπαρξης τῆς κάθε φορά κοινωνικῆς ὁλότητας, ἀνάλογα μέ τόν τρόπο παραγωγῆς (328).

Ὁ Ἄλτουσέρ θά συγκεκριμενοποιήσει τίς θεωρητικές συνέπειες τῆς διαφορᾶς ἐγγελιανῆς καί μαρξικῆς μεθόδου στήν ἀντιπαράθεσή του μέ τόν ἱστορισμό ὡς ἐρμηνευτικῆς γραμμῆς τοῦ μαρξισμοῦ. Ἀναγνωρίζει τούς λόγους γένεσης τῶν ἱστοριστικῶν ἐρμηνειῶν ὡς ἀντιδράσεις στίς μηχανιστικές ἀντιλήψεις τῆς Β' Διεθνούς (344) καί ἀναγνωρίζει ἐπίσης τό αἶτημα τῆς ἐπαναστατικῆς βούλησης πού ὑπάρχει σ' αὐτές τίς τάσεις (374). Βασική ἀφετηρία τῆς ἱστοριστικῆς ἐξήγησης εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ *Κεφαλαίου* ὡς ἀνάπτυξης μιᾶς ἔννοιας (τῆς ἐργασίας), πού δημιουργεῖ τήν ἐγγελιανή ψευδαίσθηση μιᾶς ἀπόλυτης γνώσης. Αὐτή ἡ ἀνάγνωση εἶναι ἡ μήτρα τοῦ ἱστορισμοῦ. Παρότι κάνει περισσότερες συγκεκριμένες ἀναφορές στόν Σάρτρ ὡς πρὸς τήν ἐνοποίηση τῶν πρακτικῶν ἐκ μέρους του στή μεταφυσική

ἔννοια τῆς «πράξης», ἂν συνδυάσουμε τίς παρατηρήσεις του μέ τό συγκεκριμένο σχολιασμό πού κάνει τοῦ ζητήματος τοῦ φετιχισμοῦ τοῦ ἐμπορεύματος σ' ἕνα ὑποκεφάλαιο τῆς μελέτης του «Marx dans ses limites» τά συμπεράσματά του θά μπορούσαν νά θεωρηθοῦν μιά ξεκάθαρη ἀντιπαράθεση μέ τήν ἐρμηνεία τοῦ *Κεφαλαίου* ἀπό τό Λούκατς. Εἶναι σαφές ὅτι ὁ Λούκατς κάνει μιά ἐκτατική-καθολικευτική¹⁰ ἐρμηνεία τοῦ *Κεφαλαίου* θεωρώντας το ὡς ἀνάπτυγμα τῆς ἔννοιας τοῦ φετιχισμοῦ τοῦ ἐμπορεύματος. Πάνω σ' αὐτή τήν ἔννοια στηρίζεται μιά μεταφυσική τῆς ἐργασίας ὡς μετασχηματιστική δύναμη τοῦ κόσμου, ἀπό τήν ὁποία ἐκπορεύεται ἡ θέση γιά τήν ἱστορική θέση καί ἀποστολή τοῦ προλεταριάτου. Ὁ Ἄλτουσέρ τονίζει στό «Sur le fetichisme»¹¹ ὅτι βάση ὄλων αὐτῶν τῶν προσεγγίσεων, πού ἔχουν αὐθορμησιακά καί ἐργατιστικά παρεπόμενα, εἶναι μιά ἀνθρωπιστική θεωρία τῆς ἀλλοτρίωσης πού ξεκινάει ἀπό τόν Χέγκελ.

Ὅμως ἡ ἀπόρριψη τοῦ φετιχισμοῦ εἶναι μιά σταθερά σ' ὅλο τό ἔργο του. Στό *Lire le Capital* τό πρόβλημα τοῦ φετιχισμοῦ χαρακτηρίζεται ὡς κύρια περίπτωση φανέρωσης τῶν ταλαντεύσεων τοῦ Μάρξ μεταξύ ὑποκειμενισμοῦ καί ἀντικειμενισμοῦ, λόγω τῆς ἀναγκαστικῆς ἐκ μέρους του κληρονομιάς τοῦ φιλοσοφικοῦ δίπολου οὐσία/φαινόμενο.¹² Λίγα χρόνια νωρίτερα, στό δοκίμιο «Ἀντίφαση καί ὑπερπροσδιορισμός» ἔχουμε ἐκτεταμένη κριτική στήν ἐγγελιανή ἀντίληψη τῆς ἱστορίας ὡς ἀνάπτυξη μιᾶς ἐνιαίας Ἀντίφασης. Ταυτόχρονα ἐλέγχεται ἡ ἀντίληψη ὅτι τό Κράτος εἶναι ἀπόλυτη πραγμάτωση τῆς Ἰδέας.¹³ Ἐδῶ ἀρχίζει ἡ ἀλτουσεριανή πρόταση: μέ βάση τίς ἀναλύσεις τοῦ Λένιν, τονίζεται ὅτι στόν μαρξισμό ἡ ἀντίφαση χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἔννοια τοῦ «ὑπερπροσδιορισμοῦ», τήν ἐκφραση τῆς δηλαδή σέ μιά σειρά διαφορετικῶν ἀντιφάσεων πού συναρθρώνονται κάθε φορά στήν ἀνάλυση τῆς συγκεκριμένης κατάστασης. Ἡ πρόταση αὐτή συνυπάρχει καί μέ μιά πολεμική ἐναντία σ' ἕνα ὑποκείμενο τῆς πράξης, πού κατά κάποιον τρόπο «χάνει τόν ἑαυτό» μέσω τοῦ φετιχισμοῦ. Ἡ δομή ἐνός κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ δέν δημιουργεῖται ἀπό τά ἄτομα πού ἀλλοτριώνονται, ἀλλά *προϋπάρχει* αὐτῶν καί τροφοδοτεῖ τίς φαντασιακές τους ἀναπαραστάσεις, γιά νά ἀναπαράγεται ὑλικά. Τό μέσο μέ τό ὅποιο διαμορφώνονται οἱ συνειδήσεις δέν εἶναι ὁ φετιχισμός, ἀλλά ἡ ἰδεολογία πού σχηματίζεται ἀπό τούς ἰδεολογικούς μηχανισμούς τοῦ Κράτους.¹⁴

Ἡ κριτική τοῦ Ἄλτουσέρ συνέβαλε ἀποφασιστικά στήν ἀναγνώριση τῶν προβλημάτων στά ὁποῖα ὁδηγεῖ ὁ ἱστορισμός τόσο σέ θεωρητικό ὅσο καί σέ πολιτικό ἐπίπεδο: Κύρια ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς συμβολῆς εἶναι ἡ ἀντίθεση στή μεταφυσική ἀντίληψη μιᾶς ὀρισμένης ἱστορικῆς τελεολογίας, ἡ ἀντιπαράθεση μέ τό βολονταρισμό καί τόν αὐθορμητισμό¹⁵ ὡς νοοτροπίες

πού καταστρέφουν την ανάπτυξη του θεωρητικού εννοιολογικού πλαισίου του μαρξισμού μέσω ενός αναγωγισμού της συνθετότητας του κοινωνικού αντικειμένου, καθώς και ο τονισμός της ανάγκης για τη δημιουργία μιας θεωρίας της ιδεολογίας ως μηχανισμό αναπαραγωγής της παραγωγικής δομής. Ταυτόχρονα οι θέσεις του Άλτουσέρ συνοδεύονται και με μία μεθοδολογική πρόταση ως προς την ανάγνωση των έργων του Μάρξ.

Σέ κάθε περίπτωση όμως δεν θα πρέπει να αγνοήσουμε ότι αρκετά σημεία στην προσέγγιση του Λούκατς έχουν ισχυρά επιχειρήματα και σημαντικό βάθος. Δεν φαίνεται να επαληθεύεται ή άποψη ότι το ύποκεφάλαιο περί φετιχισμού είναι απλώς μία παρέκκλιση του Μάρξ που αφορά την άστική σκέψη, όπως ισχυρίζεται ο Άλτουσέρ. Αντιθέτως, φαίνεται ότι το ζήτημα του φετιχισμού και της πραγματοποίησης (φυσικοποίησης) των κοινωνικών σχέσεων κατέχει καιρία θέση σ' όλη την ανάπτυξη του *Κεφαλαίου*. Για παράδειγμα, εκτός του αποσπάσματος περί φετιχισμού στο κεφάλαιο για τον «γενικό νόμο της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης» του πρώτου τόμου, ο Μάρξ αναφέρει:

«Έτσι ο νόμος της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης, που δόλια τον ανακήρυξαν φυσικό νόμο, εκφράζει στην πραγματικότητα μόνο ότι η φύση της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης αποκλείει κάθε ελάττωση του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας ή κάθε αύξηση της τιμής της εργασίας, που θα μπορούσε να απειλήσει σοβαρά τη διαρκή αναπαραγωγή της σχέσης του κεφαλαίου και την αναπαραγωγή της σέ διαρκώς διευρυνόμενη κλίμακα. Και δεν θα μπορούσαν να είναι διαφορετικά τα πράγματα σ' έναν τρόπο παραγωγής, όπου ο εργάτης υπάρχει για τις ανάγκες αξιοποίησης υπάρχουσων αξιών, αντί, τό ενάντιο, ο υλικός πλούτος να υπάρχει για τις ανάγκες ανάπτυξης του εργάτη. Όπως στή θρησκεία ο άνθρωπος κυριαρχείται από τά δημιουργήματα του κεφαλιού του, έτσι και στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή κυριαρχείται από τό δημιούργημα του χεριού του».¹⁶

Τό γεγονός δέ ότι ο Λούκατς συνδέει άμεσα τίς κορυφαίες εκφράσεις της πραγματοποίησης με τό τοκοφόρο κεφάλαιο,¹⁷ σχετίζει την ανάπτυξη του με τίς αναφορές του Μάρξ στο φετιχισμό στον τρίτο τόμο, και θέτει τό εξαιρετικά σημαντικό ζήτημα της τοποθέτησης του φετιχισμού στο σύνολο του *Κεφαλαίου*.

Δέν θά πρέπει επίσης σ' αυτή την προοπτική νά χαθεί ή σημασία της σύνδεσης του Μάρξ με τό προηγούμενο φιλοσοφικό εννοιολογικό περιβάλλον του και τό ριζοσπαστικό δυναμικό που κληρονομεί απ' αυτό, στοιχεία που στην προοπτική του Λούκατς καθίστανται φανερά. Σ' αυτόν έχουμε μία έντονη αξιοποίηση της διαλεκτικής μεθόδου που είναι όμως συνδεδεμένη άμε-

σα με τό φιλοσοφικό περιβάλλον του γερμανικού ιδεολογικού και κυρίως με τόν Χέγκελ,¹⁸ όντας έτσι όμως αναγκαστικά έξαρτώμενος με μία έντονη τελεολογική αντίληψη που αναζητά ένα ιστορικό ύποκειμένο, και θέτοντας ώστόσο παράλληλα τό αίτημα μιας υλιστικής οικειοποίησης του έργου του Χέγκελ.

Ο Άλτουσέρ θέλει νά επεξεργαστεί μία διαφορετική έννοια διαλεκτικής που νά συμπυκνώνεται στον υπερπροσδιορισμό μιας κοινωνικής στιγμής από τό σύνολο των αντιφάσεων, εξαλείφοντας την ουσιοκρατική έννοια της αντίφασης ή όποια καθορίζει όλα τά επίμειρους επίπεδα χωρίς νά σέβεται την αυτονομία τους. Σ' αυτό τό έγχείρημα θά πρέπει νά υπενθυμίσουμε ότι ο Άλτουσέρ δέν είναι καθόλου απαλλαγμένος από έγελιανές έπιρροές.¹⁹ Η αναλογία που καθιερώνει άνάμεσα στον παραδοσιακό έμπειρισμό και στον όρθολογικό έμπειρισμό, ως άντεστραμμένο είδωλο του πρώτου, ως ίδια δομή έμπειριστικής άφαιρέσης²⁰ είναι κατευθείαν όμολογη με την περιοδολόγηση που κάνει ο ίδιος ο Χέγκελ του προηγούμενου όρθολογισμού ως μία μορφή έμπειρισμού (στον όποιο έντάσσει και τόν Κάντ).²¹ Μόνο που ο Άλτουσέρ τοποθετεί ως κορυφαία έκφραση του όρθολογικού έμπειρισμού τόν ίδιο τό Χέγκελ(!)

Η αναγκαστικά έντονη έπιρροή του Χέγκελ σέ μία μαρξιστική θεωρία, που θέλει νά τόν άρνηθεί, φαίνεται από την ανάγκη του Άλτουσέρ νά διατηρήσει στην άνάλυσή του μία έννοια όλότητας του κοινωνικού σχηματισμού, επικαλούμενος ένοποιητικές εννοιολογήσεις όπως ή «συνάρθρωση» ή ή διατύπωση «σέ τελευταία άνάλυση». Ένώ και ή περιγραφή του έγελιανού όλου που κάνει ως «έκφραστικού» και «άδιαφοροποίητου» είναι ιδιαίτερας συζητήσιμη, άφου ή έννοια της όλότητας που είχε ο Χέγκελ φαίνεται πως είναι άρκετά πιό σύνθετη.²² Τέλος, και ο ίδιος ο Άλτουσέρ είναι αναγκασμένος νά άντιμετωπίσει τό ζήτημα της σύνδεσης του φορέα της γνώσης με την πολιτική τοποθέτησή του και άρα της ταύτισης σέ κάποιο επίπεδο του γνωστικού ύποκειμένου με την ιστορική αντικειμενικότητα, την τοποθέτηση δηλαδή του Ιστορικού Υλισμού ως θεωρίας της εργατικής τάξης, πέραν της άξίωσης έπιστημονικής αντικειμενικότητας.²³ Η σημασία του Λούκατς δρίσκεται στο ότι, αναζωογονώντας τό έγελιανό πλαίσιο της μαρξιστικής διαλεκτικής, πρώτος έθεσε τό γνωσιοθεωρητικό αίτημα για την άνάλυση της άστικής συνειδησιακής δομής ή όποια έχει την τάση νά φυσικοποιεί τό εννοιολογικό πλαίσιο του καπιταλισμού, κάνοντας έτσι και τό πρώτο βήμα για την ανάπτυξη μιας μαρξιστικής θεωρίας της ιδεολογίας. Τά όρια του συνίστανται στο ότι τό προσπάθησε μέσα σ' ένα ιστορικοκρατικό και αναγωγιστικό πλαίσιο που προϋπέθετε την ύπαρξη ενός άπόλυτου (ένιαίου) ύποκειμένου της πράξης, τό όποιο θά πραγμάτωνε την τελεολογία της Ιστορίας. Η κριτική που άσκει ο Άλτουσέρ στις έγελιανές έννοιες είναι σωστή, αν αυτές νοηθούν ως όντολογικές κατηγορίες που προικοδοτούν στον Μάρξ μία ιστορικοκρατική-μεταφυσική αντίληψη για την

κοινωνική «ολότητα» και την πορεία της Ιστορίας. Άν όμως τό έργο του Χέγκελ διαβαστεί γνωσιοθεωρητικά,²⁴ ως μεθοδολογία κατασκευής άνοιχτών έννοιών, τότε άποτελεί τό προνομιακότερο πλαίσιο διατύπωσης μιάς πολυσύνθετης θεωρίας όπως ο μαρξισμός. Αύτή ίσως θά μπορούσε νά είναι μιά ύλιστική οικειοποίηση (μία τρόπον τινά «άντιστροφή») του Χέγκελ σήμερα.

1. Είναι γνωστή ή θέση του Άλτουσέρ για την τοποθέτηση μίας θεμελιακής τομής (couverture épistémologique) τό 1845 μεταξύ των νεανικών και των κειμένων που σηματοδοτούν τό πέρασμα στην περίοδο της έπιστήμης για τόν Μάρξ. Βλ. L. Althusser, *Pour Marx*, Maspero, 1996, σελ. 27.

2. Για την άποσαφήνιση της έννοιας και μία άπάντηση στις έπικρίσεις από τόν ίδιο τόν Άλτουσέρ, *Θέσεις*, Θεμέλιο 1999, σελ. 154-166.

3. L. Althusser et al., *Νά Διαβάσουμε τό Κεφάλαιο*, Έλληνικά Γράμματα, 2003, σελ. 426.

4. Η ύποκειμενικοποίηση (έγκληση) είναι μία από τίς τρεις θεμελιώδεις λειτουργίες της ιδεολογίας (οι άλλες δύο είναι ή φαντασιακή άναπαράσταση της πραγματικότητας και τά ύλικά άποτελέσματα). Βλ. Λ. Άλτουσέρ, *Θέσεις*, ό.π., σελ. 99-112.

5. Βλ. Lukacs, *History and class consciousness*, Merlin Press, 1971, σελ. 180.

6. Για τό προλεταριάτο ως ιδιαίτερο ύποκείμενο-άντικείμενο της Ιστορίας, βλ. Lukacs, ό.π., σελ. 159.

7. Οι παραπομπές έντός παρενθέσεως γίνονται σέ Althusser et al, *Νά διαβάσουμε τό Κεφάλαιο*, Έλληνικά Γράμματα, 2003.

8. «Τούτη ή Πνευματική ολότητα συνιστά μία ούσία, τό Πνεύμα ενός λαού. Σ' αυτόν άνήκουν τά άτομα· κάθε άτομο είναι παιδί του λαού του και ταυτόχρονα, στο βαθμό που τό κράτος του άναπτύσσεται, της εποχής του. Κανείς δέ μένει πίσω από τόν καιρό του και πολύ λιγότερο κανείς δέν τόν ξεπερνά· αυτή ή πνευματική ούσία είναι δική του, ο ίδιος είναι ένας εκπρόσωπος της· απ' αυτή βγαίνει και σ' αυτή βρίσκεται». Γ. Χέγκελ, *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, τόμ. Α, Νεφέλη, 1980, σελ. 68. Η έννοιακή συμπύκνωση έκφράζεται από τόν Χέγκελ ως Zeitgeist.

9. «Sur le fétichisme», σελ. 499-508 σέ «*Marx dans ses limites*» (1978) σέ *Ecrits philosophiques et politique*, τόμ. 1 (1994), STOCK/MICE, σελ. 369-537.

10. Βλ. Γ. Μηλιός, Δ. Δημούλης, Δ. Οικονομάκης, *Η θεωρία του Μάρξ για τόν καπιταλισμό*, Νήσος, 2005, σελ. 139.

11. L. Althusser, ό.π., σελ. 505.

12. L. Althusser, *Νά Διαβάσουμε...*, ό.π., σελ. 443-444.

13. L. Althusser, *Pour Marx*, Maspero, 1996, σελ. 100-102 και 110-111.

14. Άλτουσέρ, *Θέσεις...*, ό.π., σελ. 82-87.

15. Ο «αυθορητισμός» ως πολιτική στάση έχει ως άμεση θεωρητική συνέπεια τόν οικονομισμό, όπως έδειξε ο Λένιν στο *Τί νά κάνουμε;* (Λένιν, *Τί νά κάνουμε;*, Σύγχρονη Έποχή, 2003: κεφ. II και IV). Πράγματι πολλές από

τίς θέσεις του «διαλεκτικού μαρξισμού» τείνουν νά τονίσουν ύπερβολικά τή σημασία της αυτόνομης ανάπτυξης της συνείδησης του εργάτη έντός της παραγωγικής διαδικασίας. Σέ κάθε περίπτωση ή διαλεκτική της σημασίας του οικονομικού και του πολιτικού στοιχείου στο έργο του Λούκατς δέν είναι τόσο εύκολο νά άναχθεί στον οικονομισμό, άς μή ξεχνάμε ότι στο τελευταίο κείμενο στο *Ιστορία και ταξική συνείδηση* επικαλείται τή λενινιστική θεωρία του κόμματος.

16. Κ. Μάρξ, *Τό Κεφάλαιο*, τόμ. Α, Μόρφωση, 1963, σελ. 642.

17. Βλ. G. Lukacs, *History and class consciousness*, Merlin Press, 1971, σελ. 94.

18. Η γλώσσα του Μάρξ «έρωτοτροπεί» μέ την έγελιανή (δηλαδή τόν διευκολύνει στην διατύπωση άφηρημένων και δυναμικών έννοιολογικών άναπτύξεων). Πρόκειται για κάτι που μπορεί νά τό διαπιστώσει κανείς και έκτός του πρώτου μέρους του *Κεφαλαίου*. Στην περιγραφή της εργασιακής διαδικασίας στο πέμπτο Κεφάλαιο «προτσές παραγωγής και προτσές άξιοποίησης βρίσκουμε φράσεις όπως»: «Αυτό που από την πλευρά του εργάτη έμφανίζόταν μέ τή μορφή της άνηρεμίας (Unruhe) έμφανίζεται τώρα από την πλευρά του προϊόντος ως ήρεμότητα ιδιότητα (ruhende Eigenschaft), μέ τή μορφή του Είναι». Μάρξ, *Τό Κεφάλαιο*, ό.π., σελ. 192.

19. Ύπενθυμίζουμε ότι ο Άλτουσέρ είχε κάνει διδακτορικό πάνω στον Χέγκελ.

20. L. Althusser, *Νά Διαβάσουμε...*, ό.π., σελ. 50.

21. Βλ. §60 της έγκυκλοπαιδείας σέ Γ. Χέγκελ, *Έπιστήμη της Λογικής*, Δωδώνη, 1991, σελ. 157-163.

22. Είναι χαρακτηρισικά τά όσα γράφει ο Λούκατς στο *Νεαρό Χέγκελ* για την κριτική του Χέγκελ στην αντίληψη της ολότητας που έχει ο Σέλλινγκ, βλ. G. Lukacs, *The Young Hegel*, Merlin Press, 1975, σελ. 434-438. Ο Σέλλινγκ άπορροφά την πολλαπλότητα της πραγματικότητας στο φορμαλισμό του Άπολύτου. Τόν Χέγκελ αντίθετως δέν τόν ενδιαφέρει ή άκύρωση των μερών, αλλά ή διάσωσή τους έντός του όλου (τό καθένα απ' αυτά συγκροτεί μία ολότητα). Είναι χαρακτηριστικό ότι στην *Φαινομενολογία* ο Χέγκελ όρίζει τή μέθοδο ως τή δόμηση του συνόλου (G. Hegel, *Phénoménologie de l' esprit*, Aubier, 1991, σελ. 57), ή φιλοσοφία χρειάζεται τά αντικείμενα των εμπειρικών έπιστημών, ο ρόλος του άναστοχασμού είναι νά άρθρώνει τίς διαμεσολαθήσεις αυτών των αντικειμένων και νά τά ένοποιεί σέ μία ολότητα.

23. «Οι προλετάριοι που διαβάζουν τό *“Τό Κεφάλαιο”* μπορούν νά τό καταλάβουν καλύτερα απ' όλους τούς ειδικούς άστους, όσο κι άν αυτοί είναι “σοφοί”. Γιατί άραγε; Έπειδή άπλουστάτα *“Τό Κεφάλαιο”* μιλάει για την καπιταλιστική έκμετάλλευση, της οποίας είναι θύματα». Λ. Άλτουσέρ, *Θέσεις*, ό.π., σελ. 51.

24. Άφρητρία μιάς τέτοιας άνάγνωσης θά μπορούσαμε νά βρούμε στο έξαιρετικό κείμενο του Ζάκ Ρανσιέρ, («*Η έννοια της Κριτικής και ή κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*» σέ L. Althusser et al., *Νά Διαβάσουμε τό Κεφάλαιο*, Έλληνικά Γράμματα, 2003, σελ. 99-227), που είχε συμπληρωθεί άρχικά στο Lire le Capital. Μία άνάλογη προσπάθεια πραγματοποιεί τά τελευταία χρόνια στον άγγλόφωνο χώρο ο Chris Arthur, βλ. Arthur, *New Dialectics and Marx's Capital*, Brill, 2002.

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ, ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΔΕΣΜΟΣ

Γιά τό γραπτό τοῦ Ζάκ Λακάν, *Λειτουργία καί πεδίο τῆς ὁμιλίας
καί τῆς γλώσσας στήν ψυχανάλυση*

(εἰσαγωγή: Ζάκ-Άλέν Μιλέρ, μτφρ.: Νάσια Λινάρδου-Μπλανσέ καί Ρεζινάλντ Μπλανσέ,
ἐπίμετρο: Ρεζινάλντ Μπλανσέ, Ἐκκρεμές, Ἀθήνα 2005)*

τοῦ Γιάννη Σταυρακάκη

I.

Ἡ *Λειτουργία καί πεδίο τῆς ὁμιλίας καί τῆς γλώσσας στήν ψυχανάλυση* εἶναι ἓνα κείμενο ἱστορικό. Πρόκειται, χωρίς ὑπερβολή, γιά μιὰ ἀπό τίς ἀφετηρίες τοῦ λακανισμοῦ ὡς αὐτόνομου κλινικοῦ, θεωρητικοῦ καί θεσμικοῦ προτάγματος. Ἀσφαλῶς ὁ Λακάν εἶχε ἀποδείξει τήν ικανότητά του νά συνεισφέρει κατά ἰδιαίτερα πρωτότυπο τρόπο στήν ψυχαναλυτική θεωρία ἤδη ἀπό τήν εἰσήγησή του γιά τό *Στάδιο τοῦ καθρέφτη* (ἡ πρώτη μορφή τῆς ὁποίας χρονολογεῖται ἀπό τό 1936, ἀλλά πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1949), ἀκόμα καί ἀπό τό πρῶμο κείμενό του γιά τά *Οἰκογενειακά συμπλέγματα* (1938). Παρ' ὅλα αὐτά ἡ *Λειτουργία καί πεδίο τῆς ὁμιλίας καί τῆς γλώσσας στήν ψυχανάλυση* συνιστᾷ μιὰ μεγάλη τομή στήν ἐξέλιξη τῆς σκέψης του καί στήν ἴδια τήν ἱστορία τοῦ ἀναλυτικοῦ λόγου.

Ἀναμφίβολα, ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἔργο «ίδρυτικό» τῆς λακανικῆς προσέγγισης καί χαρακτηριστικό τοῦ ἰδιαίτερου τρόπου μέ τόν ὁποῖο ὁ Λακάν μετασχημάτισε ἐκ βάθρων τήν ψυχαναλυτική θεωρία ἐπικεντρώνοντας συστηματικά τήν προσοχή του –κατά τήν περίοδο πού ἐξετάζουμε (δεκαετίες 1950-1960)– στή θεμελιακή σημασία τῆς γλώσσας καί τοῦ λόγου (*discours*) γιά τόν ἀνθρώπινο ψυχισμό καί γιά τήν ἴδια τή σύσταση τοῦ κόσμου μας, δηλαδή τόσο τῆς *ψυχικῆς ὅσο καί τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας*. Χωρίς αὐτό, δύσκολα μπορεῖ κανεῖς νά κατανοήσει ἐκεῖνο πού ὁ Λακάν ὀνόμασε «ἐπιστροφή στόν Φρόυντ», τήν ἐπαναπροσέγγιση δηλαδή τοῦ φροϋδικοῦ κειμένου –καί τελικά τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου τῆς ψυχανάλυσης– μέ ἐργαλεῖα πού ἐμπνέονται

–ἀλλά δέν ἀνάγονται– στή γλωσσολογία καί τόν στρουκτουραλισμό (ἀπό τόν Σωσύρ στόν Γιάκομπσον καί τόν Λεβί-Στρώς). Ἐπίσης, χωρίς αὐτό, εἶναι ἀδύνατον νά παρακολουθήσει κανεῖς καί τή μετεξέλιξη τῆς σκέψης τοῦ Λακάν ἀπό τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 καί ὕστερα, πού θά σημάνει τήν ὀριστική ὑπέρβαση ἐνός πλαισίου μέ ἰσχυρά δομιστικά γνωρίσματα καί τήν ἐπικέντρωση στό πραγματικό τῆς ἀπόλαυσης (*jouissance*).

Ἡ ἐκδοχή τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ κειμένου στά ἑλληνικά ἀξίζει νά ἐπισημανθεῖ καί γιά ἓναν ἐπιπλέον λόγο, πού ἔχει νά κάνει μέ τήν ἰδιαιτερότητα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Ἄν κρίνει κανεῖς ἀπό τή σύγχρονη βιβλιοπαράγωγή καί τίς προθήκες τῶν βιβλιοπωλείων, τό ἔργο τοῦ Λακάν –καί ὅσων ἄλλων ἐμπνέονται ἀπό αὐτό– βρίσκεται τελευταῖα στή χώρα μας στό ἐπίκεντρο τοῦ ἐκδοτικοῦ καί ἀναγνωστικοῦ ἐνδιαφέροντος. Πολλοί ἐκδοτικοί οἴκοι ἔχουν ἐγκαινιάσει λακανικές ψυχαναλυτικές σειρές ἢ ἐκδίδουν πληθώρα λακανικῶν βιβλίων, ἐνῶ τά δοκίμια τοῦ ολοβένου λακανικοῦ φιλοσόφου Σλάβοῦ Ζίζεκ φιγουράρουν συχνά πυκνά στίς λίστες τῶν μπέστ σέλερ. Αὐτή ἡ ἐξέλιξη καλύπτει ἓνα σημαντικό κενό στήν ἑλληνική βιβλιογραφία καί φέρνει σέ ἐπαφή τό ἑλληνικό κοινό μέ μιὰ ἐρευνητική καί κλινική παράδοση πού γνωρίζει σημαντική ἀνάπτυξη παγκοσμίως, ὄχι μόνον στή Γαλλία, ἀλλά καί στή Λατινική Ἀμερική καί τόν ἀγγλοσαξονικό κόσμο. Μέχρι σήμερα ὅμως κάτι ἔλειπε ἀπό ὅλα αὐτά, κάτι ἀπολύτως οὐσιώδες γιά τήν ἀμεσότερη καί πιό παραγωγική –πρωτογενῶς παραγωγική– σχέση μέ τή λακανική ψυχαναλυτική θεωρία καί τό πεδίο στοχασμοῦ πού ἐγκαινιάζει: σύγχρονες καί ἀξιόπιστες μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ ἴδιου τοῦ Λακάν.

Χωρίς ἀμφιβολία ὑπῆρξαν κάποιες ἀξιόλογες προσπάθειες μετάφρασης, οἱ ὁποῖες ὅμως δέν εἶδαν τό φῶς τῆς εὐρείας δημοσιότητας καί συνήθως παρέμειναν στό πλαίσιο ἐξειδικευμένων περιοδικῶν ἐκδόσεων (ὅπως, κατά τήν τελευταία περίοδο, *Ἡ Ψυχανάλυση*

* Ἐπεξεργασμένη μορφή ὁμιλίας τοῦ γράφοντος στήν παρουσίαση τοῦ βιβλίου, πού ἔλαβε χώρα στό Γαλλικό Ἰνστιτούτο τῆς Ἀθήνας, στίς 13 Ὀκτωβρίου 2005.

καί ὁ *Τειρεσίας*). Ἔτσι, ἔχουν περάσει πάνω ἀπό εἴκοσι χρόνια ἀπὸ τὴν τελευταία –καί μοναδική μέχρι πρὶν ἀπὸ μερικοὺς μῆνες– ὀλοκληρωμένη μετάφραση καί ἔκδοση ἐνός ἀπὸ τὰ τριάντα περίπου σεμινάρια τοῦ Λακάν, στὰ ὁποῖα ἀποτυπώνεται ἀνάγλυφα ὀλόκληρη ἡ ἐξέλιξη καί ὁ δυναμισμὸς τῆς λακανικῆς διδασκαλίας. Ἐλάχιστα εἶναι καί τὰ γραπτὰ του (ἀπὸ τὴ συλλογὴ *Écrits*, πού ἐκδόθηκε στὰ γαλλικά τὸ 1966), πού κυκλοφοροῦν στὰ ἑλληνικά καί κανένα τους σέ μορφή βιβλίου. Ἀποτελεῖ λοιπόν, χωρὶς καμιά δόση ὑπερβολῆς, μείζον ἐκδοτικὸ γεγονός ἡ κυκλοφορία στὰ ἑλληνικά, σέ μιά ἀξιόπιστη καί ρέουσα μετάφραση καί σέ μιά ἰδιαίτερα προσεγμένη ἔκδοση,¹ τῆς λεγόμενης *Εἰσήγησης τῆς Ρώμης* πάνω στὴ *Λειτουργία καί τὸ πεδίο τῆς ὁμιλίας καί τῆς γλώσσας στὴν ψυχανάλυση*, πού ἐκφωνήθηκε σέ μιά πρώτη μορφή τὸ 1953 στὸ διεθνὲς ψυχαναλυτικὸ συνέδριο τῆς Ρώμης, γιὰ νὰ δημοσιευθεῖ στὸ περιοδικὸ *La Psychanalyse* τὸ 1956 πρὶν ἀνατυπωθεῖ τελικά στὰ *Écrits*. Τὸ ἴδιο ἰσχύει βεβαίως καί γιὰ τὸ τρίτο σεμινάριο τοῦ Λακάν (ἐκεῖνο τῆς χρονιάς 1955-6) μὲ θέμα τὶς *Ψυχώσεις*, ἡ ἔκδοση τῆς ἑλληνικῆς μετάφρασης τοῦ ὁποῖου προηγήθηκε κατὰ μερικοὺς μῆνες.²

II.

Τὸ γραπτὸ τοῦ Λακάν *Λειτουργία καί πεδίο τῆς ὁμιλίας καί τῆς γλώσσας στὴν ψυχανάλυση* σηματοδοτεῖ μιά ρήξη μὲ τὴν Διεθνή Ψυχαναλυτικὴ Ἐνωσι καί ἀποτελεῖ ἰσως τὸ πρῶτο μανιφέστο ἀρχῶν (τόσο κλινικῶν ὅσο καί θεωρητικῶν) τοῦ λακανισμοῦ. Ἐδῶ ὁ Λακάν, μὲ μεγάλη δόση *εἰρωνείας*³ ἀλλὰ καί ἰσχυρὰ κριτικά ἐπιχειρήματα, καταγγέλει τὴν ἀπονεύρωση τῆς φροϋδιτικῆς ἀνακάλυψης ἀπὸ τοὺς θεσμικοὺς ἐπιγόνους τοῦ Φρόντ, ἀπονεύρωση πού συμπυκνώνεται στὴν «ἀποστραφὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος σχετικὰ μὲ τὶς λειτουργίες τῆς ὁμιλίας καί τὸ πεδίο τῆς γλώσσας» (σελ. 61) καί στὸν κοινωνικοπολιτικὸ κομπορροισμὸ τῆς *ψυχολογίας τοῦ ἐγώ* (μιάς κοινωνικῆς μηχανικῆς στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἀμερικανικοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς «κοιλοῦρας τῆς ἀφθονίας», βλ. καί σελ. 68, 134 καί 141).

Ἐλευθερὸς ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς πού ἔθετε ἡ συμμετοχὴ του στὴν Ψυχαναλυτικὴ Ἐταιρεία τῶν Παρισίων, ὁ Λακάν εἰσάγει πιά καί θεμελιώνει στὸ κείμενο αὐτὸ μιά σειρά κλινικοὺς νεωτερισμοὺς (ὅπως ἡ κυμαινόμενη διάρκεια τῆς ἀναλυτικῆς συνεδρίας καί γενικότερα ἡ σημασία τῆς στίξης), ἀλλὰ καί ἐκθέτει μὲ ἀξιοθαύμαστη σαφήνεια τὰ κομβικὰ σημεῖα τῆς θεώρησής του (ὅπως ἡ σημασία τοῦ *συμβολικοῦ ἐντὸς τῆς τριάδας φαντασιακό/συμβολικό/πραγματικό* – βλ. ἐνδεικτικὰ σελ. 101, 121, 137 καί 183, ὁ χαρακτήρας τοῦ *Νόμου* – βλ. ἐνδεικτικὰ σελ. 116, 125 καί 127 κτλ.). Τοποθετεῖ ἔτσι τὴν ψυχανάλυση, μαζί μὲ τὴν γλωσσολογία καί τὴν ἀνθρωπολογία, στὴν αἰχμὴ τῶν πρακτικῶν καί θεωρητικῶν ἀναζητήσεων μιά ὀλόκληρης ἐποχῆς.

Ἀκόμα καί στὰ σημεῖα πού οἱ ἀπόψεις τοῦ Λακάν θὰ διαφοροποιηθοῦν ἀργότερα, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ διακυβεύματα πού τίθενται στὸ κείμενο αὐτό, θὰ παραμείνουν κεντρικά. Θὰ ἤθελα νὰ δώσω δύο παραδείγματα:

1. Στὴ *Λειτουργία καί πεδίο...* στὸ προσκήνιο βρίσκεται φυσικά ἡ γλώσσα ὡς θετικὸ δίκτυο νοήματος, στὴν προοπτικὴ τοῦ συμβολικοῦ. Τίθεται ὅμως ἤδη ὡς θεμελιώδες ζήτημα ἡ σχέση τῆς μὲ τὸ *ἀνείπωτο* (σελ. 64), πού ἀργότερα θὰ ὀδηγήσει στὴν ἄρθρωση τῆς προβληματικῆς τοῦ *πραγματικοῦ* ὡς ἐκεῖνου πού ἀντιστέκεται στὴν συμβολοποίηση. Ἐχομε ἐδῶ μιά ἀποτύπωση τοῦ τρόπου –ἐνός ἀπὸ τοὺς συνήθεις τρόπους– μὲ τοὺς ὁποίους ἐξελισσόταν ἡ σκέψη τοῦ Λακάν: μέσα ἀπὸ διαρκεῖς καί τομηρὲς *παραλλάξεις*. Ὅταν μιά συγκεκριμένη ἐννοιολογικὴ καί θεωρητικὴ ὀπτικὴ γωνία ἐξαντλοῦσε τὴ δυναμικὴ τῆς, τότε ἐρχόταν μιά μετατόπιση τῆς ὀπτικῆς γωνίας πού ἀποκάλυπτε μιά τελειῶς διαφορετικὴ θέαση τοῦ ἐξεταζόμενου ζητήματος. Ὅταν, γιὰ παράδειγμα, ἡ ὀπτικὴ τῆς γλώσσας πού κυριαρχεῖ στὴ *Λειτουργία καί πεδίο...* ἐξάντλησε τὴ δυναμικὴ τῆς, τότε ἡ γλώσσα ἐγινε ἀντικείμενο στοχασμοῦ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν ὀρίων τοῦ συμβολικοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ φύγει ἀπὸ τὸ προσκήνιο ὡς ἀξονικὸς προβληματισμὸς. Φτάνουμε ἔτσι στὴν περιφνημὴ ρήση τοῦ Λακάν ἀπὸ τὴν *τηλεόραση* – μιά ρήση πού, ὅπως ἔχει ἐπισημάνει ὁ Ζάκ-Ἀλέν Μιέρ, ἀποτελεῖ τὴν καλύτερη ἐπιτομὴ τῆς λακανικῆς διδασκαλίας:

«Λέω πάντοτε τὴν ἀλήθεια. Ὅχι ὅλη τὴν ἀλήθεια, γιατί δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ εἰπωθεῖ ὅλη. Εἶναι κάτι ὑλικά ἀδύνατο: οἱ λέξεις ἀποτυγχάνουν. Ἐντούτοις, εἶναι ἀκριβῶς μέσα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀδυνατότητα πού ἡ ἀλήθεια βρίσκει ἐρεισμά στο *πραγματικό*».

Ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ μοῦ δίνει ἐπίσης τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπισημάνω πόσο ταιριαστὸ εἶναι τὸ κείμενο τοῦ Λακάν στὴν ἀξιόλογη σειρά «Εὐμένεις Ἐλεγχου» τῶν ἐκδόσεων *Ἐκκερέμης*. Ἄν ἀνατρέξει κανεὶς στὸ βιβλίο

1. Ἰδιαίτερη μνεῖα πρέπει νὰ γίνει στὸ κατατοπιστικὸ ἐπίμετρο τοῦ Ρεζινάλντ Μπλανσέ.

2. Βλ. Ζάκ Λακάν, *Σεμινάριο τρίτο, Οἱ Ψυχώσεις (1955-6)*, μεταγραφή κειμένου: Ζάκ-Ἀλέν Μιέρ, μτφρ.: Ρούλη Χριστοπούλου καί Βλάσης Σκολίδης, πρόλογος, ἐπιμέλεια, ἐπίμετρο: Βλάσης Σκολίδης, Ἀθήνα, Ψυχογιός, 2005.

3. Ὅσον ἀφορᾷ μάλιστα τὴν *εἰρωνεία* ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Λακάν ἐπισημαίνει μὲ αὐτὴν κάτι πολὺ σημαντικό: ὅτι ἐκεῖνο πού διακυβεύεται σέ ὅλα αὐτὰ εἶναι πολὺ σοβαρὸ γιὰ νὰ τὸ ἀφήσουμε στὸ ἔλεος τῆς σοβαροφάνειας – καί εἶναι στὰ ἐπιτεύγματα τῆς μετάφρασης ὅτι κατορθώνει νὰ ἀποδώσει τὸ εἰρωνικὸ στὺλ τοῦ Λακάν, ἀποδεικνύοντας πόσο ὁ λακανικὸς λόγος διαφέρει ἀπὸ τὴ συνήθη σοβαροφάνεια κάθε ἀπολιθωμένης πανεπιστημιακῆς «αὐθεντίας».

πού προηγήθηκε τῆς ἔκδοσης πού συζητοῦμε ἐδῶ, θά βρεθεῖ μπροστά στό *Ἐγκώμιο τῆς φιλοσοφίας* τοῦ Μωρίς Μερλώ-Ποντύ.⁴ Λοιπόν, δέν εἶναι ἀπλῶς ὅτι ὁ Μερλώ-Ποντύ ὑπῆρξε φίλος τοῦ Λακάν, ἀλλά καί στό ὁμώνυμο κείμενό του, στήν ἐναρκτήρια ὁμιλία του στό *Collège de France* τό 1953, ἀναφερόμενος στή σωκρατική στάση –μιά στάση γιά τήν ὁποία καί ὁ Λακάν ἐνδιαφερόταν πολύ– καταλήγει στήν ἐξῆς φράση:

«[ὁ Σωκράτης] δέν ξέρει περισσότερο ἀπό ἐκείνους, ξέρει μόνο ὅτι δέν ὑπάρχει ἀπόλυτη γνώση καί ὅτι χάρη ἀκριβῶς στό κενό μας στή γνώση εἴμαστε ἀνοιχτοί στήν ἀλήθεια» (σελ. 68).

Νομίζω ὅτι ἡ συνάφεια μέ τή λακανική προβληματική τῆς τηλεόρασης εἶναι παραπάνω ἀπό προφανές.

2. Ἡ *Λειτουργία καί πεδίο...* θέτει, ἐξάλλου, ἐπί τάπητος τό ζήτημα τῆς ἐπιστημονικότητας τῆς ψυχανάλυσης (σελ. 107) καί τῆς ἀνάγκης τυποποίησης τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας (σελ. 137 καί 146). Σέ τούτη τή φάση, ἡ θεματική αὐτή προσεγγίζεται λίγο πολύ μέσα ἀπό τή στρουκτουραλιστική ὀπτική πού ἐγκαθιστᾷ ὁ Σωσύρ καί ἀναπτύσσουν ὁ Γιάκομπσον καί ὁ Λεδί-Στρώς. Ὅπως γράφει ὁ Λακάν,

«Ἡ γλωσσολογία μπορεῖ ἐδῶ νά μᾶς χρησιμεύσει ὡς ὁδηγός, ἐφόσον ἐκεῖ βρίσκεται ὁ πρωτο-

ποριακός ρόλος πού τῆς ἔχει δοθεῖ ἀπό τή σύγχρονη ἀνθρωπολογία, καί δέν θά μπορούσαμε νά τό ἀγνοήσουμε» (σελ. 138).

Ἄργότερα, βέβαια, θά στραφεῖ στά μαθηματικά καί τήν τοπολογία, ἀλλά καί αὐτή ἡ ἐξέλιξη προοιωνίζεται στό κείμενο αὐτό, ὅταν ὁ Λακάν ἀναφέρεται στό ζήτημα τῆς μαθηματικοποίησης (σελ. 138) καί ὅταν παρατηρεῖ πῶς

«ἡ μαθηματική τυποποίηση πού ἐνέπνευσε τή λογική τοῦ Μπούλ [Boole], καί μάλιστα τή θεωρία τῶν συνόλων, μπορεῖ νά προσκομίσει στήν ἐπιστήμη τῆς ἀνθρώπινης δράσης αὐτή τή δομή τοῦ διυποκειμενικοῦ χρόνου, τήν ὁποία ἡ ψυχαναλυτική εἰκασία ἔχει ἀνάγκη προκειμένου νά ἐξασφαλίσει τήν αὐστηρότητά της» (σελ. 143, βλ. ἐπίσης τή σχετική ὑποσημείωση τῆς σελ. 203).

Θά ἀκολουθήσει φυσικά τό ἐνδιαφέρον γιά τόν Κάντορ καί τόν Γκέντελ, γιά τήν τοπολογία καί τοὺς κόμβους, μιά ἀκόμα οὐσιώδης καί τολμηρή παράλλαξις.

4. Βλ. Μωρίς Μερλώ-Ποντύ, *Ἐγκώμιο τῆς φιλοσοφίας*, εἰσαγωγή-μτφρ.: Κική Καψαμπέλη, Ἀθήνα, Ἐκκρεμές, 2005.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ

A. A. LONG

Καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας και Λογοτεχνίας
στο Πανεπιστήμιο Berkeley

ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΣΥΝΑΓΩΓΗ ΣΥΣΤΑΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΩΝ

Μετάφραση: Θεοδόσης Νικολαΐδης - Τάσος Τυφλόπουλος, *φιλόλογοι*
Επιμέλεια: Δανιήλ Ι. Ιακώβ, *Καθηγητής Κλασ. Φιλολογίας του Α.Π.Θ.*
Σχ 8°, σελίδες 603.

Στους προσωκρατικούς φιλοσόφους συγκαταλέγονται οι πρώιμοι Ἴωνες κοσμολόγοι, ο Πυθαγόρας, ο Ηράκλειτος, οι Ελεάτες, (Παρμενίδης, Μέλισσος και Ζήνωνας), ο Εμπε-

δοκλής, ο Αναξαγόρας, οι Ατομικοί φιλόσοφοι και οι Σοφιστές. Όλοι αυτοί οι στοχαστές συζητούνται στο έργο τόσο μεμονωμένα όσο και συλλογικά σε κεφάλαια που έχουν ως θέμα τους την εξορθολογισμένη θεολογία, την επιστημολογία, την περί ψυχής θεωρία, τη ρητορική και τον σχετικισμό, τη δικαιοσύνη και την ποιητική.

Το βιβλίο του καθηγητή Α. Α. Long θα εφοδιάσει τον σύγχρονο αναγνώστη με ένα εγχειρίδιο που θα του προσφέρει άνετη πρόσβαση στο χώρο της προσωκρατικής φιλοσοφίας και της σύγχρονης έρευνας πάνω σε ζητήματα ερμηνείας του προσωκρατικού στοχασμού.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΠΑΔΗΜΑ

Προσφορά στον Πολιτισμό και στην Παιδεία

Ιπποκράτους 8 Αθήνα Τηλ.: 210.36.27.318

www.papadimasbooks.gr • papadimas@atp.gr

III.

Όμως ή τόλμη τοῦ Λακάν εἶναι περισσότερο ἐμφανής κάπου ἄλλου, σέ ἓνα κομβικό σημεῖο πού ἀφορᾷ τή σχέση τῆς ψυχανάλυσης μέ τό εὐρύτερο πεδίο τῶν ἀνθρωπιστικῶν καί κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Ἐκπεφρασμένος σκοπός τοῦ Λακάν, ἤδη ἀπό τόν πρόλογο τοῦ κειμένου, εἶναι ἡ ἀνανέωση τῶν βάσεων τοῦ ψυχαναλυτικοῦ γνωστικοῦ κλάδου στή γλώσσα (σελ. 53). Καί αὐτό δέν μπορεῖ νά γίνει χωρίς τήν ἐπαφή μέ τήν αἰχμή τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας στίς λεγόμενες κοινωνικές καί ἀνθρωπιστικές ἐπιστήμες, ἀπαιτεῖ τόν προσδιορισμό τῶν ἰσοδυναμιῶν «μέ τή σημερινή γλώσσα τῆς ἀνθρωπολογίας, καί μάλιστα μέ τά τελευταῖα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας, ὅπου συχνά ἡ ψυχανάλυση δέν ἔχει παρά νά ἀνακτῆσει ἐκεῖνο πού τῆς ἀνήκει» (σελ. 55-56). Ἰδιαίτερη σημασία στό πλαίσιο αὐτό ἔχει καί ὁ ἐκτεταμένος παραλληλισμός ἀνάμεσα στήν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας καί τήν ψυχανάλυση στό πρῶτο μέρος τοῦ κειμένου (σελ. 92-93 καί 94).

Στό σημεῖο αὐτό ὁ Λακάν θίγει ἓνα θεμελιακό ζήτημα. Θά τό ἔθετα ὡς ἐξῆς: Πῶς νομιμοποιεῖται, πῶς δικαιώνεται ἓνας λόγος τῆς ψυχανάλυσης πάνω στήν κοινωνική καί πολιτική πραγματικότητα, ἀλλά καί ἀντίστροφα, πῶς ἐμπλέκεται ἡ θεώρηση τοῦ κοινωνικοῦ στήν ψυχαναλυτική κλινική; Γνωρίζουμε ὅτι τούτη ἡ διαπλοκή συχνά δημιουργεῖ ρίγη τόσο στοῖς κοινωνικούς ἐπιστήμονες ὅσο καί στοῖς ψυχαναλυτές. Ὁ ἀμοιβαῖος φόβος τοῦ ἀναγωγισμοῦ ἀρκεῖ γιά νά ὑψωθοῦν τά τείχη. Μετά τόν Φρόντ κανένας μέγας τῆς ψυχανάλυσης δέν ἔκανε ὅσα ἔκανε ὁ Λακάν γιά νά γκρεμίσει τά τείχη αὐτά. Ἡ κλινική τῆς ψυχανάλυσης δέν ἀφορᾷ μιά ἐξωκοινωνική συνάντηση (ἐκεῖνη μεταξύ τοῦ ἀναλυόμενου καί τοῦ ἀναλυτῆ νοοῦμενων ὡς αὐστηρά ἀτομικῶν ὄντοτήτων). Ἀπεναντίας, πρόκειται γιά μιά σχέση πού προϋποθέτει τόν κοινωνικό δεσμό τοῦ λόγου – ὅπως ἀκριβῶς καί τό σύμπτωμα δέν εἶναι καθόλου ἄσχετο μέ τή δυσφορία στόν πολιτισμό. Ἐπιπλέον, ἡ ἴδια ἡ ἀναλυτική σχέση, μέ τή σειρά της, παράγει μιά γνώση καί μιά θεωρία μέ σημαντικές κοινωνικοπολιτικές συνέπειες.

Ἡδη ἀπό τή διδακτορική του διατριβή (1932) ὁ Λακάν θά ἐπιχειρήσει νά ἐντοπίσει τίς ἀλληλοεξαρτήσεις τοῦ ἀτομικοῦ μέ τό συλλογικό. Ἀργότερα θά ἀποδομήσει τήν ἴδια τή διάκριση ἀνάμεσα στό ἀτομικό καί τό συλλογικό καί ὁλόκληρο τό ἐννοιολογικό του ὄπλοστάσιο θά ἀρθρωθεῖ στό σημεῖο ὑπέρβασης αὐτοῦ τοῦ δυισμοῦ. Αὐτή ἡ στρατηγική εἶναι ὁρατή καί στό σημαντικό κείμενο πού ἐξετάζουμε ἐδῶ, ἀφοῦ σέ αὐτό βρῖσκει τήν πρώτη συστηματική ἀποκρυστάλλωσή της. Μποροῦμε νά διακρίνουμε, ὅσον ἀφορᾷ τό ζήτημα αὐτό δύο ταυτόχρονες, ἀλλά λογικά διακριτές κινήσεις.

Ἡ πρώτη ἀπαντᾷ στό ἐρώτημα *Πῶς κατασκευάζε-*

ται ἡ πραγματικότητα, ψυχική καί κοινωνική; Ἐδῶ συναντοῦμε ἀρχικά τόν κονστρουκτιβιστή Λακάν: «Εἶναι ὁ κόσμος τῶν λέξεων πού δημιουργεῖ τόν κόσμο τῶν πραγμάτων [...] παρέχοντας τό συγκεκριμένο εἶναι του στήν οὐσία τους» (σελ. 124). Ἡ δεύτερη κίνηση ἔρχεται νά διαφοροποιήσει τήν παραπάνω ἀρχική παραδοχή. Ἡ κοινωνική κατασκευή τῆς ψυχικῆς καί κοινωνικῆς πραγματικότητας δέν εἶναι ποτέ πλήρης. Καμιά ἐμμένεια, αὐτοαναφορικότητα ἢ πληρότητα δέν εἶναι δυνατόν νά ἐπιτευχθεῖ καί νά ἐδραιωθεῖ ὀριστικά. Ἡ δομή τοῦ συμβολικοῦ δέν εἶναι κλειστή καί παντοδύναμη, ἀλλά ἀνοιχτή καί διχασμένη.

Ὅπως τό ὑποκείμενο ἔτσι ἀκριβῶς καί ὁ μέγας ἄλλος διασχίζεται ἀπό μιά θεμελιακή ἔλλειψη, ἀπό ἓναν *ριζικό ἀνταγωνισμό*, ἀρθρώνεται γύρω ἀπό μιά *τραυματική ἐξάρθρωση*, ὅπως θά τό ἔθεταν ὁ Ἐρνέστο Λακλάου, ἡ Σαντάλ Μούφ καί ὁ Σλάβοι Ζίζεκ. Στό σημεῖο αὐτό, μέ τή δεύτερη αὐτή κίνηση, ὁ Λακάν δίνει τή χαρακτηριστική βολή στήν πλάνη τοῦ δυισμοῦ: «ἐδῶ βρῖσκεται ἡ δική μας ἀντίρρηση σέ ὅποιαδήποτε ἀναφορά στήν ὁλότητα ἐντός τοῦ ἀτόμου, ἀφοῦ τό ὑποκείμενο εἰσάγει μέσα στό ἄτομο τόν διχασμό, καθῶς ἐπίσης καί στή συλλογικότητα ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἰσοδύναμο τῆς ἀτομικότητας. Ἡ ψυχανάλυση εἶναι ἰδιαίτερα αὐτό πού παραπέμπει τή μῖα καί τήν ἄλλη στό καταστῶς τῆς πλάνης» (σελ. 153).

Τά περάσματα λοιπόν ἀνάμεσα στό ψυχικό καί τό κοινωνικό εἶναι ἴσως εὐκολότερα ἀπό ὅσο συνήθως νομίζουμε. Ἀναφερόμενος στή σχέση ψυχανάλυσης καί ἱστορίας καί στή χρήση ἀπό μέρος του ἱστορικῶν ἐνοιῶν καί παραδειγμάτων γιά τή διαύγαση κλινικῶν θεματικῶν, ὁ Λακάν ἀμφισβητεῖ τήν ἀνάγκη ὁποιασδήποτε μετάθεσης, «μετάφρασης» ἢ προσαρμογῆς: «θά ἦταν ὑπερβολικό νά θεωρηθεῖ ὅτι πρόκειται νά μεταθέσουμε αὐτές τίς παρατηρήσεις στό πεδίο τῆς ψυχανάλυσης, ἀφοῦ εἶναι ἤδη ἐκεῖ!» (σελ. 96). Ἄν ἀδυνατοῦμε νά τό κατανοήσουμε εἶναι ἴσως ἐπειδή δέν γνωρίζουμε πῶς τό γνωρίζουμε ἤδη. Στήν περίπτωση αὐτή δέν ἔχουμε βέβαια παρά νά ἐγγραφοῦμε στήν ἰδανική ψυχαναλυτική ἀκαδημία πού εἶχε σκιαγραφήσει ὁ Φρόντ καί τήν ἐπικαιρότητα τῆς ὁποίας ἐπαναφέρει ὁ Λακάν στό κείμενο πού συζητοῦμε. Στά τμήματά της συγκαταλέγονται ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ κριτική τῆς λογοτεχνίας, ἡ ψυχολογία τῶν θρησκειῶν. Ὅλα αὐτά ἐγγράφονται στό ἐπιστημολογικό τρίγωνο –μαθηματικά, ἱστορία καί γλωσσολογία– στό ὁποῖο ἔχει ἀναφερθεῖ προηγουμένως ὁ Λακάν καί στό ὁποῖο προσθέτει τή ρητορική, τή διαλεκτική, τή γραμματική καί τήν ποιητική (συμπεριλαμβανομένης τῆς τεχνικῆς τοῦ εὐφυολογήματος) (σελ. 145). Τίποτε λιγότερο δηλαδή ἀπό τά γνωστικά πεδία πού μελετοῦν τή συγκρότηση τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς πραγματικότητάς μας. *Ἡ πρό(σ)κλήση παραμένει ἐπικαίρη τόσο γιά τοῖς ψυχαναλυτές ὅσο καί γιά τοῖς κοινωνικούς ἐπιστήμονες καί τοῖς φιλοσόφους, στήν πράξη γιά τόν καθένα μας.*